



Lélektan és társadalmi tudomány.

— Nyílt levél Somló Bódoghoz.¹ —

Kedves barátom!



A *Budapesti Napló* album-naptárában előadod, milyennek kell lennie a huszadik század az eddiginél tökéletesebb társadalmi tudományának. Ezúttal sajnálatomra nem érthetek veled egyet. És azon irányító helyzetnél fogva, amelyet társadalomtudományi mozgalmainkban oly méltán elfoglalsz, elkerülhetlen szükségnek tartom, hogy nehézségeimet szintén a nyilvánosság előtt elmondjam és téged további magyarázatokra indítalak, amelyek az ügynek mindenestre csak hasznára lesznek. Megvagyok róla győződve, hogy ezen eljárásomat helyeselni fogod. Szerinted az eddigi társadalmi tudománynak hibája, hogy nem tartózkodott rendszeresen minden pszichológizálástól. A társadalmi tudománynak szerinted ki kell kapcsolnia tételeiből a lélektant. A tudománynak ezt az állapotát nem egy távoli jövőbe helyezed, és ezen állapot megteremtését nem a pszichológia behatóbb művelésétől várod, amely egy tökéletes idegfiziológiához, a pszihikus összefüggéseket helyettesítő fizikai összefüggések ismeretéhez vezet el. Ellenkezőleg, már most követeled a pszichológia teljes kiküszöbölését, mint amely egy egyenesen tudománytalan álláspontot ad a szociológiának; és nem is ideg-

rendszerbeli, hanem más objektivitások látszanak szemed előtt lebegni. (Habár másfelől ellentmond ennek az a tény, hogy az akarat, a belátás, az okosság kikapcsolását a társadalmi jelenségek tényezői közül azért kívánod, mert az „csak kísérő jelensége anyagi folyamatoknak”, sőt egyenesen kimondod, hogy: „Ha az akarat csak kísérő jelensége anyagi folyamatoknak, akkor a társadalom tüneményeit csak úgy magyarázzuk tudományosan, ha ezekkel az anyagi folyamatokkal mutatjuk ki kapcsolatukat.” Ámde ezt nem nagyon remélhetjük már a huszadik századtól! És ezt csak nem fogjuk elérni, ha rendszeresen tartózkodunk minden pszihologizálástól! E cél elérésében a pszihológia elkerülhetlen lépcsőnk. Ez zavarossá teszi programodat.)

„Ez a program” mondod „végre tudománnyá fogja tenni a társadalomtudományt és alkalmazott tudománnyá a politikát. A legfantasztikusabb utópiánál igézőbb az a jövő, amelynek társadalmát nyomorúságos kis emberi akaratok vak torzsalkodásai helyett egy objektív tudomány felismert törvényei vezetik.”

A számos aggodalomból, amely e programod és annak töled adott megokolása ellen bennem támad, csak néhányat kívánok itt előadni. Első sorban azokat, amelyek épen e politikára, a társadalomtudományon alapuló politikai cselekvésre (ezt érted te is politika alatt: hiszen akaratok torzsalkodásának kiküszöböléséről szólasz) vonatkoznak. Aggodalmaimat a következő kérdések formájába foglalom:

1. Politikai cselekvéseinknek legalább is egy részét ma az a meggyőződés vezeti, hogy azok egy ránk nézve örvendetesebb, kellemesebb állapotot fognak eredményezni, mint amelyet azok elmusztása eredményezne. Ám egy tétel, amely azt mondja, hogy bizonyos körülmények közt bizonyos érzés fog beállani, nem objektív-tudományi, hanem pszichológiai tétel: az objektív tudomány tényleges eszméleti állapotokat nem ismer (csak eszméleti állapotok lehetőségeit: ezek épen az objektív tények). Már most igen jól tudom elképzelni, hogy ama meggyőződésben vagy tételben amaz érzés helyébe tudásom egy objektív anyagi tény tud helyezni, például mondjuk: nagyobb vérbőséget vagy gyorsabb energiaforgalmat, vagy hogy megelégszünk egy tesztünkön kívül fekvő objektív tény megjelölésével, amely a viszonylag örvendetes állapot előidézője. Ámde nem tudom elképzelni, hogy ez az objektív várakozás engem ép úgy cselekvésre vigyen, mint az a várakozás, hogy az illető cselekvés a lehető legnagyobb jövő örömet fogja eredményezni. Nem bírok attól az érzéstől

szabadulni, hogy az a tudomás hidegen fog bennünket hagyni, ha nem fogunk arra gondolni, hogy a nagyobb vérbőség vagy gyorsabb energiaforgalom, vagy a testünkön kívüli objektív tény nagyobb örömmel is fog járni. Úgy látszik tehát nekem, hogy a jellemzett fajtájú cselekvések elkerülhetlenül pszichológiai ismereteket tesznek fel; azokra „egy objektív tudomány törvényei” nem „vezetnek”.

Kérdezek már most: érzed-e te is ezt a nehézséget, amely tehát azt jelentené, hogy a pszichológia cselekvéseink alapjai közül teljesen ki nem küszöbölhető, avagy ellenkezőleg semmi nehézséget nem okoz-e neked annak föltevése, hogy ily esetekben a pusztán objektív eredmény előrelátása határozza meg a cselekvést?

2. Az altruisztikus cselekvés nem játszik nagy szerepet a politikában, de valamelyest játszik. Sőt nagyot játszik, ha oda számítunk bizonyos guasi-altruisztikus cselekvéseket, például a gyermekeinkről való gondoskodást is, amit a következők szempontjából oda kell számítanunk. Már most úgy látszik nekem, hogy a mások javára való cselekvéseink legnagyobb részére nézve határozó, hogy e cselekvésektől e mások számára nagyobb örömet (kisebb szenvedést) várunk, mint e cselekvéseink elmulasztásától. És megint úgy látszik nekem, hogy e pszichológiai ismereteket cselekvésünk megindítása tekintetében semmi objektív ismeret nem képes pótolni. Kérlek, nyilatkozzál e nehézségre vonatkozólag is. (Egyáltalában nagyon kíváncsi vagyok arra, vajjon a jövő tudományos politikájának az öröm és fájdalom fogalmát ismernie szabad-e vagy nem.)

Mellesleg hozzáfűzöm ehhez a következő megjegyzést. Az, hogy más lényeknek is eszméletük van, mindegyikünk részéről csak föltevés, és örökre is az fog maradni. Látjuk tehát, hogy a mások örömeit és fájdalmait lényegesen föltevő altruisztikus cselekedeteink egy örökké megbizonyíthatlan föltevésen nyugsznak. Érdekes tény!

3. Eredményes politikai akció rendszerint lehetetlen, ha másokat céljainknak meg nem nyerünk. Sőt gyakran szervekednünk kell másokkal. Ez ma azon alapszik, hogy fölteszük, hogy nekik is bizonyos céljaik vagy érdekeik vannak. Esetleg fölteszük, hogy bizonyos ismereteik hiányoznak, és felvilágosítjuk őket, „osztálytudatosakká” tesszük például a munkásokat, gondolva, hogy a felvilágosítások bizonyos eszméleti állapotokat fognak bennük támasz-

tani, és hogy ezek az eszméleti állapotok bizonyos eszközök felhasználására fogják őket vinni. E föltevések mind megannyi pszichológiai ismeret, és azok fölteszik a pszichológiai ismeretek egy egész rendszerét. E föltevések összessége épen a pszichológiai szociológia, amelyet te be akarsz szüntetni.

Mi pótolhatja az ezen a pszichológiai alapon nyugvó együttműködést, ha a pszichológiát kiküszöböljük? Kettő. Egyfelől embertársainkra való objektív ráhatás: például beoltás, agyvelőirtás, orvosszerek adagolása stb.; másfelől olyan hozzájuk intézett beszéd (vagy írás), amelyet nem a beszéd által kifejezett és fölkellett képzetek és érzések ismerete, hanem a beszéd mint hanghullámok, az írás mint fény által előidézett idegállapotok ismerete irányít. Bizony bonyolódott módja a gondolatközlésnek (ha ugyan szabad még e szót használni ily körülmények között)! Kérdezlek: Világos-e előtted a pszichológia kiküszöbölésének e szükségszerű következménye? és ilyennek gondolod-e a jövő politikai együttműködését? avagy nem ilyennek és mégis semmi pszichológián nem alapulónak?

4. Ha ilyennek, akkor még az a további nehézség is fölmerül, hogy: amaz objektív eljárások mindketteje idegfiziológiai ismereteket tesz föl, amelyek viszont a pszichológia előzetes kifejlődését fölteszik.

Az idegfiziológiai egyenleteken alapuló beszéd világosan csak a pszichológián alapuló beszéd alapján fejlődhetik ki. — Igen kérlek, nyilatkozzál e kérdéstről is.

5. Ha a te jövő embereid felnőtt korukban politikáról kizárólag objektív, idegfiziológiai alapon fognak is egymással beszélni, tanácskozni, a nyelvet gyermekkorukban mégis pszichológiai alapon fogják tanulni, azon az alapon, hogy fölteszik, hogy anyjuk vagy az a valaki, akitől a nyelvet tanulják, asztalt lát, fájdalmat érez, mikor az asztal, fáj szót használja. Szegényekből tehát a pszichológia nem lesz egészen kiküszöbölhető, még akkor sem, mikor az idegfiziológiai társalgás már teljes virágában lesz a felnőtt politikusok közt. De nem erről akarok szólni, hanem a következőt kérdelem tőled: Azt a szociális tényt, hogy az emberek beszélnek, közös nyelvet kifejlesztenek, egymástól nyelvet tanulnak, amely körülbelül az összes többi szociális tény föltétele, szintén minden pszichológia kiküszöbölésével kívánod-e a jövő tudományában előadatni, avagy ezen a téren, a nyelvképződés tenyérére vonatkozólag, pszichológiai tényezők megemlítését talán nem tartod tudománytalannak?

Azután: A tudomány (a tudós) úgy fogja-e a jövő társadalmát vezetni, hogy a vezetendő emberek lelki állapotát (intellektuális természetét, eddigi ismereteit, ismeretbeli hiányait, tévedéseit) tartja majd szem előtt, és ehhez alkalmazza nyilatkozatait, érveit, műveit, avagy ő is csak objektív (idegfiziológiai) tényeket vesz-e majd kiindulásul és fizika segítségével számítja-e majd ki, hogy milyen formájú betűket vessen papírra?

És azt a társadalmi tény, hogy van tudomány, hogy a tudomány vezet, felvilágosít, elméleteket alkot stb., a társadalmi tudomány szintén csupán objektív tények összességéként fogja-e előadni?

6. Szerinted hamis az a nézet, hogy az intézmények az okosságtól függnék; szerinted e nézet ép olyan tudománytalan, mint a kezdetleges embernek az a hite, hogy a betegségeket a boszorkányok idézik elő.

Bátor vagyok tőled kérdezni: Ha egy társadalom összes emberei megbolondulnának, ugyanolyan intézmények jönnének-e létre abban a társadalomban, mint abban az esetben, ha okosak maradnak?

Ha nem, áll-e mégis, hogy az intézmények nem az okosság függvényei?

És ha nem, fentartható-e a te összehasonlításod? Mikor, ha a világon levő összes (valóban 0 számú) boszorkányok megszűnnének létezni, a betegségekben változás nem jönne létre?

De ha az intézmények nem függnék az okosságtól, miért vársz „ígéző jövőt” a tökéletesebb tudománytól? Hát a tudomány nem okosság?

7. Talán azt mondd, hogy pontosabban tudjuk meghatározni, előremondani az intézményeket az okosság (és a tudomány) mögött levő idegfiziológiai tényekkel való kapcsolatuk alapján. De ez egészen más és sokkal kisebb vád a pszichológiai szociológia ellen, mint az, hogy az intézmények és az okosság közt egyáltalán nincs függőségi viszony, és az okosságnak e boszorkányokkal és a vadember szellemeivel egy sorba helyezése az összefüggések világában.

De szeretném tudni azt is, hogy miért gondold, hogy az akarat „kvantitativem nem határozható meg”. Mindegyikünk minden percben összehasonlít érdekeket és tudja, hogy egyik nagyobb, másik kisebb, vagy hogy egyik épen olyan nagy, mint a másik, és közöttük nem választhat stb. A pénzben továbbá létezik az

érdekek igen célszerű mértéke is. Gondolod, hogy a fizika mértékei valamilyen értelemben tudományosabb mértékek?

8. Te azt gondolod, hogy az tudománytalan felfogás, hogy az ember a társadalmat csinálhatja, és hogy az a tudományos, hogy az ember a társadalmat nem csinálhatja. Pedig a jelenségek minden terén a tudománynak az a végső gyakorlati célja, hogy megtanítsa az embert arra, hogy a jelenségeket csinálhatja és hogy hogyan csinálja. Amennyiben az derülne ki valamely térre nézve, hogy azon az ember a jelenségeket nem csinálhatja, annyiban e téren gyakorlatilag nincs is tudomány. A tudománytalan vallásos meggyőződés épen az, hogy az ember tehetetlen, az ember által befolyásolhatatlan, fölötte álló erők csinálnak mindent. A szellemek működésében való hit is gyakorlatilag csak annyiban tudománytalan, amennyiben a szellemeket befolyásolhatatlannak gondolja. Mihelyt azt gondolja, hogy valami mágiával törvényszerűen befolyásolhatók, elvileg tudományos. A „metafizikai okoknak” (altató erő, *horror vacui* stb.) is az a fő hibájuk, hogy nem foglalnak magukban ismeretet az ember által való befolyásolást illetőleg. A politikában is mindig a teológusok és konzervatívok tanították, hogy a társadalmat az ember nem csinálhatja. Amennyiben ez igaz lenne, annyiban nem is léteznék politika. Ha ma mégis szociáldemokraták és forradalmárok vallják e meggyőződést, úgy nyilatkozataik igen mulatságos módon folyton ellenkezésbe jönnek cselekedeteikkel.

9. Szerinted, mikor az objektív társadalmi tudomány meglesz, „nyomorúságos, kis emberi akaratok vak torzsalkodásai helyett” a társadalmat „egy objektív tudomány felismert törvényei” fogják vezetni. Engedj meg, de e nyilatkozat, amelynek célja, hogy a kontempláltad objektív tudomány jelentőségét lendületesen feltüntesse, annyira ellentétben van ennek az objektív tudománynak főntebb előadta alapfelfogásával, hogy a legteljesebb zűrzavar áll elő.

Mert csak néhány sorral elébb azt nyilvánítottad ki objektív tudományod negatív alaptételül, hogy nem az akaratok vezetik a társadalmat. Most meg azt mondod, hogy az objektív tudomány megalkotása előtt igenis „nyomorúságos, kis emberi akaratok vak torzsalkodásai vezetik a társadalmat”. És ugyané formula azt a meggyőződést látszik magában foglalni, hogy az objektív tudomány idejében is emberi akaratok, de nem vak, hanem látó, tudó akaratok fogják vezetni. És valóban: pusztán „felismert tudományos törvények” (melyek egyszerűen azt mond-

ják, hogy: valami van, vagy hogy: ha valami van, akkor más is van stb.) nem is képesek egymagukban vezetni a társadalmat, hanem csupán avval a ténnyel együtt, hogy az, aki e törvényeket ismeri, egyszersem akarja vagy nem akarja azt a valamit vagy azt a mást, mely két lehetőség szerint ugyanannak a tudományos törvénynek ismerete teljesen ellentétes cselekvéshez fog vezetni. Az „objektív tudomány felismert törvényei” tehát semmiképp sem vezethetik a társadalmat a mai akaratok helyett, csakis felvilágosíthatják az akaratokat, de az akaratoknak, bizonyos végső szükségleteknek, céloknak meg kell maradniok. Igaz, ma nagyon el van terjedve az a tan, hogy: csak nézni kell, hogy a társadalom hova készül fejlődni, és már tudjuk, mit kell akarnunk. A termelés kollektivizálását például nem azért kell akarnunk, mert produktív, hanem annak az objektív tudományi tételnek alapján, hogy úgyis odafejlődik már a társadalom! E tan hívóinek, ha következetesen akarnak lenni, nem szabad magukat gyógyítaniok, ha vígan fejlődik bennük a tudóvsz. Ez az érv elégséges velök szemben.

Igen óhajtanék felvilágosítást e pontra nézve is.

Evvel be is fejeztem az aggodalmak sorozatát, amelyeket programmoddal szemben előadni kívántam. Az első kettő arra utal, hogy a cselekvés tényezői közül a pszichológiai ismeretek, úgy látszik, teljesen soha ki nem lesznek küszöbölhetők; a harmadik arra, hogy a pszichológia kiköszöbölése a politikai cselekvés alapjainak egy oly átalakítását követeli, amelyre az objektív szociológia hívei, úgy látszik, nem gondolnak; a negyedik arra, hogy az objektív szociológia és politika épen a pszichológia előzetes teljes kiművelését fölteszi; az ötödik arra, hogy vannak szociálpszichológiai tények, amelyek a maguk kedvéért ki nem küszöbölendők a szociológiából (ilyen a művészet is); végre a többiek a tudománytalanság vádja ellen védik a pszichológikus szociológiát.

Avval a kívánsággal szemben, hogy a pszichológia már most kiköszöböltessék a szociológiából, mindezeknél persze döntőbb az a tény, hogy ez egyszerűen lehetetlen. Ilyen szociológiát kívánhattok, ígérhettek, programját megcsinálhatjátok — mindez igen könnyű —, de azt lehetetlen megcsinálni, míg az idegfiziológia igen magas fokra nem hágott. Mert az emberi cselekvéseket használható egyszerűséggel, az ismeretek változásai közepett érvényes általános tételekkel, meghatározni csakis a pszihikai vagy az idegfiziológiai meghatározókra való utalással lehet, de nem

kizárólag az idegeken kívül fekvő objektív tényekre való utalással. Az idegfiziológia pedig a pszichológia segítségével nem fejlődhet ki.

Igaz, ma gyakran találkozunk olyan állításokkal és azok látszólagos bebizonyításával, hogy ezt vagy azt az intézményt vagy változást nem az emberi bölcsesség, nem az emberi akarat hozta létre, határozza meg, hanem (!) „a szükségszerűség, a gazdasági struktúra, a történeti erők (!!)

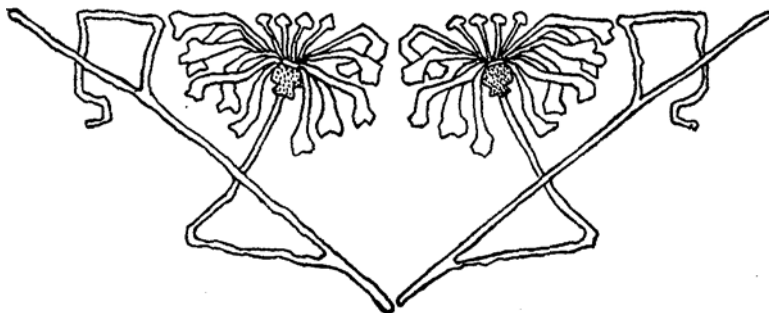
sat.”, de ha az ember megnézi, hogy ezek mit jelentenek,» mindig azt látja, hogy igenis érdekeket és okosságot.

A holnapi napon a Társadalomtudományi Társaság felolvasó ülésén ki szerettem volna mutatni, hogy a magyar állítólag „biológiai” (helyesebben: fizioológiai) szociológia — a Mérayé — valójában szintén pszichológikus (bár nézetem szerint nem helyes pszichológikus szociológia), de egy közbejött betegség meggátolt ebben. Remélem, nemsokára pótolhatom e mulasztást.

Igen fogok örülni, ha a föntebbieket szíves figyelmedre méltatod, és fogadd, kérlek, őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1907. január 19.

Pikler Gyula.





Catilina forradalma.*)



konzuljelöltek a 63-ik évre hatan voltak: P. Sulpicius Gálba és C. Licinius Sacerdotus, két derék, de kevésbé tekintélyes arisztokrata; C. Antonius Hibrida, Sulla alvezére, akit Caesar bevádolt 77-ben; O. Cornificius és L. Cassius Longinus, jelentéktelen emberek és végül Cicero és Catilina. Ez utóbbi igen intelligens férfi, de lelkiismeretlen, pénzsóvár, nagyrotörő, bosszúvágyó és erőszakos, akiben a 65. évi balsiker csak újra fellobbantotta amúgy is izzó vágyódását a konzulság után. A sok pályázó közül ki vállalkozhatott az ő támogatására? Cicero attól tartott, hogy ellene támad a konzervatív nemesség, amely úgyis megőrizte haragját vele szemben a lex Manlia érdekében tartott beszéde miatt és amely — makacsul kardoskodva amellet, hogy a konzuli méltóság csakis az ősi családoknak jusson — nagyon is kétesnek találta az ő származását. Ezért töprengett magában, vajjon nem lenne-e helytelen, ha szövetkezne Catilinával!* De Caesar és Crassus megelőzték őt. Catilina épen energiája, könnyűvérűsége s a maradiak iránti gyűlölete folytán, Antonius meg

*) Nemcsak Olaszországban, de az egész világ szellemi életében nagy föltűnést keltett Guglielmo Ferrero munkája: *Grandezza e Decadenza di Roma*, melyben új és termékeny szempontokból mutatja be Rómának annyira elcsépelet s mégis oly kevésbé megértett történelmét. Jelen számunkban megkezdjük a nagy munka ismertetését, melynek bevezetőjéül szolgáljon ez a színes és új világozósságot nyújtó fejezet.

A szerk.

cinizmusa, ingatagsága, kapzsi megvesztegethetősége révén pompásan illett a terveikhez. Megállapodásra is jutottak velük s elhatározták, hogy végső erőfeszítéssel támogatják kettejüket: Crassus anyagilag, Caesar pedig személyes tevékenységével.

Cicero óriási, szinte megmérhetetlen előnyt veszített el a szövetség következtében. A konzervatívok annyira megrémültek attól az eshetőségtől, hogy mindkét konzul Crassus és Caesar eszköze legyen, hogy megfélemlenek még az osztálykülönbség apró foltjairól is: Catilina ellen számbavehető jelöltet kellett állítani s mivel Cicero a leghíresebb és legnépszerűbb férfiak egyike volt, úgy döntöttek, hogy ő szálljon szembe a demagógiával az arisztokraták előharcosaként. A nehézség kettős volt: Catilina roppant pénzüsszegeket áldozott a maga és Crassus zsebéből, Caesar meg egész erejével dolgozott Catilinának és annak a vezérnek javára, akit — óh! micsoda ironiája a politikai morálnak! — 13 évvel ezelőtt éppen ő juttatott a vádlottak padjára. Crassus mozgósította klienseit és szabadosait; a választások rendkívüli agitáció közepette folytak le. Az eredmény mutatja a választók határozatlanságát: a két párt egyike sem győzött vagy bukott el teljesen. Catilina, a nép embere, aki a legnagyobb rettegést keltette fel, nem lett megválasztva, hanem helyette Cicero, de— Antoniussal együtt. Crassus mindenesetre még egyszer kudarcot vallott, mivel nem vihetett ki újra semmit, lévén csak egy jóbarátja a konzulok közt és éppen a jelentéktelenebbik . . .

A 63-ik év a rémek esztendejeként virradt a konzervatívokra. Igaz ugyan, hogy az okos Crassus elkedvetlenül és bosszankodva a sok balsiker miatt, nem szándékozott részt venni a választásokon és meg is szakított minden összeköttetést Catilinával alkalmas ürügy s átmenet nélkül, egy bankár brutális sietőségével, aki egy csapásra akar véget vetni valami kellemetlen ügyletének szegény kliensével szemben.

De a tavasz beköszöntével váratlanul csak azt látták az emberek, hogy megjött Rómába Q. Metellus Nepos, Pompeius sógora és alvezére jelöltetni magát 62-re a tribunátusra, barátai és szabadosai nagy csoportja kíséretében, követve az öszvérek és lovak hosszú karavánjától, amelyeket ugyancsak próbára tett a Keleten gyűjtött súlyos kincshalmaz. Metellus igen előkelő római családból származott, de mint annyian a rangbéliek közül, Pompeiushoz csatlakozott, a nép emberei mellé nagyravágyásból, kapzsiságból, érvényesülési láztól és forradalmi szellemtől hajtva. Nyilvánvaló volt, hogy Metellus nem hagyta volna ott előnyös

vezéri állását Pompeius hadseregénél, hacsak nem Pompeiussal egyetértőleg, sőt valami titkos célja érdekében. Ez a kandidálás annyira nyugtalanította a konzervatívokat, hogy elhatározták Cato tribuni jelöltetését Metellus mellé. Cato volt az a különc, akit tiltakozni láttunk kortársai fényűzése ellen; csekély igényű, tartózkodó, mértékletes, szűk látókörű ember, akinek büszkesége — egyetlen, de állandó élvezete egyszerű lelkének — csak arra a rögeszmére szorítkozott, hogy úgy éljen, mint egy régi római — abban a korban, amely bűnökkel és kicsapongásokkal volt tele. Csakis oly félelmet nem ismerő fanatikus, mint ő, merészelhette rendíthetetlen konzervatív létére e tisztára néptisztség jelöltségét elvállalni. De sikerül-e majd neki? ... Eközben egyszerre Caesar bejelenti igényét a praeturára! Két rémhír, amelyekhez rövidesen még egy harmadik, mindennél ijesztőbb csatlakozott.

Mihamar valónak bizonyult, hogy a dölyfös és erőszakos Catilina elkeseredett erőlködéssel, Afrikában szerzett minden javainak felhasználásával újra megkísérli a konzulság elnyerését. Crassustól elhagyatva, Catilina — akit a dekadens nemest jellemző kalandos és rendetlen életmódja és a két jelöltségével kapcsolatos botrányok és mendemondák gyanússá tettek a maradiak szemében s közelebb hoztak a néppárthoz — belátta, hogy a maga segítségére van utalva, ha boldogulni akar. Nemcsak a kéteshírű s romlott nők s a tékozló nemes úrfiak közt keresett barátokat és követőket, hanem határtalan népszerűséget akart biztosítani egész Itália közép- és alsó osztályainál, szenvedélyesen izgatva választási programjával az eladósodott Itáliában az adósságok elengedése érdekében. A program maga erősen forradalmi volt, de nem szabad azért azt hinnünk, hogy Catilina nem törekedett másra, mint fegyveres lázadásra, holott csupán fel akarta rázni a tömeget egy olyan tervvel, amely talán elvetemültnek látszhatott a tőkés és a hitelezők előtt, de amelytől a nagytöbbség felfogása nem idegenkedett. Különben is eltekintve a durvább formáktól, nem viselkedett másképp, mint ma az a szocialista képviselő, aki megígérné választóinak a járadékkamatnak 2%-ra való leszállítását vagy mint Bryan, az Egyesült-Államok demokrata elnökjelöltje, aki az aranyértékben kötött ügyleteknek ezüstben való kifizethetése mellett szállott síkra. Az adósságok mérséklése, elengedése, megszüntetése gyakori a görög történelemben, amelyet akkoriban annyit tanulmányoztak, sőt Rómában is elhatározták 86-ban e rendszabályt. Különben is minden népnél a végső expediens ez, amelyhez vissza-visszamenekülnek idősza-

konkint, ha a kultúra rohamos emelkedésével sokakat kever adósságba az élvezet és a meggazdagodás mohó vágya.

Egy év, amelyben Metellus népröbun, Caesar praetor, Catilina konzul: mi marad meg azután a köztársaságból — kérdeztették az aggódo konzervatívok — ha nem a romlás és pusztulás káosza? E félelmet még csak növelte Catilina programjának szédületes hatása. A merész, felforgató tervezet oly találóan fejezte ki a sokaság titkos óhaját, hogy Catilina egyszerre páratlan népszerű lett a léha római ifjúság és a bomladozó nemesség között; Itália egész népénél, sőt még a tehetősb közbirtokoságnál is, amely spekulatív szenvedélyénél fogva nagyon is meg volt terhelve adósságokkal. Csakhamar Rómában és Itáliaszerte sok városban akadtak buzgó hívei: Sulla veteránjai és gyarmatosai, mint C. Manlius Fiesole-ből; obskúrus polgáremberek; kisebb vidéki földesurak; római nemesek, pl. P. Lentulus, C. Cetegus, P. Sulla, M. Porcius Leca és Sempronia, egy előkelő származású, de igen romlott asszony.

Így tehát a könnyelmű és megfontolatlan fiatalság, a hanyatló ősi nemesség sarjadéka és a középsorsú polgárság a gazdag kapitalisták összeroppantására készült bebizonyítandó, hogy ez a program a törvényekkel összhangban keresztülvihető, a komiciák többségének békés úton való megnyerése útján. De ez az illúzió rövid életű volt. A pénzes kapitalistákat, akik eleinte ezt az agitációt is a politikai pártmozgalmak iránt táplált szokásos közönyükkel szemlélték, élénk nyugtalanság fogta el, amidőn Catilinát a közkedveltség tetőfokán látták. Rövid napok alatt ez az aggodás rémületté, rettegéssé, vad pánikká fajult, a lelkek oly viharzó és hirtelen izgalma következményeként, amely ez ideges korszakban időnkint ki-kitört, mint valami váratlan zivatar és percről-percre megkettőztetve erejét végül fenekestől felforgatott mindent. Egy bankár sem akarta működését folytatni; a pénz félelmesen megdrágult; a hitelezők bukása megsokszorozódott; az előkelő pénzügyi körök, amelyek oly bizalmatlanok politikai tekintetben, ijedségükben egyszerre a konzervatívok szürkébb eszméihez pártoltak át. Szerencsájükre nem az egész nemesség fordult Pénz ő felsége és a milliók tulajdonosai ellen, akik pedig annyira meggyengítették az ő régi nagy hatalmukat, hanem a nagyobb rész: azok a családok, amelyek bőségesen élvezték még ősi tekintélyüket és javaikat, készek voltak segíteni a magas pénzarisztokrácián — amelyet különben megvetettek — persze inkább érdekből, a demokrácia gyűlölete folytán és a néppárt

megsemmisíthetésének reményében. Catilina meg akarja dönteni — így beszéltek és gondolkoztak ezek — nemcsak az adóssági és hiteltörvényeket, hanem az egész államot, annyira gyarapodott a demagógok arcátlansága a zavargásokkal való általános nemtörődömség közepette, amelyeket ők, a szabadjárahagyott bujtogatók, buzgón tápláltak évek során át . . . Szövetkezve hát — félelemből — a történelmi nemesség jobbnevű ivadékai és a plutokrácia, a konzervatív párt váratlanul a fenyegetődzéshez és a viaskodáshoz látott, határozottan, elkeseredetten és szenvedélyesen, amilyenek jó ideje nem mutatkozott: egyszerre megzavarva Catilina programjának könnyű és diadalmas hódítását, felforgatva a többi pártok, az osztályok, a politikai körök diszpozícióit, szándékait, magatartását. A békés itáliai polgárság, amely eleinte oly ritka lelkesedéssel fogadta a programot, zavarba jött; Crassus megijedt; Caesar semlegesen félreállt, mint aki előbb tájékozódni akar. Caesar ideges természete a merészség és az okos óvatosság rendkívül szabályos kilengéseit rejtette magában s ennek révén kevéssel valamely vakmerő tette után, amelybe szenvedélyessége vagy a veszély kergette, újra úrrá lett felette az ész — még ha lappangott is benne a tűz — de csak azért, hogy az első ingerre ismét kitörjön féktelensége. így szállott szembe ifjú korában Sullával, de azután nyugton és távol maradt tőle egész haláláig; visszautasította a Lepidus felkelésében való részvételt, utána azonban bátran bevádolta Dollabellát és Antoniust; elhagyta megint Rómát, de a Rhodusnál saját költségén sereget toborzott a Mitridates elleni háborúra. Miután annyi bajt okozott a konzervatívoknak a két előző évben s minekutána pontifex maximussá választották Catulussal és Serviliussal szemben, érezte — egy olyan megfontoltabb pillanatában — hogy nagyon is sokat mert. Nem is akart hát kockáztatni semmit ebben az újabb kalandban, csupán a praetorság elnyerésére számítva. Ellenben Cicero, aki mint sok kapitalista jó embere, igyekezett bejutni a történelmi nemesség kegyeibe, felbátorodva a felsőbb rétegeknél uralkodó hangulaton, egyszerre merésszé és energikussá vált és szembeszállt a demokráciával, ezáltal kifejezetten és látszólag nyíltan. Először is megnyerte konzultársának semlegességét a választásokra; provinciául juttatta néki Macedóniát, amelyre úgy is áhítozott: törvényjavaslatot tervezett a szenátor-vesztegetések büntetésének súlyosbítására és a szavazási eljárásnak Catilinára hátrányos irányban való megváltoztatására és ezek részletes tanulmányozásával megbízta a híres jogtudóst,

Servius Sulpiciust. Eközben — július küszöbén — megindult a választási hadjárat, de általános nagy bizonytalanság közepette; a konzervatívok felbőszülve, a középosztály ingadozva, a néppárt megosztva. A konzulságra pályáztak Catilinán kívül hárman: S. Sulpicius, a választási törvény készítője, L. Licinius Murena, Lucullus volt tábornoka és D. J. Silanus; Crassus láthatólag Murena érdekében működött, Caesar szembetűnően Silanust pártolta, míg Cato Sulpiciust; egyedül Catilina volt magára hagyatva.

Mihamar nyugtalanító hírek hallatszottak: Catilina elhozatja a választásra Sulla veteránjait Toscanából; ezek el vannak szánva mindenre; Cicerót le akarják gyilkoltatni! Catilina tényleg elhatározta, hogy begyűjti arezzói és fiesolei parasztsapatait szavazói számának szaporítására s ennyiben a híresztelések meg is feleltek a valóságnak, de útközben nagyon is kibővültek, amint az ily felhevült lelkületeknél történni szokott. Mert hiszen minden elbeszélő hatni akart arra, akivel szóba állt, túlozta tehát, amit tudott, látottakként adta elő, amiről hallomásból értesült, hozzátoldott a maga képzeletéből is: így járt be egy hír ezer és ezer embert, egy jelentéktelen kis eset néhány óra alatt hosszú és kiszínezett történetté nőtt. Tele volt Róma olyan egyénekkal, akik hallottak, akik láttak, akik tudtak valamit és akik lelki szükségletüknek érezték, hogy a látott és megtudott dolgokat másoknak továbbadják; sokan — a polgári buzgóság meglepő, járványszerű hevében — futottak referálni a hatóságoknak, fontoskodva, részt akarva venni a közélet bonyodalmaiban, nem mint nézők, hanem mint szereplők. A politikai világban nagyon eltérő modorban tárgyalták és ítélték meg e mendemondákat. A feldühödött maradiak nemcsak, hogy teljes biztonsággal állították mindezeket, hanem kényszeríteni akartak mindenkit, hogy el is higgye; minden kétes tény, mint megtörténtet tüntettek fel, részben rosszhiszeműleg és pártgyűlölségből, de részben őszinte meggyőződésből. A néppártiak ellenben — a szenátusban is — azt erősítették, hogy mindez mese és koholmány.

Amint közeledtek a választások, úgy erősült a mozgalom; kezdett kifogyni Caesar, Metellus, Catilina sőt Murena aranya is, aki pedig ép erre a célra gyűjtögetett annyit Keleten; parasztok és kisbirtokosok csoportjai, Catilina hívására, nap-nap mellett vonultak be Rómába. A konzervatívok és kapitalisták minden erejükkel dolgoztak Catilina ellen; egyre-másra jöttek a hírek, még pedig mindig fenyegetőbbek: Etruriában Catilina pénzén

katonai lázadás ütött ki s Lepidus-féle felkeléssé fajult, Catilina le akarja mérszároltatni az egész szenátust!

A kilátások folyvást bizonytalanabbak és aggasztóbbak lettek: a félelmes híresztelések, a konzervatívok makacs ellenállása, az égető pénzügyi krízis megrettentette a középbirtokosságot; de Catilina csodás eredménnyel izgatta Róma gyötrődő és elkeseredett népét; Rómába hívta Itália proletárságát. A tőkések és a konzervatívok mindinkább felingerülve és elkomorodva reggeltől-estig azt hangoztatták, hogy roppant összeesküvés fenyegeti a köztársaságot, amelyet nem csak Catilina sző, hanem Caesar és az egész néppárt; a vérmesebbek erélyes óvintézkedéseket követeltek. Cicero, aki serénységgel és életerővel eltelve mindinkább belehevült a harcba, kémet küldött Catilina mellé: Q. Curiust, egy fiatal szájhőst, aki elmondotta Catilina minden szavát és tettét kedvesének Fulviának, egy előkelő származású, de elvetemült asszonynak s ez azután továbbította Cicerónak; megfigyeltette a véleménynyilvánításokat; kutatott-nyomozott; egymásután fogadta a hivatásos és az amatőr kémekeket, de nem volt annyira elvakult, hogy be nem látta volna, hogy ezek csak gyanakvásokat és sejtéseket árulnak el, de nem olyan tényeket, amelyek megokolták volna a keményebb rendszabályok alkalmazását.

Egyszerre csak váratlan esemény zavarta össze még jobban az amúgy is zilált állapotokat. S. Sulpicius, a jogtudós, rászánta magát, hogy a konzulságért pályázzon, de tisztelve a magakészítette vesztegetésellenes törvényt, egyetlen fillér igénybevétele nélkül. Csakhamar azonban tapasztalhatta, hogy senki sem veszi őt komolyan, amikor a többi jelöltek és főleg Murena dobálták az aranyat, mintha az ő törvénye csak tréfából készült volna el. Sulpicius, mellőztetése érzetében, a választási csaták kellő közepében kijelentette, hogy visszalép és följelenti Murenát szavazatok vásárlásáért; s tényleg hozzá is látott bizonyítékok gyűjtéséhez Cato segélye mellett, aki pártolás híján szintén felhagyott mindennel, mint a konzervatív jelöltek derekabbjai annyiszor. Ez a botrány a választások előestéjén, megdöbbenette a konzervatívokat, de gyarapította Catilina vakmerőségét. E napok egyikén, mindjobban bizakodva az alsóbb osztályok diadalában, nagy beszédet intézet választóihoz: a szegények nem számíthatnak soha arra, hogy a gazdagok és szerencsések gondoskodnak majd a sorsuk javításáról! A maradiak szerencséjére nem csüggedett el Cicero, akit most körülhízelegtek, magasztaltak, dicsőítettek

a nagyurak. Persze viszont Cicero is teljesen karjaikba dobta magát. Nemcsak patronátusa alá fogadta Murénát és egyéb gondjai közt még alkalmas megvédelmezésére is készülődött, hanem Catóval együtt — aki a szenátusnak jóformán minden ülésén rohamot intézett Catilina ellen vesztegetési vádakkal és beperlési fenyegetésekkel — ügyes hadjáratot eszelt ki, hogy őt és táborát a bizalmatlanság csapdájába zárja, elidegenítve tőle a közeposztályt ama szóbeszéd elhitése által, hogy Catilina leakarja gyilkoltatni a konzult és fegyverrel akarja meghódítani a konzulátust, mint valami várat. Nem is valószínűtlen, hogy Catilina idehozott parasztjai — Sulla veteránjai vezették jórészüket — Róma csapszékeiben Catilina pénzén dáridózva meg gondolatlan beszédekkel mondtak; nem lehetetlen, hogy Manlius, Sulla régi katonája, kinevette a törvénytisztelő skrupulusokat, amelyekkel kezdődött az izgatás az adósságelengedés céljára a jelenlegi gyenge és gyáva nemzedék fiatalsága közt; ő, a forradalmi generáció maradéka, tudta jól, hogy ezt a tervet csak erőszak útján lehet megvalósítani. De a kicsinyes, ingatag, erőtlen tömeg, amely mindig hajlandó meggyanúsítani a kormányt és igazat adni ellenségeinek, hitelt ad-e majd ily híreknek, és nem fogja-e visszautasítani e koholmányokat, amelyekkel Catilinát meg akarnák buktatni? Ezért valamit tenni kellett a közönség befolyásolására és megrettentésére a választások közvetlen küszöbén. Cicero tényleg ravasz cselhez nyúlt: egy nappal előbb összehívta a szenátust és bizonyos ünnepélyességgel indítványozta a választásoknak néhány nappal való elhalasztását, hogy másnap az állam veszélyes helyzetéről tárgyalhassanak. Egy nappal utóbb azután nagy emfázissal terjesztette elő mindamaz adatokat, melyek hozzájutottak Catilina szándékairól és mintegy felszólította őt, tisztázza hát magát. Catilina azonban büszkén azt válaszolta, hogy feje akar lenni az állam egyetlen életképes szervének: a népnek! . . . Keresték a célzatot, amiért e jelenet rendeződött? De veszélyes lett volna még tovább kitolni a választásokat és ki is tüzték július utolsó napjai és augusztus eleje közé.

Cicero maga ment elnökölni a választó-komiciára barátai válogatott csoportja kíséretében, teljes páncélzatban, amelyet időről-időre, tógáját kitárva, csillogtatott, hogy a habozókat és a félénkeket elriassa Catilinától. A konzervatívok és a kapitalisták mind eljöttek szavazni elszánt és aggódó magatartással, mintha e választáson kellene döntenie a háború kérdése felett. A szavazatképes polgárságot nagyon is lehangolták a pénzügyi

bajok s náluk különben is még Catilina propagandája sem tudta legyőzni azt a nagyfokú idegességet, amely ellen hiába küzdött Caesar és Crassus. Ezenkívül annyira befolyásolták őket ezek a tüntetések, hogy ezúttal sem választották meg Catilinát. Caesar ellenben praetor, Metellus pedig tribunus lett, de Catóval egyetemben.

Még egy reménysége maradt Catilinának, hogy t. i. elítélik Murenát a Sulpicius-emelte pörben. De Murénát felmentették; Cicero ékesszólóan védelmezte egy ránk maradt beszédével. Most már, három kudarc után, nem tehetett mást, mint hogy lemondjon a konzulság gondolatáról és visszahúzódjék a magánéletbe. De az erősakarátú és gőgös Catilina nem volt a megadás embere; a konzervatívok és a kapitalisták pedig ellenségei voltak minden olyan megtorlásnak, amely meg nem bosszulta volna teljesen a kiállóit szörnyű félelmeket. Elkeseredve bukásán, Catilina elvesztette a hidegvérét és dühében elvakult vállalkozásba kapott: pénzt s megbízást adott Manliusnak, aki visszatérőben volt Toskánába, hogy kisebb sereget toborozzon össze a csőcselékből. O maga egy mindent kockáztató kísérletre bírta a legvégsőre kész híveit: öljék meg Cicerót s kerítsék hatalmukba erőszakkal a konzulságot, amikor majd Manlius hadserege készen áll! E próbálkozás előkészületei fölemésztették augusztust és szeptembert, de ily hosszú időn át természetesen nem lehetett mindent úgy titokban tartani, hogy ijesztő hírek ne kerültek volna közzsájra a legfrissebb forradalomról. Alig állott be egy kis nyugalom a választások után, újra megzavarták azt váratlanul jövő, bizonytalan szöbeszédék; és Cicerót újra elhalmozták a konzervatívok följelentései, intései s felszólításai, hogy jobban őrkdjék . . .

Cicero újra megkezdte éber serénykedését s feltette magában, hogy nem fog elhamarkodottan cselekedni. De a szenvedélyesebb konzervatív párthívek félelemtől és bosszúvágytól hajtva már az ostromállapotot követelték és egyre jobban sürgették a balhírek szaporodásával. Végül azután Cicero, a felsőbb rétegek ellen irányuló izgatás hatása alatt és féltve a saját életét is, az általános siettetésre rászánta magát, hogy október 21-ére összehívja a szenátust és ott előadja, mint alapos forrásból nyert tényállásokat, a szállongó hírek legriasztóbbjait, hogy ezzel rávegye a gyűlést az ostromállapot kihirdetésére. És valóban a 21-iki ülésen, amelyre vakmerőn eljött Catilina is, kijelentette, hogy „mindent tud”, birtokában vannak a közszájon forgó rémes mesék hiteles bizonyítékai — pedig ennek igaz volta teljességgel két-

séges —: többek közt az, hogy október 27-én Manlius fegyvert ragad Etruriában a lakosság élén, Catilina pedig 28-ára határozta el a szenátorok felkoncoltatását. Catilina, amikor Cicero védekezésre hívta fel, gögös megvetéssel válaszolt. A szenátus azonban meggyőzve Cicero határozott nyilatkozataitól (senki sem gondolta, hogy ily súlyos vádakat kétségbevonhatlan alap híján állított volna fel), nem merete tovább elodázni a hadi állapot kimondását.

Rómaszerte nagy izgalmat idézett fel e hír. Felelevenültek mindenkinek a képzeletében a múlt emlékei, amelyekhez hosszú időn át szívósan ragaszkodnak az emberek, amikor a jelen viszonyokat ítélik meg; általánosan attól tartottak, hogy a Gracchusok és Saturninusok korához hasonlóan megismétlődik a szenatori és lovagi rend harcászallása, aminek vérfürdő lesz a következménye. Caesar ebben az órában ijesztően aggodalmas arccal járt fel és alá! De nem történt semmi sem. Őrségeket helyeztek el ugyan a város különböző negyedeiben, a szenátorok azonban csendesen mentek haza a bejelentések, a tárgyalás és a határozat nyomasztó hatása alatt.

Megváltoztak az idők: kialudt a barbárabb koroknak féktelen tüze és szenvedélyes fellángolása; megváltoztak az emberek, mint minden hirtelen meggazdagodott és elpuhult államban: nem szálltak már szembe elszántan a vészekkel, tunyábbak lettek a cselekvésre gyávaságból, elgyengülve, kishitűen. A hevesebb vérűek meg azt hajtogatták, hogy Cicero hazudott; sokan féltek attól, hogy a néppárt a réműlet csillapultával megbosszulja majd vezetőinek leületését; mások helyeselték az ostromállapotot óvatossági szempontból, de nem tudták elképzelni, hogy a veszedelem oly közeli volna; némelyeket pedig az erkölcsi, törvényes és alkotmányos aggályok egészen hatalmukba kerítettek. Különben a nemzet idegesebb és érzékenyebb elemeire a fenyegető magatartás ép oly hatékony vala, miként a barbár időkben az erőszakos fellépés; úgy, hogy pillanatnyilag aképen döntöttek a konzervatívok, hogy perbe fogatják Catilinát lázadás címén az ifjú L. E. Lepidus, a 78-iki felkelővezér egyik fia által, aki most teljesen az arisztokratapárt szolgálatába szegődött. Az agitáció Rómában mindemellett csak növekedett; sűrűn követték egymást a rémhírek mindig erősbülve, mint a tenger hullámai; az előkelőségek özönével kapták a leleplezéseket tartalmazó intéseket, följelentéseket, névtelen leveleket. Cicero bizonyára roppant nyugtalan lehetett ez alatt, mert tudta jól, hogy ha szenátusi kijelen-

téseinek valótlansága csak kis részben is kiderülne, sokkal drágábban fizetné meg a többiekénél merész cselvetését. Nagy megnyugvására lehetett így, amikor néhány nap múlva maga Crassus hozott el neki egy csomó anonim levelet és denúnciációt. A hatalmas bankárt is aggasztották hát a proletárlázadás elszórt jelei, ő is hitt már valószínűséggel a forradalom rémképében!

Catilina viszont kissé elveszítve bátorságát az ellene egyre gyakrabban felhangzó fenyegetések miatt: megkísérelte ellenségeit kijátszani vagy legalább időt nyerni azzal a taktikával, hogy egészen távolállónak mutatja magát az erőszakoskodás tervével. Megjelent tehát Lepidusnál s felkérte őt, vegye magához, demonstrálva ezzel, hogy nem fél ily előkelő férfi állandó felügyeletétől sem, annyira biztos ártatlanságában. Mivel Lepidus nem vállalta el a fogházori feladatot, fokozódó vakmerőséggel elment Ciceróhoz és felajánlotta neki, hogy az ő házába költözik. Innen is elutasították. Végre talált valami M. Marellust, aki lakába fogadta őt.

A lakosság semleges része gondolkodóba esett, zavarba jött e manőver láttára. Kinek higgyen? Cicerónak vagy Catilinának? Cicero tekintélyes és tisztelt egyéniség, de ő volt épen az, aki kikiabálta ugyan a forradalmat, azonban nem tett semmit sem az ellen, amit maga leplezett le elsőnek. Catilina mindenre-kész ember; de olyan aljasjellemű volna, hogy szállást kér vádlójánál, a konzulnál, mialatt a revolúció szálait szövö? Időről-időre megtört a balhírek hullámverése, mikor is a Cicero-szította gyanakvás öntött el mindeneket, hogy azután megint lezúduljon az újabb, rettegető mende-mondák forgataga. Cicero ritka szerencséjére mihamar megjött a hivatalos tudósítás arról, hogy Manlius kis csapattal tényleg nyíltan kitűzte a lázadás zászlaját Etruria földjén; a konzul meg rövidesen el is fogta Manlius néhány levelét, amelyben megírja, hogy ő és hívei hadra keltek, mivel nem tudták tovább tűrni nyomasztó terheiket. Catilina tehát gazember; Cicero pedig példás hazafi! Megmozdult a tömeg; előtérbe nyomultak a konzervatívok; nem volt vesztegetni való idő, cselekedni kellett erélyesen. A szenátusban mindenki elvesztette a fejét s annyi habozás után most a legszigorúbb határozatokhoz folyamodtak, mintha egész Itália forrongana; jutalmakat tűztek ki azok számára, akik adatokat szolgáltatnak az összeesküvés rejtelméből; elküldték Q. Metellust Pugliába, Q. Marciust Toszkanába, Q. Pompeius Rufust Campaniába és Q. Metellus Celert Picenumba.

Cicero meglepetve s örömmel tapasztalhatta, hogy egy napról a másikra általános bámulat céltáblája lett, mint a honmentő energia és előrelátás díszpéldánya, — de azért még mindig nem mert fellépni Catilina ellen. Catilina pedig, miután balul ütött ki cselszövése és észrevette, hogy utolsó barátainak ragaszkodása is gyengül immár, egy ideig arra gondolt, hogy november első napján hatalmába keríti Róma fellegrátát. Azonban e terve is hajótörést szenvedett Cicero éberségén. Véget vetett hát a halogatásnak. Kijátszotta vendéglátójának figyelmét s a november 7-ére virradó éjjel összegyűjtötte legkompromittáltabb híveit Leca palotájában; bebizonyította nekik a birodalmat felölelő roppant forradalom szükséges voltát. Majd körvonalozta céljait; az első Cicero megöletése volt. Tőle, mint a közrend rajongva tisztelt, rettentetlen örétől, féltek Catilina társai; amíg a konzul, ellenségeik legveszélyesebbike életben van, semmit sem tehetnek ők! Két lovag rögtön vállalkozott arra, hogy elmennek reggel tisztelgés ürügye alatt Ciceróhoz és leszúrják őt; a kirendelt kém azonban értesítette erről a konzult, aki megparancsolta szolgálóinak, hogy az orgyilkosokat ne bocsássák be hozzá és sietve összehívta másnapra a szenátust. Catilina végtelen vakmerőséggel ismét megjelent, de amikor belépett a terembe, mindenki kikerülte, úgy, hogy a padsorban magára maradt. Midőn e fogadtatáson felbátorodva szenvedelmes és tapsvihartól kísért beszéddel támadta meg Cicero, — Catilina felemelkedett, néhány fenyegető szót mormolt és eltávozott. Szürkületkor már Toszkanában járt, szabadon, sőt számottevő sereggel. Cicerónak nem volt bátorsága visszatartani őt.

Cicero szíves örömmel elhitette magával, hogy ez a menekülés az ő nagy győzelme volt. Egy-két túlzó konzervatív hangzottatta persze, hogy a konzul köteles lett volna elfogatni és kivégeztetni Catilinát, nem pedig hagyni, hogy szép nyugodtan kivonuljon a városból újabb harc szervezésére; némelyek ellenben azt erősítették még most is, hogy Catilina a rágalmak áldozata. Cicero azonban ügyet sem vetett a kritikai megjegyzésekre most, mikor egyszerre Róma legnépszerűbb férfija lett — Pompeius után — elhomályosítva Crassust és Caesart, akik hirtelen a legteljesebb politikai közömbösségbe sülyedtek. Megkettőztette buzgóságát és csakhamar megint úgy tolhatta fel magát, mint akinek a haza érdekében egy még rettentőbb veszedelemmel kell újra megmérkőznie. T. i. Catilina legszorosabb hívei: Lentulus, Cetegus, Statilius, Ceparius elvesztették

józan eszüket, amikor az egyetlen intelligens ember, Catilina eltávozott a körükből. Bajban érezték, megsemmisülve látták magukat; attól tartottak, hogy kisiklik a kezükből a bőséges zsákmány és haszon, amellyel csábította őket Catilina ama jó időkben, amikor még az adósságmentesítést könnyen elérhetőnek remélték. Dühtől elvakulva és esztelenül kapkodva összeesküvést szöttek — Catilina hevenyészett tervszere szerint — a csőcselék és a rabszolgák fellazításával s a zavar növelésére szórványos gyujtogatással, ha majd Catilina hadával Róma felé közeledik. Üres irritálása volt ez a polgárságnak, amely azt sem tudta, mit teygen rémületében. Végül pedig tárgyalásba bocsátkoztak az allobrox követekkel — akik panaszokkal jöttek a szenátushoz — abból a célból, hogy a felkeléshez megnyerjék fegyveres támogatásukat. De az allobroxok feladták őket; az árulás hiteles okmányai könnyen Cicero kezébe jutottak; gyorsan és ügyesen letartóztatta és december 3-án reggel a szenátus elé vezette a főkolompásokat, itt megmutatta nekik az allobroxoktól elszedett leveleket és szembesítette őket egymással. Meglepetésükben és megdöbbenésükben mindent bevallottak.

E hír perc alatt elterjedt, kiszíneződött, ijedelmet keltett egész Rómában: roppant összeesküvés szövődött az Urbs felégetésére és a galloknak Itáliába való zúditására! Az izgékony világváros elnémult; nemcsak a gazdagok s az előkelők, hanem akiknek csak valamicskájuk volt: a bérlők, a kereskedők, az iparosok megdöbbenek, sőt kétségbeestek, mint a végső pusztulás küszöbén. A nép, amelyet Caesar és Crassus hiába igyekezett felrázni, most állást foglalt, de egészen más módon, mint 70-ben; ezúttal a konzervatívok mellett, még pedig oly viharosan, hogy a néppárt fejei és a zavargó csőcselék is — a demagógok örök eszközei — valósággal megdöbbenek. Mindenfelől összeverődött rettegő sokaság tódult a szenátus felé, hogy értesüléseket szerezzen. Midőn a kihallgatás befejeztével megjelent előttük Cicero, mindent el kellett mondania és azután határtalan ünneplésben részesült.

Álmatlan éjszaka borult Rómára; mindenki tájékozódott, tanácskozott, készülődött másnapra, mint valami rémes veszedelemre; a konzervatívok elkeseredve és mégis ujjongva követelték, hogy dobják már félre a gyengeséget és engedékenységet a néppárttal szemben; le kell fejeztetni nemcsak Catilinát, hanem a többi népvezért és különösen Caesart is. A tőkésék s a középosztály honpolgári kötelességérzettől megszállva fegy-

verbe álltak a gonosztevők fékentartására; sok apa, akinek fia részes volt Catilina agitációjában, annyira megfélemedezett emberi mivoltáról, hogy régi szokás szerint maguk bíraskodtak gyermekeik felett és megölették őket rabszolgáikkal. Másnap ülést tartott a szenátus, hogy kihallgassa a többi tanúkat és folytassa a vizsgálatot. De egészen felkavarodott a lelki nyugalmuk; a konzervatív vezérek, kivált Catulus, elkezdtek keresztkérdésekkel zaklatni az összeesküvőket, hogy kicsikarják belőlük Caesar bűnrészességének bevallását; egy áruló — bizonyára segíteni akarva társain — azt állította, hogy Crassus tudott a dologról, a szenátorok azonban élénk tiltakozással szakították félbe vádaskodását. Közben ijesztő híradások jöttek: fellázadt a csöcselék a foglyok kiszabadítása céljából.

Mindenki kapkodott; kivéve Caesart és Cicerót. A konzul a nép páratlan örömrivalgása közben megdöbbsent; érezte, hogy kezdi felemészteni a folyton fokozódó izgalom, amelyben hónapok óta élt. Visszaesett egy időre természetes félénkségébe és óvatosságába; átlátta a veszélyt, amelyet a közrend túlerőszakos megvédése magában rejt, de nem tudott oly okos elhatározásra jutni, mint amily helyes volt ez a mérséklet. Megrettenve a szóbeszédek áradatától, mindennek egy csapásra akart véget szakítani. Másnapra, december 5-ére tűzte ki tehát a döntést a vádlottak sorsa felett. Caesar ellenben tisztában volt azzal, hogy ha ekkor is hallgatna még pártja gyávasággal gyanúsítja majd, viszont ha védelmébe veszi Catilina cinkostársait, úgy a zűrzavaros viszonyok közt ezáltal is felbátorítaná ellenségeit arra, hogy erőszakos eszközöket vegyenek igénybe ellene. Mikor összeült a szenátus, a fórumon, a templomokban s a közeli utcákon beláthatlan nép tömeg nyüzsgött és morajlott. Silanus, az első szavazó, a halálítéletet indítványozta; sokan helyeseltek is. Midőn azonban Caesarra került a beszéd sora, előbb teljes szigorral pálcát tört a vádlottak bűnein, de kimutatta, hogy a halálbüntetés törvénytelen és vészthozó volna s helyette az élethossziglani száműzést és a vagyonelkobzást hozta javaslatba. Az ügyes és hatalmas szónoklat nagy táborot hódított meg; a gyülekezet ingadozni látszott; Cicero kétértelműen beszélt, azt a hitet kelteve, mintha hajlana Caesar előterjesztéséhez. De felemelkedett Cato, hogy szembeszálljon Caesarral és oly szenvedélyesen, oly makacsul és oly tüzesen hirdette, hogy a tekintély tiszteletét újra helyre kell állítani a halálítélet által és mindnyájan annyira tartottak az alsó osztályoktól, hogy ismét diadalmaskodott a vér-

szomjúság: elhatározták a kivégeztetést. Cicero rögtön körútra indult, hogy a magánházakból elvitesse a foglyokat a Carcer Mamertinusba, ahol a hóhér-rabszolgák lefejezik majd mind őket. A túlzó konzervatívok ajánlatot tettek: kísérjék el a gyászmenet sorai közt ünnepélyesen Cicerót a városon át a börtönig, hogy így impozáns tüntetést rendezzenek mellette a világváros söpredeke előtt, amely erkölcsileg nagyon is részes volt a lázadásban.

Csaknem mindnyájan résztvettek, kivéve néhányat, pl. Caesart, akit a szenátus közelében egy csoport kapitalista a kardjával megfenyegetett. Róma gyönyörködhetett újra a szokatlan s komor kivégzési menetben, amelyet kiegészítettek a tőkepénzesek, a gazdag bankárok, a szenátori nemesség, akik most egy kis időre kiengesztelődtek. Elöl a konzul haladt; a lenyakazás után óriási tömeg kísérte el haza, lelkesült taps és ováció közepette. Igazságot osztottak: Catilinát néhány ezer emberével, akiket még fegyverbe tudott állítani, játszva legyőzhették és leöldöshették Pistoianál.

Cicero azzal tetszelgett önmagának, hogy ő nyomta el energikus intézkedéseivel a félelmetes forradalmi kavargást, amely lázba ejtette egész Itáliát. Tényleg sokoldalú képességet és kivételes erélyt árult el e nehéz napokban, mert hát a pénz- és születési arisztokrácia osztatlan elragadtatása és csodálata, a veszély nagysága, a sikerek sorozata ritka bátorságot és erőt öntött ereibe olyannyira, hogy egészen más embernek látszott, mint amilyen valósággal volt.

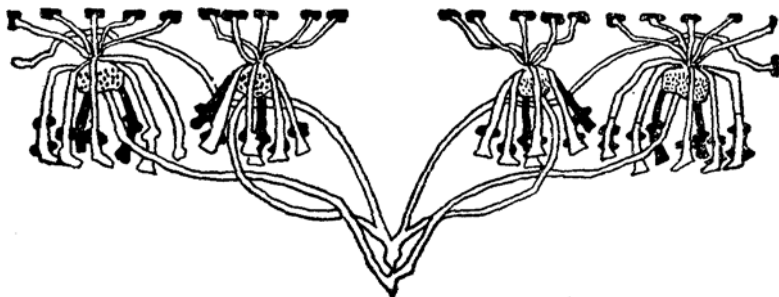
Tagadhatatlan azonban, hogy ez a nagynak és általánosnak híresztelt veszedelem csak közepes rohamossággal tört ki, mivel Itália nem volt készen a felkelésre. Catilina akciója az adósságok elengedéséért kezdetben mindenütt tetszésre talált, mert könnyen és békés úton kivihetőnek gondolták azt; midőn azonban lassankint a kicsiny mozgalom oly rengeteg politikai agitációvá fajult, kudarc kudarcot követett s néhány demagóg állhatatos és csábító izgatásának tünt fel az egész vállalkozás: akkor húzódozni kezdtek, sőt lemondtak mindenről az emberek. Saturnius, Marius, Sulla, Cato, Sertorius szövetséges és polgárháborúinak forradalmi nemzedéke eltűnt immár és a nagy átalakulás nem sodorta oly nyomorúságba az új generációt, mint a forrongó Európát a XIX. században 1870 után. A nép vagyonának, jólétének, élvezővágyának és műveltségének gyarapodása; a városi élet kifinomultsága; tehetős polgárság kialakulása, a kényelmes és elpuhító életmód térhódítása aggályoskodóbbá, határozatlanabbá, erőtle-

nebbé és béke- s rendszeretőbbé tette az alsóbb rétegeket. Itália városainak középrendű polgársága, amely folyton spekulált, kultúrára, gyönyörökre és gazdagságra vágyott; birtokai, házai, rabszolgái voltak; üzleteket kötött, vállalkozott, kínlódott minden úton-módon, hogy zöld ágra vergődjék, édes-örömet abbahagyta volna tetemes adósságai törlesztését, ha egy megfelelő törvény mentesítette volna kényszerű terheitől, de nem tette kockára javait, szépséges reményeit s önön életét a forradalom rémei által. A birtokosok meg különös ellenségei voltak a polgárhar-coknak, mert szőlőt, olajat, gyümölcsöt termesztettek, ami csak évek multán hozhatott bő termést s így a háború pusztításai hasonlíthatlanul nagyobb kárt okozhattak náluk, mint a gabona-félék tönkretételénél, amelyeket elvetnek, learatnak és felhasz-nálnak egyik évről a másikra.

Fordította: Kosa Miklós.

Guglielmo Ferrero.





Royce erkölcstana és az etikai racionalizmus.



meditáló, a figyelő, az érző és akaró ember külön-külön A befejezetlen és egyoldalú. Az igazi, az egész ember a cselekvő ember. A tett, a döntő, az elhatározó, a megmásíthatlan, ez az egyetlen momentuma tudatéletünknek, melyben összes tudatelemeink s mindannyian a lehető legnagyobb súllyal óhajtanak érvényesülni. A cselekvést megelőző elhatározás őszinte harcra hívja fel mindama tudatelemeinket, amelyek a kérdéses tettel vonatkozásban állanak és így reá nézve motívumok gyanánt szerepelhetnek. Így az egymással szemben érvényesülő vagy elbukott motívumok lassú kikristályosodása, tudatosává válása nyomán az emberi cselekedetekben bizonyos érték-skála jut kifejezésre. Ez az érték-skála folytonos evolúción megy át s evolúciója az emberi etikák története.

A motívumok komplikálódásának folytonosan útját állja az emberi tudat szintetizáló, egységesítő hajlama, amely minden fokon kiválaszt bizonyos etikai centrumot a motívumok számára, melynek azokat alárendeli, így lesznek etikai alapelvekké a bosszúállás, a közönyösség, a szeretet, az élvezetvágy stb. a megfelelő érték-skálákkal körül-bástyázva.

Hogy etikának minden cselekvő lényben alakulnia kell — bármily kezdetleges legyen is az — könnyen belátható. Az emlékeztető vált élmények a tudatélet minden fokán éreztetik hatásukat a cselekvések berendezésében. A kutya, mely megégette száját a párolgó

étellel, máskor nem nyúl az ételéhez, míg az párolog. A tudatélet legalsóbb fokain az összes tapasztalatok a korlátlan és közvetlen egoizmust teszik etikai középponttá. A tudatélet fejlődésével a tapasztalatok s az értelemszötte motívumok komplikálódásával ez a közvetlen egoizmus irányt változtat, a közvetlen tendencia altruisztikussá lehet s az egoizmus közvetett célul marad. Az altruizmusnak más értelmet Hobbes óta nem lehet adni, az egoizmus és altruizmus csak a közvetlen cél szempontjából ellentétek, de ez a szempont elég fontos arra, hogy két ellentétes etikai iránynak legyen alapozója.

Abból tehát: 1. hogy cselekednem kell, cselekszem folyton; 2. hogy tetteimet a tapasztalatból sarjadzó, de értelmekkel alkotott motívumok harca előzi meg, melyek közül választanom kell; 3. hogy tudatomnak egységesítő hajlama a motívum-sereget értékskálába rendszerezzi: következik, hogy valaminő etikám okvetlen van, kialakul. Ezek az érték-skálában jól-rosszul elrendezett motívumok megismerésem tényeivé válnak s megfontolásokkal, értelmileg válogatok közöttük, mint eszemhez szóló parancsok között, melyek ismereteim adatai, logikám eredményei. Egész tudatéletem arra tendál, hogy ezen motívumokból egy rezultánshoz jusson, amit külön és önálló tényező gyanánt beállíthatok az ennek komponenseit nem képező, többi motívumok közé. A most mondottak érvényességéhez éppen nem szükséges, hogy összes cselekedeteimet megelőzőleg tudatosan legyen jelen a motívumok harca, elég, ha vannak oly cselekedeteim, melyek előtt e konfliktus végbemegy, mert e konfliktus pusztá jelenléte bennünk, mint értelmi lényekben, kiknek tudata az említett egységesítő tendenciával bír, elegendő arra, hogy bizonyos összefoglaló és tág hatáskörű értékítéletek álljanak elő a velük járó és tettekre alkalmazható tanács kíséretében.

Ez a főtanács a belőle folyó részletes tanácsokkal együtt teszi ki az egyén vagy embercsoport etikáját, amit teljesen s a végtetekig sohasem valósít meg senki a cselekedeteiben, mert az csak egyik ható a tett motiválásában, mely az egyénnek kiválóképpen értelmi oldalát képviseli.

Tennem kell és eszem van — tehát etikám kialakul. És az etikától éppen származásánál fogva jogosan követelhetjük a megokoltságot. Ugyanaz az értelem, mely a tapasztalásból cselekvési motívumot s ezekből etikai tanácsot kovácsol, ezen tanácsok komplikálódásával és folyton szaporodó ellentmondásaival szemben joggal foglalja el a székszis álláspontját. A tapasztalás utilitarizmusa egyenlő sokat mond mindenik mellett és mindenik ellen. Az értelem munkájának anyagul és támasztékul szolgáló tapasztalás kimerül a tanácsadásban s az értelem magára marad az ellentmondó tanácsok között való választásban. Az értelem azonban nem tud választani.

Azonban választani kell és választunk is folytonosan, mert cselekszünk. Csakhogy választásunk nem az értelem, hanem egyéni hajlaimaink érzelmi tendenciáink műve s mint ilyen, teljesen önkényes, megokolatlan és megokolhatlan, értelmünk előtt nem autentikus. A következőkben oly etikai főtanács megállapítását tűzzük ki, mely az ész emberét, ki a logika összes eszközeivel fölfegyverzetten várja ama tanács elhangzását, teljesen kielégítse és annak minden támadásával szemben helyt álljon. Látni fogjuk, hogy ennek a feladatnak két megoldása van, azaz kétféle etika lehetséges a tiszta racionalizmus számára. Mi ezen etikákat semmiféle rangsorozásnak nem akarjuk alávetni, a többihez viszonyított értéküket nem akarjuk vitatni, csupán azt akarjuk általuk bemutatni, hogy észben fogantatott etika lehetséges s akinek az összes, érzelmileg megalapozott etikákkal szemben kétségei vannak, még mindig főnmarad számára a tisztán racionális etikák valamelyike.

Az észnek az etikákkal szemben való szkeptikus magatartása majdnem olyan régi, mint az emberi gondolkodás. A főnehézséget s annak leküzdésére irányuló sikertelen kísérletek legérdekesebbjeit Royce éles szemmel vizsgálja a *Religious Aspect of Philosophy* című könyvének IV. fejezetében.*) Annak kimutatására, hogy az összes etikák önkényes alaptételből nőnek ki s így az értelem követelményeinek eleget nem tehetnek, megkíséreljük itt ennek a fejezetnek gondolatmenetét röviden vázolni.

A szkepszis első szava az etikával szemben a görög szofisták ajkán jelenik meg. Az isteni parancsnak tekintett etika konvencióvá lett szemükben. Ki tudja, hogy istenek vannak s ha vannak, ki tudja, hogy épen ezt parancsolják? S ha még bizonyos volna is, hogy ezt parancsolják, mért tegyünk eleget nekik? Bosszújoktól féltünkben, vagy tőlük származandó jó jutalom reményében engedelmesskedni parancsaiknak egyszerű haszonlesés s mint ilyen, nem méltó mindama erkölcsi magasztalásra, miben részesül. Így semmi értelme sincs, hogy azokat a parancsokat kövessük.

Ez a nehézség nemcsak a görögök etikájával szemben állott fön, hanem ép oly érvényes a későbbi etikákkal szemben is, melyek morális ideált választanak tetteik legfelsőbb mértékéül és irányítójául. Az ily etikai idealizmus vagy kénytelen belátni, hogy alaptétele önkényes vagy annak igazolására valami külső tényre kell hivatkoznia, mi elsősorban azért veszedelmes reá nézve, mert kiveti őt álláspontjából, s az etikai realizmus mezejére taszítja, ahova jutni nem akart, másod-

*) *The warfare of moral ideals.*

sorban és végkövetkeztetésben pedig azért, mert az etikai realizmus is tarthatatlan oly értelemben, hogy semmiféle külső tény pusztán fennállása nem elég arra, hogy etikai parancsot kényszerítsen az emberiségre. Royce gondolatmenete szerint tehát először belátjuk az összes morális ideálok önkényes voltát s aztán a nekik menedékül szolgáló etikai realizmus tarthatatlanságát.

Az elsőt a platói, a sztoikus és a jézusi morálon mutatja be. A görög ifjak, akik a platói dialógusban „Szokrateszhez menekülnek felvilágosításért, nem kapnak igazán kielégítő feleletet. Az, hogy a harmonikus lelkek nem kívánhatják az igazságtalanságot, mert lényegük az igazság szeretete jutalomvárással, a *Respublica* szép és poétikus válasza szintén nem kielégítő. A tirannikus, a diszharmonikus lélek szereti és akarja a gonoszt, mert szüksége van rá, abban él. Így Plató szerint egy gonosz ember azért iparkodik jóvá és igazzá lenni, hogy ne legyen gonosz. S mért ne legyen gonosz? Mert a harmonikus lélek kontemplatív nyugalma és egyensúlya a legnagyobb boldogság a földön. De ezt az egész morális épületet tönkreteszti egyetlen oly ember léte, aki többre becsüli a vágyak zűrzavarát, az igazságtalanság izgalmait, az érzékek kielégítését az absztrakt jónak harmonikus lélekkel való kontemplálásánál. Ilyen lényre Plató egész morális rendszere értéktelen, melynek gyöngesége az, hogy alapjául az emberi természetnek egy föltételezett ténye szolgál, az a hipotézis, hogy a harmonikus lélek boldog csupán, s így egy tirannus boldogsága megingatja az egészet.

Plató morális ideálja tehát egyéni érzéseinek önkénye által feltételezett tudattényen alapul s így az értelem kritikájával szemben nem állja meg a helyét.

Az első új gondolatot a sztoikusok teszik ehhez az etikához. Morális ideáljuk alapozása volt az a gondolat, mely először hangoztatja az emberek teljes egyenlőségét az univerzális Értelem előtt, melyhez mindenkinek egyenlően kell alkalmazkodni. Mindenki köteles racionálisan cselekedni, mindenki köteles az Értelem birodalmát terjeszteni s ezért jól bánni mindazokkal, akik szintén értelmi lények s igyekezni, hogy azokban is megvalósuljon ez az értelmi ideál. Tehát morális tetteim célja a magam s az összes értelmi lényeknek az ideális Értelem felé való közeledése. A morális jónak e teljesen új megalapozásával az értékítéletek, s ezeknek pozitív és negatív tartalmával meghatározott jó és rossz új értelmezést nyertek.

Ezt a bár tökéletlenül kifejtett s hiányosan alkalmazott, de széles alapú morált Jézusé egészíti ki és hozza közelebb az emberiséghez. Jézus az univerzális Értelmet még jósággal és szeretettel ékesíti föl s ezzel belőle apát formál, akinek mind gyermekei s így az ő szemében

egyenlők, testvérek vagyunk. Isten, a jóságos atya mindannyiunkat egyenlőképen szeret s ezért rossz mindaz, amivel e szeretettel szemben való hálátlanságunknak adjuk jelét. A felebaráti szeretet kötelezettsége is az isten szeretetéből önként folyó következmény.

Ennek az etikának megvan az a jó oldala, hogy melegségével és emberiségével leköti az érzelmvilágot úgy, hogy az etikai princípumot választó egyéni önkény szívesen hajol feléje, de az értelemmel szemben, melynek kritikáját mi magunkra nézve döntőnek fogadtuk el, nem állja meg a helyét. Eltekintve attól, hogy alapfeltevése, isten léte és atyaisága önkényes hipotézis, fenmarad az a szkeptikus ellenvetés, hogy mért kell nekünk az isteni atya szeretetéhez megtérni? Mért kell viszonznunk hálával az ő szeretetét? Miért? Egyszerűen azért, mert tapasztaltam, hogy némely emberi lélek hálával fogadja a szeretetet s mert az emberi lélek e magatartása nekem tetszik. Tehát ismét egy külső ténnyel kapcsolatos, egyéni szimpátiától szabályozott önkényes választás az etikai értékskalám kiinduló pontja. Hogy ugyanez a szkeptikus megjegyzés megfelelő formában a sztoikus etikára is érvényes, önként érthető.

Hogy mennyire nem elég az etikai jónak ez a jézusi megokolása, mutatja az is, hogy az egyház (bizonyosan nem ok nélkül) e tiszta etikát pokollal és purgatóriummal bővítette ki, hogy elég erős motívumokat adjon az emberi cselekvések szabályozására.

Láttuk tehát, hogy a tapasztalás utilitarizmusa ellentmondásokba kever, az értelem nem szabadíthat ebből, mert előtte az összes motívumok egyenlő rangúak s az érzelmi önkény választotta ideálok nem tudnak védekezni az értelem fegyvereivel szemben. A főnehézség a választott morális alapelv megokolása. „Plató, a sztoikus vagy Jézus mutat egy morális ideált. Ha követője vagyok, a Mester személyes befolyása elég. Azt mondom: ezt választom vezéremül — és morális elméletem kész. De ha nem vagyok hívő, akkor bizonyítékokat keresek.”

„Az elmélet azt mondja: Kövesd a tökéletes Életet vagy az örök Ideákat, vagy a Természet futását, vagy Isten akaratát, vagy az Atya szeretét. Ha e valóságokra nézesz, átérted morális ideálunkat. Ha megemlékezel amaz igazságokról, nem fogsz habozni, hogy úgy cselekedjél, mint mi mondtuk. De a kételkedő nem akarja megadni magát. Plátónak ezt mondhatja: Könnyű találni oly tirannust, ki a szemedbe fog nevetni, ha a filozófiai elmélkedések békéjéről beszélsz neki s állítani fogja, hogy a bonyodalmak és veszélyek világa az ő rémes szélsőségeiben s érzéki gyönyöreinek extázisában édesebb, mint a te üres elmélkedéseid sápadt örömei. És ha a tirannus ezt mondja, ki szólhat döntőleg ellene? Nem fordult-e el sok ember a gondolkodás

ostoba életétől, mit egy darabig kibírt a világ emberének gazdagabb örömei és bajai felé? S az ilyen emberek nem tartják-e az életnek bármely drágán vásárolt örömeit jobbnak, mint a te filozófiai ideálad emberfölötti békéjét?”

„Épen így a sztoikusnak ezt mondhatja a vitatkozó: Megengedve, hogy a te örök Értelmed minden dolgot áthat s valamennyiünknek közös apja, mért bírjon ez engem, teremtményeinek egyikét arra, hogy másként tegyek, mint ahogyan nekem tetszik? Ki menekülhet jelenlététől? Ha észszerűtlenül élek is, nem vagyok-e mégis az univerzális Értelem része? A puszta tény, hogy él egy Örök Bölcsesség, nem teszi-e világossá előttem, hogy nagyon bölcsnek kellennem? Sor-som lehet olyan lény sorsa, ki csupán azért lett, hogy kiélvezze magát.”

„És a keresztény tanítással szembe szögezheti a szkeptikus azt az ellenvetést, hogy ha az igazság nem téríti meg rögtön mindazokat, akik ismerik, még hiányzik annak a bizonyítéka, hogy a keresztény ideál tényleg minden lehető természetre vonatkozik. Ha nem érzem isten szeretetét — mondhatja a vitatkozó — hogyan bizonyítod be nékem, hogy kellene éreznem? Vagy, mint az emberi természet gyakran kérdezi: Miért kell szeretőnek és önzetlennek lennem?”

Ezekre a megfelelő etikáknak nincs más válasza, mint az anatóma. „Ha nem teszel úgy, mint rendelem, kiátkozlak, mint gonosztevőt.” De az anatómák nem argumentumok. „Mi pedig oly morál-kodexet akarunk, mi nemcsak bámulandó legyen, hanem — ha lehet — bizonyítható.”

* * *

Az első védekezés az önkény vádjával szemben arra készíti a legidealistább etikát is, hogy bizonyítékokért tényékhez meneküljön. Ilyen, tényekből kovácsolt etika a modern angol filozófia etikája. Mielőtt azonban ennek tárgyalásába fognánk, az etikákat a legközönségesebb menedékhelyükből kell kiszorítani, ami nem egyéb, mint hivatkozás az emberi tudat bizonyos jelenségeire, tényeire, miket körülbelül a lelkiismeret szóban szokás összefoglalni.

Kétségtelen, hogy a tudatunk szolgáltatja praktikus morális elhatározásainkat. De ugyanez nem szolgálhat azok értéksorozója gyanánt is, mint ahogyan senki sem lehet bíró a saját ügyében. Ezért nem lehet a tudat nyilatkozataira morális elméletet alapítani. Semmi sem lehet jó csupán azért, mert tudatunk, egy ösztönhalmaz „helyesli” azt; mert a jónak sokkal általánosabb és állandóbb értelmet akarunk adni, mint aminőt ily egyénekenként és időben változó irányú meghatározás adhat. Akik erre támaszkodva mondanak jónak és helyesnek valamit, nem menekülnek ama vád elől, hogy azt tartják jónak, amit érzésük

diktál s így velük, azaz etikájukkal szemben az értelein morális szkepszisének összes ellenvetései érvényesülnek. „Az ily puszta érzés adhat problémát, de nem oldhat meg problémát.” így a tudat is lehet etikai rendszer kiindulása, de nem megokolása; ennek megfelelően a cselekvések zűrzavarában képes elvezetni, azaz elhatározásokkal szolgálni, mint öröklött ösztönhalmaz, de nem képes megnyugtatni értelmünket a választott motívumok megokolásával. Mi pedig most épen az értelem világításában vesszük szemügyre az etikákat és azt keressük, adhat-e az értelem gyakorlatilag használható etikát.

A tudat reakcióival támogatott etikák nem mutatkoztak alkalmasoknak célunkra. Egész általánosságban is be lehet látni, hogy tényekkel, a „realitás” jelenségeivel támogatott etikák nincsenek értelmileg megokolva. A főnehézség röviden fogalmazható: a „van” nem elég a „legyen” igazolására. Egyetlen etikai rendszer sincs, ami minden levőt az etikai értékek pozitív oldalára helyezne, mert ez nem volna többé etika. Minden etika számára van oly levő, melyre ő a maga értékskálája alkalmazásával azt mondja: ne legyen. És mihelyt a levőknek ily osztályozása önkényes, a megfelelő morális rendszer többé nem állhat meg az értelem ítélőszéke előtt.

Az evolucionista erre azt mondja: a tények egymásutánjában irányt látunk s ez az értékskála alapja. „Az evolúció haladás a komplex, a definit, az individuális felé” — mondja Royce idealistája a realitával való vitájában. „De haladás a változások oly sora, mely valakinek állandóan növekvő helyeslésével találkozik. Egy fa vagy bokor növése evolúció. Egy domb megmászása bizonyos célra lehet haladás. Evolúció találkozhatik is valakinek helyeslésével, meg nem is. De hacsak nem jön valami forrásból helyeslés, haladás nincsen. S az evolúció gyakran nem degeneráció-e? Bizonyára. Te akkor kívánod megenni a spárgát, mikor még nem fejlődött ki. Innen kezdve fejlődésének minden perce számodra degeneráció. A burgonyádat frissen tartod a pincében, mert ha kicsirázik — egy evolúciófolyamat kezdete — ez s minden következő fázis degeneráció számodra . . . Nem lehet az egész világ fejlődése a morális tudatra nézve ugyanolyan, mint a fejlődés ez esetei a mindennapi életre nézve?”

Az idealista e támadása láthatólag jogos, de saját kárára válik, mert látjuk, hogy az értelemről reá kimondott önkényesség vádjára alól tényekhez kénytelen menekülni, melyek verifikáló hatását már előbb megtagadta.

És egyáltalán, teszi hozzá az értelem, mért kövessem én cselekedeteimben épen az evolúciót? Mert annak az iránya a „jó”? Ez ép oly önkényes kijelentés, mint a Platóé, a sztoikusé vagy Jézusé. Kövesd

az örök Ideát, az univerzális Értelmet, az isteni Szeretetet vagy az evolúció irányát? Mért ne cselekedjem én bármelyiknek is ellenére? Az értelmet kielégítő választ egyik sem tud adni.

S most tisztán áll előttünk az összes morálok tarthatatlansága az értelem kritikájával szemben. Az idealista a megvetett tényekkel bátyázta magát körül s a tények összeomlottak az értelem szavától. Az etikai idealizmus önkénye s a tényeknek az etikák igazolására való képtelensége védelem nélkül maradt az értelemmel szemben, mely előtt az összes lehető etikai elvek egyenlőrangúakká lettek. A racionális szkepszis fegyvereinek támadását egyik sem tudta visszaverni, meg kell vizsgálnunk tehát, hogy erről az állásponttól, tisztán racionális eszközökkel lehet-e használható és megokolt etikához jutni.

Az értelem magatartása az összes etikákkal szemben abszolút kételkedés, az összes etikai motívumok egyenlő rangra sülyednek előtte. Azonban folytonosan fennáll a cselekvés kényszere s bárhogyan is teszünk, van oly etika, melynek elve szerint teszünk. Már most ha nem akarunk folytonosan pillanatnyi ösztöneink szerint cselekedni, hanem tetteinkben s az azokban nyilvánuló princípiumokban értelmünkkel összhangzásban akarunk maradni, micsoda kimenetele lehet ezen törekvésünknek?

Értelmünk nem tud értékkülönbséget tenni az etikai parancsok között. Minden cselekedet alkalmával két lehetőség áll előttünk, a tett végrehajtása és végre nem hajtása, mi két ellentétes etikai rendszernek felel meg. Pl. alkalmam van elverni valakit, akire haragszom, mert bántott. A bosszúállás etikája azt parancsolja, hogy ragadjam meg az alkalmat és verjem el a haragosomat, sőt ha lehet öljem is meg, mert akkor szolgálom lesz a másvilágon. A verekedés, a bosszú erény, a megbocsátás gyávaság, bűn. A szeretet etikája azt parancsolja, hogy ne bántsam a haragosomat, sőt tegyek jót neki, szerinte a megbocsátás erény, a bosszúállás gonoszság, bűn. Minden etikailag osztályozható cselekvés előtt felléphet két ily ellentétes motívum és köztük logikailag semmiféle értékkülönbséget nem vagyok képes találni. Ha tehát csakis értelmemre hallgatok, akkor cselekedeteim láncolatában folytonosan az összes etikai parancsok egyenletes nyomása alatt állok.

Énnek az állapotnak első közvetlen következménye az, hogy engedem a páronkint ellenkező motívumoknak egymást lenullázni s hogy egyiknek se kelljen soha többé eleget tennem, elvonulok az emberi környezetből, iparkodom nem akarni semmit, nem is tervezni, nem is érezni semmit, mert ezek is akarásra és tette vezetnek, ezektől pedig

értelmem-adta etikám szerint meg akarom tisztítani az egyéniségeimet. Ez ugyanaz az állapot, amit Buddha ajánl más megokolással, hogy t. i. a világ sose teljesítvén vágyainkat, addig míg vágyaink és akarásaink vannak, nyugalunk és boldogságunk nem lehet, azért tisztítsuk meg lelkünket a földi értékek akarásától, vonuljunk el az emberek közül és „vándoroljunk egyedül, miként a rinocérosz”. Ez a buddhista biksu lelki-állapota, mely boldog előcsarnoka a legnagyobb jónak, a Nirvánának.

Arra az érdekes eredményre jutottunk tehát, hogy az etikával szemben való racionális kételkedés, ami az értelem egyetlen lehető magatartása ezen a téren, első következtetésben a buddhizmusra vezet, ami az emberiség nagyobbik részének etikája. Mintha csak a mi következtetésünket részletezné a Suttá Nipáta.

„Félretéve az emberek ellen fölemelt pálcádat, nem bántalmazva senkit, ne kívánj fiat magadnak és társat még kevésbbé; vándorolj egyedül, mint a rinocérosz.”

„Miként az óriási bambuszfa egymásba bonyolult ágaival, olyan a gondja annak, akinek gyermeke és asszonya van; de miként a bambuszfa törzse, ami nem kapaszkodik semmibe, vándorolj egyedül, mint a rinocérosz.

„Miként az elefánt az erős, az óriás, mely elhagyta falkáját s kedvére sétál az erdőben, ép így vándorolj egyedül, mint a rinocérosz.”

„Szétszakítva a kötelékeket, eltépve hálótát, miként a vízben a hal és mint a tűz, mely nem tér vissza többé az összeégett helyre, vándorolj egyedül, mint a rinocérosz.” *)

Ez azonban nem az egyedüli megoldás. Ezt a megoldást Royce nem említi, átugorja s egy másikat ad, mely ezzel igen egyszerű összefüggésben van.

A motívumoknak az értelem-követelte tökéletes egyensúlya tarthatatlan, mihelyt cselekednem kell. Cselekvéseim magamra és a világra vonatkoznak s így vagy magamon és a világon vagy csak magamon változtatok, hogy ebből az állapotból szabaduljak. A harmadik eshetőség, hogy csak a világon változtassak, nem lehetséges, mert magam nem maradhatok ebben az állapotban. Természetesen nem szabad elfelejtenünk, hogy a motívumok ez egyensúlyi állapota nem tényleges pszichikai állapot, hanem az értelem által szükségszerűleg föltételezett állapot s ha ebből az értelem nem tudna kivezető utat mutatni, akkor el kellene ismernünk, hogy az értelem nem adhat etikát. Ez az eset azonban nem áll fönn, mert egy megoldást már találtunk, mely szerint a világot meghagyjuk olyannak, aminő s egyszerűen önmagunkon változtatunk azzal, hogy lehetőleg elzárkózunk minden környezettől. Ez nyújt egy cselekvési irányt, ami használható gyakorlatilag is.

*) Max Müller. *Sacred books of the East*. X. köt. II. r. 6. old.

A másik megoldás a royceizmus. A motívumok egyensúlya miatti tarthatatlan helyzetből másképen próbálunk menekülni. Ha a sok etikai elv egyszerre-hatása alatt is társas lények akarunk maradni és cselekedni, akkor első és közvetlen vágyunk az, hogy ezek az egymásnak ellentmondó, a nagy zűrzavarban ránk nyomasztólag ható etikai elvek valamiképpen összhangzásba kerüljenek úgy, hogy lehessen valamennyinek megfelelően cselekedni. Ezen összhangzás érdekében nem tehetünk mást, mint hogy terjesztjük ezt a morális belátást az emberek között, mert az összekuszált etikai elvek könnyebben kerülnek összhangzásba, ha azon többen is igyekeznek. Ez világos lesz, ha egy közvetlen cselekvésre gondolunk, amelyben mi az összes etikai elveknek eleget akarunk tenni. Az etikai motívumokat a tényleges gyakorlatban embertársaink akarásai személyesítik meg számunkra s így az, hogy az összes etikáknak eleget tegyünk, oly értelmet nyer, hogy összes embertársaink akarásait egyformán tekintetbe vegyünk. Mi logikailag nem tudunk egyetlen szempontot se találni, melyből igazolhatnók önmagunk előtt azt, hogy éppen a magunk egoizmusának tegyünk eleget. Mennyivel értékesebb az én önző akarásom Pál önző akarásánál? Ezt logikus szemmel lehetetlenség megállapítani s ha én az értelmem szavára akarok hallgatni, akkor egyformán kell tekintetbe vennem az én akarásomat, a Pál akarását, meg az összes többi ember akarását. Ebből nincs menekülés, az értelem etikája kegyetlenül altruisztikus. Én csak egy vagyok a sokaságból és az eszem semmiféle jogot sem nyújt arra, hogy éppen az én egoizmusom értelmében tegyek. Mért ne a Pál egoizmusa értelmében?

Ezen etika első parancsa: „Cselekedjél úgy, hogy embertársaid akaratösszegének tégy eleget, melyben a tiéd csak egy apró alkatelem.” Ez azon *Universal Will*, amit az értelem cselekvéseink mozgatójává tesz. Ami ennek értelmében történik, az etikailag jó, ami ellenére vagy mellőzésével, az rossz. Ennek az etikának az az ideálja, hogy az összes emberi akaratok egyenlőképpen érvényesüljenek. Az enyémet nem szabad kiemelniem közle, de a másé se emelődjék ki. Azért ezen teikai ideál érdekében második parancs: terjeszd ezt a morális belátást.

Íme egy etika, amihez logikai kényszerből jutottunk. Tehát lehet értelmi eszközökkel etikát csinálni. Ez volt a kérdés, melynek két megoldása már előttünk van. Csak egy-két nehézséggel akarunk még röviden szembenézni.*)

Az első pszichológiai nehézség. Etikai parancs, hogy felebarátom akaratát ugyanolyan rangban vegyem tekintetbe cselekvéseimmél, mint a magamét. De úgy látszik, hogy felebarátainkat igen tökéletlenül ismerjük. Talán a legközelebb állóinkat kivéve, valamennyit csak mint ránk ható

*) Royce, id. mű VI. fejt. *The moral insight*.

automatát realizáljuk és ritkán gondolunk azon belső életükre vonatkozó indukciókra, melyek őket, mint a mi belsőnkhez hasonló intim lényeket realizálhatnák szemünkben. Nagy szimpátia is csak tökéletlenül képes erre, mert külön, egymástól elzárt s egymásnak hozzáférhetetlen világok vagyunk. Ez a magyarázata annak, hogy nem vagyunk érzékenyek a társunk akarására; ami eleven, kényszerítő akarásingereinkkel szemben az ő akarásuk halvány, külső jelekből összetákolt, bizonytalan fantom, amit nagyon nehéz egyenlő rangba helyezni amazzal. Lelki életünknek ez az etikai fogyatéksága kisebbedik, ha érvényesülni engedjük ezt az értelmi hatót, ami arra bír, hogy igyekezzünk embertársaink lelki életét közelebb hozni magunkhoz, s az ily fokozottabban élénk realizálása akaratuknak könnyebbé teszi annak a mienkkel szemben valamivel magasabb rangra emelését. Végre is az embertársam lelki élete nem kevésbé reális rám nézve, mint saját lelki életem múltja vagy jövője, amire ugyanoly természetű és rangú indukcióval következtek.

Természetesen egy pillanatig sem állítjuk, hogy van emberi lény, aki ezt az etikát megvalósítja; de nincs is oly etika, amelynek volna ily tökéletes, következetes megvalósítója. Az etikai főtanácsnak szükségképen abszurdumnak kell lenni, amint hogy mindenik az is. A krisztusi szeretetet se valósítja meg teljesen soha senki, a Buddha nirvánáját sem éri el a földön soha senki, Royce *Universal Will*-je szerint sem cselekszik a földön soha senki. Mindenik abszurdum, de annak is kell lenni, mert csak egy komponens a cselekvésben, mely mellé a többi, ezen kívül eső motívumok sorakoznak megfelelő értékmennyiséget rontva le belőle. Az etikai elvek túlhajtóit, aszkétákat, remetéket, biksukat, bár ezek is fokozottan, de nem teljességgel érvényesítik a megfelelő etikákat, mindég rendkívüli jelenségeknek tekintette az emberiség zöme.

Lássuk most a Royce-féle etikai elvnek néhány gyakorlati következményét, melyek alkalmasak lesznek arra, hogy megbarátkoztassák az olvasót ezzel a zseniálisan kieszelt morállal, mely az etikai dogmatizmus másik alternatívájából az etikai szkepticizmusból logikailag következik.

* * *

Az első parancs: terjeszd ezt a morális belátást. Ezen morális belátás terjedéséhez először is bizonyos fokú jólétre van szükség. Akinek az organizmusa rosszul működik, aki beteg, az nem alkalmas ezen morális belátás befogadására. Tehát ezen belátás terjedése érdekében tegyünk jót embertársainknak, hogy lehetőleg szabaduljanak a bajoktól, a szenvedésektől. Azonban vannak szenvedések, melyek alkal-

masak arra, hogy magunknak a többivel szemben való teljes egyenrangúságát belássuk s ne higyjük, hogy jogosan helyezzük akaratunkat a többi fölé. Ezek semmiesetre sem a nagy testi szenvedések, az aszkézis nem jó eszköz erre a morálra. A testi kín brutálissá tesz és akarásunkat kirántja a többivel való harmóniájából. Erre a természet ad elég alkalmat úgyis, tehát ezt fokozni a morális belátás érdekében is fölösleges.

Vannak azonban, hogy úgy mondjam, értelmi belátásbeli szenvedések, amik egyéniségünk korlátozásából, kívülről jövő megszorításai-ból erednek, ezek alkalmasak az univerzális akaratnak bennünk való jobb érvényesítésére. A gyermeknek hasznos dolog módjával ilyen fájdalmakat okozni. Önhittség, önzés felsülése jogos örömet ébreszt bennünk, ha ama bukásnak a morális belátás diadala érdekében örülünk.

Ebben a fejezetben*) Royce erősen kikel a hedonizmus ellen. Lehetséges-e a hedonizmus ideálja oly világban, melyben mindenki elérte azt a morális belátást? A hedonista szerint az ideális etikai állapotban az egésznek boldogsága az egyesek boldogságainak összege; oly állapot ez, melyben az egyesek boldogság-keresésének az altruizmus követelménye nem áll útjában. Feltéve azonban, hogy ez az akadály valami módon eltűnhetnék, lehetséges volna-e akkor a teljes, korlátlan egyéni boldogság? Nem, mert az egyéni boldogságnak más értelme nincs, mint szakadatlan kellemes érzelmi állapotok sorozata, s ez az állapot pedig az organizmus alkatából folyólag lehetetlen, mert ez annak folytonos egyoldalú excitációja volna, amire annak előbb vagy utóbb reakcióval, depresszióval kell felelnie. Spencer boldog társadalma éppen olyan *tedium vitae*, mint az elizeumok és mennyországok: az egész ember kielégítésére nem alkalmas.

A hedonizmus megannyi szeparát boldog s akarata-kielégített individumaival szemben a royceizmus racionálisabb célra tör. *Act as One Being*, cselekedjél úgy, mintha a nagy Organizmusnak, az emberek együttesének, a társadalomnak egyik működő szerve volnál, melynek cselekvéseit amaz egyetlen nagy Egésznek Univerzális Akarata kormányozza, mely akarat az azt alkotó elemi akaratok organizációja, a benne a többivel koordinált tulajdon akaratoddal együtt. A royceizmus az individuális érdekkülönbségek megszüntetését, azoknak egységes szervezetté való koordinálását követeli, ideálja az Egy Osztatlan Lény, aminek praktikus formában nincsen más értelme, mint az élet organizációja. Egyénben nem lehet a perfekciót keresni, ellentmondás van abban a kívánságban, hogy én, a minden oldalról korlátolt, függő lény, tökéletes és magamba zártan boldog legyek.

*) Royce: id. mű VII. fejt. *The Organisation of Life*.

És itt a tetteknek tág mezeje nyílik. Mily cselekvések realizálják e morális belátást? Azok, melyek az élet organizálását elősegítik, azok, melyek az emberi célok mind teljesebb összhangzásba kerülésére törnek, mely összhang mindinkább lehetővé teszi, legalább is teheti az *Universal Will* fokozatos érvényesülését.

Ilyen imperszonális organizáció felé tart a tudomány, a művészet haladása és az államszerveződés, melyekben az egyén az Igaznak, a Szépnek, a Közérdeknek eszköze. Ez a royceizmus szentháromsága, ami irányt mutat oly társadalom felé, melyben e morális belátás uralomra jutott. Abban is szüntetni kell a hasztalan kínt, mi megfosztja az egyént a morális belátástól s elválasztja ezzel a nagy organikus egyégtől. Önzésből folyó fájdalmakat elő kell idézni, hogy védjük az organizált élet összhangját, de ezt végtelen óvatossággal kell tenni, mert a fájdalom általában elvon a közösségtől s az akaratok diszharmóniáját okozza. Azért egy hajszál se görbüljön meg fölöslegesen.

Ennek az etikának az önfentartó munkája nem lesz tirannizmus, mert főcélja épen az összes akaratok organizált érvényesítése s azért ha győzedelmeskedni akar ellenségein, ez nem több, mint hogy győzedelmeskedni akar azokon, kik az összes emberi akarások lehető legjobb érvényesítése ellen dolgoznak.

Ezt az etikát nem lehet az önkényesség vádjával sem illetni. A legmerevebb kételkedésből indult ki és részrehajlás nélkül engedte szóhoz jutni az értelmet. Ha elfogadom Plató etikáját, azt azért teszem, mert kedvem van elfogadni. De ha egyetlen etikát sincs kedvem elfogadni, ha kételkedem valamennyiben, cikkor a kétség folytán egyenlő rangra súlyedt motívumok hatása alatt logikai belátásom alapján kénytelen vagyok elfogadni a most mondott két etika valamelyikét. És aki csak belejutott az etikai szkepszis állapotába, abból őt a logikai szükségszerűség vezeti arra az útra, amit kénytelen megjárni, hacsak az értelem vezető jobbát el nem bocsátja. Ez nem egyéni önkényből, hanem logikai kényszerből folyó etika. Nem erőszakolja magát azokra, kiknek az érzelmi önkény elég erős motívum volt valamely etika elfogadására, de kérlelhetlenül súlyosodik azokra, akik értelmükhöz intézik a kérdést etikájuk megalkotására.

Gondolatmenetünk a következő volt. Kiindultunk a cselekvés szükségességéből s beláttuk, hogy minden cselekvő lénynek keletkezik etikája, mert tudata van s így cselekvéseinek motívumai is, melyek között választ. Az eleinte spontán válszattással való felsülések s a közvetlen egoizmus adataiból az értelem következtetései bizonyos utilitáris

elveket alkotnak. A tapasztalat utilitarizmusa ellentmondásai miatt azonban cserbenhagy sokszor s az értelem magára marad a motívumok közt való válogatásban. De minthogy előtte minden motívum egyenlő rangú, az érzelmi önkény választ helyette. Akit e választás kielégít, annak van etikája. Aki az összes ily etikákkal szemben szkeptikusan viselkedik és mégis értelmétől kér tanácsot, az — mivel a tényekre való hivatkozás ki nem elégíti — a motívumok logikai szempontból vett teljes egyensúlya miatt egy tarthatatlan állapotba jut, emberi társágban cselekvő lény nem lehet. Tehát vagy magát változtatja meg, elmegy az emberek közül és beáll biksunak vagy az emberi társágot igyekszik megváltoztatni és arra törekszik, hogy az összes etikai célok, az összes emberi akarások egyensúlyáról s egyenlő jogosultságáról meggyőzze embertársait, ami végső következtetésben az élet organizálását célzó tettekre vezet, melyeknek első mintáit a tudomány, a művészet s az államalkotás műveiben látjuk.

Így arra az érdekes eredményre jutottunk, hogy az ész úgy alakult ki az emberi nem fejlődésében, hogy az általa tisztán a saját, logikai eszközeivel formált etika főparancsolata a haladás irányába esik s kívánja az emberek szerveződését társadalmakká, minél jobban koordinált egyéni hatók rendszerévé. Ez az etika nem erőszakos, nem követelő addig, míg valaki beéri az érzelemadta önkénnyel. De kérlelhetetlenül parancsol, ha az értelem útján akarunk etikához jutni.

Még sokkal érdekesebb, hogy az értelem etikájának másik megoldása épen az ellenkező útra, a társadalmak teljes deorganizációjára, széthullására vezet, melyben az emberek vándorolnak egyedül, miként a rinocérosz és lehetőleg tartózkodnak minden cselekvéstől. Nyertünk egy pozitív és egy negatív megoldást; amaz az erő, az akarások, a tettek etikája, ez a nyugalomé, a tétlenségé; amaz tökéletes szervezetekké rendezi az emberek csoportjait, melyben millió koordinált akarat érvényesül, ez szétszórja a csoportokat, elszigeteli az egyéneket és az akarások teljes föladását követeli.

Dienes Valéria.





Sztrájkelhárítás és törvényhozás.*)



a békés és megrázkódtatások nélküli fejlődésnek vagyunk meggyőződött hívei, ennek szolgálatát tartjuk az osztályérdekek fölött álló szociálpolitika feladatának. Épen azért töltenek el bennünket őszinte aggodalommal a magyar közéletnek bizonyos újabb jelenségei. Mindazt a közgazdasági hátrányt, közigazgatási és társadalmi visszasságot, amely kivált a magyar kézműiparos osztályt nyomja, mindazokat a bajokat, amelyeknek az orvoslását a magyar társadalom az államtól várja: ügyes rendezők újabban egy szociálpolitikai jelszóval, a sztrájktörvénynek a hangoztatásával igyekeznek elfelejtetni.

Az iparos munkáltatók osztálya sok mindenféle körülmény folytán tényleg annyira nehéz helyzetben van hazánkban, mint talán sehol a világon. Szilárd meggyőződésünk, hogy egy még oly modern, még oly tökéletes „sztrájktörvény” sem tud jelentősebb mértékben segíteni azokon az organikus betegségeken, amelyekben iparunk, de kivált a munkáskérdésünk jelenleg sínylődik. Bizonyos az is, hogy helytelen törvényhozási rendszabályok azokat még inkább elmérgesíthetik. Mert mit jelenthet ez a magában véve sok mindenfélét sejtető, semmit sem

*) Bár nem mindenben értünk egyet e fejtegetésekkel, azokat annál szívesebben közöljük, mert szerzjük e kérdés terén rendkívül mélyreható és sokirányú tanulmányokat tett, melyeknek eredményét legközelebb teszi közzé egy körülbelül 50 ív terjedelmű munkájában *Sztrájk és Szociálpolitika* címen az *Athenaeum* kiadásában.

A szerk.

mondó szólam: „sztrájk törvény”? Vannak törvények, amelyek bizonyos létező rosszakat, de néha jókat is (vide: örlési forgalom) egyszerűen mechanikus rendszabályok útján megszüntethetnek. Ilyen törvényről a sztrájk kérdésében, amely a szabad kereseti társadalmi rendnek egyik természetes, mivel szükségképeni folyománya, szó nem lehet; azt legfeljebb egy új rend, mint pl. Ausztráliában az államszocializmus irthhatja ki. Ellenben igen könnyen válhat a tervezett reformból olyan törvény, amely a sztrájkokat nagy mértékben szaporítani fogja. Nevezetesen, ha azok a részben alattomos, részben pedig egyszerűen csak kontárkodó javaslatok, amelyek nálunk legutóbb felmerültek, „sztrájk törvénné” válnak, úgy gazdag külföldi tapasztalatok alapján semmi kétség sincs afelől, hogy az ilyen „teremtő” törvény lesz, vagyis a sztrájkok virágkora csak még ezután fog erre a mi zszenge magyar iparunkra rászakadni.

Mi tehát a következőkben azokkal a javaslatokkal, amelyek sötét politikai avagy száналmasan rövidlátó osztályérdekből ebben a két irányban mozognak, annál kevésbé kívánunk foglalkozni, mivel azok amúgy sem komolyak. Egyfelől ugyanis Magyarország Európában fekszik; másfelől a kereskedelemügyi kormánynak felelős képviselői érelyesen állást foglaltak eme reakciós inszINUÁCIÓK ellen. Míg a kész törvényjavaslat ezt az állásfoglalást meg nem hazudtolja, addig annak jóhíszeműségét a magunk részéről nem tartjuk méltányosnak kétségbevonni. Mi tehát tisztán egy harmadik, komoly szociálpolitikai irányban felmerült javaslat szellemében fogunk a „sztrájk törvénnel” foglalkozni, ha már egyszer ezt a sok tekintetben kifogásolható szólamot el kell fogadnunk.

Vannak ugyanis törvények, amelyek tekintettel bizonyos szükségképeni, automatikusan végbemenő társadalmi átalakulásokra és áttolódásokra, azt a célt szolgálják, hogy ez a fejlődés mentől békésebben és mentől kevesebb súrlódással, mentői gyorsabban és mentől egyöntetűbben menjen végbe. Ebben az értelemben igenis szükséges a „sztrájk törvény”, mivel tényleg nagy mértékben csökkentheti a termelő erőket elfecsérlő munkabeszüntetéseket, meg az elkerülhetetlenül velük járó egyéni, társadalmi és erkölcsi áldozatokat. Ha a modern sztrájk törvényhozó becsületesen és célszerűen, még pedig nem utolsó sorban az ipari munkáltatók szempontjából is célszerűen akar eljárni: először is kutatni fogja a munkaviszonynak a már nemcsak külföldön, de hazánkban is szemelláthatóan elkerülhetetlen új fejlődési irányát s azután a kapitalisztikus termelés terén bennünket megelőző kultúrállamoknak keservesen megszerzett tapasztalatai és a tudomány eredményei alapján azokat a reformokat fogja törvénybe foglalni, amelyek

ezt a fejlődést békés és szociális, tehát a szó legjobb értelmében vett hazafias szellemben előmozdíthatják. A következőkben mi ezt a kettős feladatot szeretnők tömören jelezni, anélkül, hogy azt a nagyon részletes és szétágazó induktív anyagot, amelyen azok felépültek, itt csak kis mértékben is ismertethetnők.

A munkaviszony feltételeinek a régebbi társadalmi szerkezetekben dívó, teljesen felsőbbbségi megállapítása (rabszolgaság, jobbagyság, céhlegénység) régóta nem felel meg többé korunk követelményeinek: a technikai haladásnak, a keletkező nagyüzem igényeinek, legkevésbé pedig a számban, felvilágosodottságban, politikai és társadalmi súlyban mindinkább növekedő munkásosztály etikai felfogásának. De ép oly kevésbé felel meg ma azoknak az a „szabad egyéni egyezkedés”, amely sok reménytől fogadva, helyébe lépett. Az egyes munkásnak a munkafeltételek megállapítására való befolyása tulajdonkép nem is egy szabadon szerződő félé, hanem egy kérvényezőé. Óhajának teljesítése a legnagyobb mértékben a vállalkozó jóakarától függ. A tények igazolják azt, hogy milliók kedvező helyzetét a szabad verseny korszakában tisztán altruisztikus érzelmektől tenni függővé, a legveszedelmesebb optimizmus bélyegét viseli magán: fentartja a régi uralmi viszonyt — annak előnyei nélkül. A munkások elnyerik tehát mindenütt a koalíciójogot, majd erős szakszervezeteket létesítenek. Zárt falanxként állanak szemben munkáltatóikkal; óhajok helyébe követelések lépnek, a munkaviszony más színezetet nyer. Régebben a vállalkozó szabta meg a feltételeket, ma egyezkednie kell munkásainak képviselőjével. Hogy az egyezkedés simán menjen végbe, ez most már nemcsak a munkásnak, hanem a munkáltatónak is nagy érdeke. Esetleg már a munkáltató kerül a gyengébb fél helyzetébe, neki kell az egyoldalúan megállapított feltételeket elfogadnia. Az erőviszonyok ily eltolódása mindenképen visszás mindaddig, amíg a termelés irányításában az egyéni vállalkozónak a maihoz hasonló fontos funkciója van. E lehetetlen állapotot mindenütt csak a vállalkozóknak szakmánként s iparáganként, végül szintén országoként való központi szervezkedése szünteti, illetve szüntetheti meg. Hatalom hatalommal áll szemben; de a nagy sztrájkok és kizárások megtanítják a munkáltatókat és a munkásokat, hogy előnyösebb, ha az adott hatalmi viszonyokhoz és gazdasági konstellációkhoz mérten lehetőleg egész iparágakra kiterjeszkedve nem egyén az egyénnel, hanem szervezet a szervezettel állapítja meg a legfontosabb munkafeltételeket. A társadalmi fejlődés ily módon egyenesen a munkaviszonynak kollektív, azaz lehetőleg az összes érdekelték virtuális részvételével való alapvető szabályozásához vezet el, még pedig nemcsak a szoros értelemben vett iparban, de a kapi-

talisztikus üzemű mezőgazdaságban is (Észak-Olaszország, Dél-Franciaország). A következőkben tehát a rövidség kedvéért használjuk csak az „ipar” kifejezést. Az egyéni szabad egyezkedés ezáltal nem szűnik meg, de határait a két társadalmi osztály kollektív egyezkedése (*collectiv bargaining*) egy többé-kevésbé részletes, faz érdekeltek kisebb-nagyobb körétől elfogadott alkotmányszerű közszabvány (*common rule*) formájában jelöli ki. Oly megegyezést, amelynél fogva valamely ipar, illetve a rokonszakmák munkásainak összessége valamely munkáltatóval vagy a munkáltatók összességével megállapodik aziránt, hogy bizonyos munkafeltételek kötelező normául szolgáljanak bármely egyéni munkabérszerződés megkötésénél, kollektív munkaegyezménynek vagy röviden kollektív egyezménynek nevezünk.

A kollektív egyezménynek kulturális jelentősége abban áll, hogy véget vet az ipari abszolutizmusnak, amellyel a munkáltató az egyéni szerződések rendje alatt a munkafeltételeket önkényesen megszabhatta és befolyást juttat a munkásoknak is, a termelésnek a vállalkozókkal egyformán nélkülözhetetlen tényezőinek. A kollektív egyezmények képviselik a gazdasági életben azt, amit az államéletben alkotmánynak nevezünk. A munkáltató felségjogait önmaga kénytelen korlátozni és biztosítékokat nyújtani ipari birodalma minden dolgozó tagjának a kizsákmányolás, a lealázás és önkény régi rémei ellen. Ez alkotmányok azonban csak kompromisszumok és nem jelenthetik a demokrácia oly abszolutizmusát, hogy viszont a munkáltatót nyomja el teljesen, hanem csak arra lehetnek hivatva, hogy valóra váltsák Gneistnek, a kitűnő államjogásznak azt a híres párhuzamát, amelyet a munkáltatók és monarchák, a hivatalnokok és miniszterek, végül a munkások bizalmi férfiai és a népképviselők között vont meg.

E rend azonban továbbra is a diplomácia terére utalt és lappangva továbbható érdekellentétek alapján épül fel, nem az érdekek teljes harmóniájának irreális humbugján. Az együttműködés kényszere és jól felfogott haszna az összeütközéseket, de kivált a munkabeszüntetéseket időről-időre kizárja és egyre gyérebbé teszi. Hatása alatt az egymásra és saját társaikra való erkölcsi és gazdasági nyomás szabályozottabbá válik; a néha mégis elkerülhetetlen nagy összeütközések komolyabbakká és hosszasabbakká válnak, anélkül, hogy a régi küzdelmek brutalitását és szertelenségeit csak meg is közelítenék. A folytonos guerilla-háború azonban, amely ma még számos iparban a vállalkozó szellemet annyira megbénítja, annyi értékes erőt emészt fel, megszűnik; a bojkottok és részleges kizárások is részben vagy egészen megszűnnek. A keletkező kisebb véleményeltéréseket a két szervezettől az egyezmény magyarázatára és keresztülvitelére válasz-

tott bíraskodó, más néven bérszabályvédő-bizottságok egyenlítik ki, amelyek szükség esetén a szakmán kívül álló pártatlan választott bíróval egészítik ki magukat. A tisztességes s ily módon alkotmányosan általánosított munkafeltételek mellett a munkás nagyobb kedvvel és kitartással dolgozik, a vállalkozó ambícióját és üzleti tehetségeit nyugodtan és háborítatlanul érvényesítheti. Csak így érvényesül ma a *labor omnia vincit* mondása a társadalom egész gazdasági életében. Az ipari alkotmány nem szünteti ugyanis meg a modern bérmunkásságnak etikailag jogosult törekvését arra sem, hogy anyagi és kulturális helyzetét önerejével továbbra is javíthassa. De ez a törekvés az alkotmányos munkarendszerben parlamentáris modorban nyilvánul meg, fokozatosan érvényesül és a lehetőség határain belül marad. Az egykor személyes vad gyűlöletstől eltelt két osztály ilyenkor legalább is a hosszas fegyverszünetek alatt végbemenő gazdasági gyarapodás eredményében, a gyakori sztrájkokkal különben vellejáró, de most kölcsönösen megtakarított anyagi áldozatokban és a folytonos technikai javítások gyümölcseiben osztozkodhatnak, de természetesen mindenkor csak a gazdasági viszonyok s a két szervezet hatalmi viszonyaira való tekintettel, azoknak arányában. A munkáltatók a munkafeltételeknek olymértű javítására irányuló kívánalmakat, amelyeket az első vagy második béke parlamentáris megkötésénél akkori lélektani állapotukból, etikai diszpozíciójukból és általános világfelfogásukból kifolyólag még merényletnek minősítettek volna iparuk élete ellen, a béke alatt szerzett kedvező tapasztalataik folytán, legalább is tárgyalhatóknak és kompromisszumok alapján megadhatóknak tartják, csak hogy az őszintén megutált korábbi harcok vissza ne térjenek. Az alkotmányos munkaviszony ezáltal a munkásság politikai törekvéseit is mérsékli. Gyakorlati vezetőket képez ki, akik sem utópiák, sem forradalmi átalakulások számára nem kaphatók. Maga a nagy tömeg gyakorlatilag tapasztalja a mindenkor fennálló állapotokból kiinduló gazdasági, társadalmi és kulturális evolúció lehetőségét. Megtanulja, hogy a legsajátosabb érdeke az, hogy az ökonómiai fejlődést lehetővé tegye. Hiszen az általa áhítozott társadalmi eszmények is csak a mentői magasabb fokra csigázott termelő erők segítségével érhetők el. A politikai munkáspártok agitációjának legmegokoltabb és leghatályosabb forrásai: az etikailag alantasabb munkáltatók könnyörtelensége és kíméletlensége, a munkás emberi méltóságának sokszoros sérelmei megcsappannak. A politikai harcok hangja és modora is civilizáltabbá, személyeskedéstől mentebbé válhatik, céljaiban pedig pozitívabb lehet ott, ahol a munkásság a törvényhozásnak egyenjogú tényezője.

A közhatalomnak tehát, amidőn a sztrájkelhárítás céljából a modern gazdasági érdekharcokba avatkozik, első sorban erősítenie kell vagy legalább is gyengítenie nem szabad amaz intézményes rugókat, amelyeken ez az új alkotmányos rend nyugszik: a munkás- és munkáltató szakszervezeteket. Igaz, hogy Nagy-Britanniában és Franciaországban már a XVIII. századból idéznek kollektív munkaegyezményeket, amelyek laza embercsoportok alkotásai voltak; de az is kétségtelen, hogy Nagy-Britanniának mai viszonylagos szociális békéje csakis a trade-unionizmus és a vállalkozó szervezetek szabad kifejlődésének köszönhető. Ama sok ezer kollektív egyezmény között, amelyeket ma már az összes kapitalisztikus államokban találunk, azok a legerősebbek, amelyek lehetőleg általános és izmos kétoldalú szakszervezeteken pihennek. Ugyanez mutatható ki ama nem csekély számú ipari békeokmányról is, amelyeket hazánkban összegyűjtöttünk. Sem az egyes munkás nem tudja ugyanis az erősebb munkáltatóval szemben méltányos jutalékát oly mértékben kivívni, sem az egyes humánus munkáltató azt oly mértékben megadni, hogy a sztrájkokban jelentkező hatalmi próbák elkerülését a legcsekélyebb mértékben is remélhetnők. Mihelyt a munkások jelentősebb része rosszabb feltételek mellett is vállal munkát, az egyezményes feltételekhez ragaszkodó szaktársaik szintén kénytelen-kelletlen visszafanyalodnak az ecetes korsóhoz vagy pedig elvesztik munkahelyeiket. Hasztalanul hajlandók viszont a derekabb vagy tehetősebb munkáltatók jobb munkafeltételek mellett dolgoztatni, ha akad számos olyan munkáltató is, aki rosszabb munkabérek segélyével szenyversenyt folytat ellenük. De szerencsére ép a munkásszervezet az, amely a munkáltatók szolidáris szervezkedését kikényszeríti. Ekkor válik csak a munkaviszony teljes szanálása lehetőségessé. Szóval csakugyan a munkások jól vezetett hatalmas szervezetének kell fellépnie, hogy a viszonyokhoz képest lehető legjobb munkafeltételeket a munkáltatók összességére kiterjedőleg a munkások számára kivívhassa. Ennek az életcélnek törvényes elismerése, biztosítása és lehető előmozdítása után a helyesen szervezett és vezetett szakszervezetek csak annyi joggal nevezhetők az ipari harc organizációinak, amennyi joggal a modern hadseregeket a háború szervezetének mondhatjuk. A szakszervezeteknek társadalmunk mai szerkezete adta gazdasági erőviszonyokból csakugyan automatikusan folyik az az élethivatása, hogy a munkaszerződések tartalmának megállapításánál a munkáságnak a vállalkozókkal szemben a szükséges paritást biztosítsa, a jog által elismert formális egyenjogúságot és önelhatározási jogot — miként a választójog a nemzeti élet irányzása terén — a gazdasági életben tegye tényleg valósággá. Emiatt

az erkölcsi értékük miatt ragaszkodnak a munkások főleg szenvedélyes kitartással szervezeteikhez. S amint a nemzetek között ma még állandó békeállapot csak úgy lehetséges, ha erős hadseregek és a küzdelemre való folytonos állig felfegyverzett készenlét a háború ingerét elfojtja; akként a modern kapitalisztikus termelési rendszerben a munkások és a munkáltatók kétoldalú erős szervezetei teremthetik csak meg az időközi, erőmérlegelésként jelentkező ingadozásoktól eltekintve, az állandó egyensúlyt és azzal a béke állapotát. A modern államok csak egyenjogúnak elismert képviselőik diplomáciai tárgyalásai által intézhetik el nyílt harcok nélkül is a felmerülő érdekellentéteiket; azonképen a munkaviszályok megszüntetésénél is kétoldalú erős szervezetek élén álló bölcs és mérsékelt vezéreknek kollektív egyezkedése az egyáltalán lehetséges béke kulcsa.

Valahányszor a munkásszervezetek e lényegbe vágó céljukat békés, az alkotmányosság alapján folyó tárgyalásokkal elérhetik, szívesen letesznek a sztrájk fegyverének használatáról. Még pedig már amaz egyszerű megfontolásnál fogva is, mivel a telt pénztárakkal rendelkező és erősen fegyelmezett szakszervezet a sztrájk által sokkal többet veszíthet, mint a *va banque*-ot játszó pillanatnyi sztrájkkoalíció gyülevész hada. Valóban, ha egyéb körülményt nem is veszünk tekintetbe, mint azt, hogy minő bonyodalmas, nehézkes rendszabályokkal biztosítják már jórészt hazánkban is a központositott országos szakszervezetek a pusztán helyi körülmények szülte, pillanatnyi elkedvetlenedésből vagy személyes gyűlölségből eredő elhamarkodott sztrájkok kitörését, azáltal, hogy a sztrájksegély folyósítását megtagadják stb.: akkor a szakszervezetekben már emiatt is a társadalom sztrájkok elleni biztosításának egyik fontos tényezőjét kell látnunk, amelyeket örömmel kell üdvözlönnünk, bárhol lépnek is fel! Természetesen nem feltétlenül és megszorítás nélkül áll ez a tétel; alkalmunk lesz általánosságban jelezni ama biztosítékokat, amelyekkel a szervezetek a jelzett cél biztosítására szociálpolitikai szempontból esetleg körülvethetők. Itt csak arra kell utalnunk, hogy Angliában is, a fiatal és kezdetleges szervezetek a sokkal erősebb mértékben kizárólagos sztrájkszervezetek, mint azok, amelyek az évek hosszú küzdelmei után a fejlődés magasabb fokára jutottak és megizmosodtak. Mindenütt azonban, ahol a munkáltatók nem ismervén amaz előnyöket még, amelyeket ama adott hatalmi viszonyok között a kollektív egyezmények rendje reájuk nézve is képvisel, számos előítéllettel vannak még eltelve a munkásszervezetekkel kollektíve folytatandó tárgyalások és megállapodások ellen. Csak ahol az ipari béke ily alkotmányos alapon egyszer meghonosodott, mint pl. a budapesti könyvnyomda-iparban már 1848 óta, ott fogja az érdeklődő minden nyomdafőnöktől azt a

felvilágosítást kapni, hogy egyedül a nyomdászok szakszervezetén múlik, hogy ez a béke mind szolidabbá és biztosabbá válik, mivel annak van a maga erkölcsi eszközeivel módjában megakadályozni azt, hogy az egyezményt be nem tartó vállalat tisztességes munkást kapjon. A lakatosiparunkban alig jött létre a fővárosban a kollektív ipari rend, a mesterek máris azt követelik, hogy a segédek szervezete a vidéken is szüntesse meg az ott uralkodó piszkos versenyt. A munkáltatók, akik az egyéni egyezkedés anarchikus állapotában legfőbb érdeküket a munkásszervezet megbontásában és a „dolgozni akarók”-ban (már t. i. a silányabb munkafeltételek mellett is dolgozni akarókban) látták, ilyenkor veszik észre azt, hogy végeredményben saját maguk alatt fűrészelték a fát akkor, amidőn munkásaikat a szervezkedéstől lehetőleg visszatartották. Ilyenkor látják be azt is, hogy mennyire érdekükben van az, hogy a munkásszervezet élén ne az iparban még tényleg dolgozó, kevésbé képzett és teljesen felelőtlen vezetők álljanak, hanem az illető iparágat alaposan ismerő oly szakszervezeti hivatalnokok, akiknek elég szabad idejük van közgazdasági tanulmányokat folytatni és egész tehetségüket és munkaerejüket a szakmabeli munkások szervezésére és nevelésére fordítani. Csak az ilyen vezetőkkel, akik társaik bizalmát is feltétlenül élvezik, lehet a zöld asztal mellett eredményes tárgyalásokat folytatni. Első sorban e hivatalnokok óvakodnak a hatalmi viszonyok által meg nem okolt harcoktól, hiszen sikertelenségüknek egész ódiúmat a tömeg reájuk hártja. Sajnos, nálunk még e vezetők sokkal rövidebb idő óta élhetnek eme magas fokú társadalmi funkcióknak, hogysesem azzal a szaktudással, óvatossággal és körültekintéssel működnének már, mint angol avagy német társaik. De ma már mégis ott tartunk, hogy ezek a férfiak gyakran óriási erőfeszítéssel tartják vissza az inkább ösztöneinek, mint okosabb belátásának hódoló tömeget az elhamarkodott sztrájkolástól; amint hogy nekik köszönhető első sorban az is, hogy az 1905. és 1906. években számos bér- szabálymozgalom vezetett már teljesen békésen eredményre: az alkotmányos munkabérvizony megteremtésére. Szóval a munkáltatók legtöbb előítélete, amelyeknek részletes ismertetésébe és cáfolásába itt nem bocsátkozhatunk, egy közös forrásra vezethetők vissza, hogy t. i. a fiatal és politikai jellegű sztrájkszervezetek és kezdő munkáshivatalnokok hibáit általánosítják és úgy tüntetik fel, mintha a kollektív egyezmények rendjének volnának kiirthatatlan rákfenéi.

Az összérdeket képviselő és modern feladatainak magaslatán álló közhatalom azonban a maga részéről természetesen nem alkalmazkodhatik a munkáltatók elmaradott részének egyoldalú és kezdetleges ideológiájához, akkor, amidőn a szociális kérdés darázsfészkébe bátorkodik

nyúl. Semmi esetre sem folytathat tehát holmi mechanikus érvágásokkal szociális kuruzslást abban a században, amelyet akár a társadalmi orvostudomány századának keresztelhetünk el, hanem már mint az ország egyik legnagyobb termelőjének és fogyasztójának is le kell számolnia a kollektív munkaegyezmények felé irányuló fejlődés követelményeivel. Ahelyett tehát, hogy a sztrájkmozgalmat represszív rendszabályokkal elvadítja, célszerűségiszempontból lehetőleg törvényes mederbe fogja azt terelni. De reformjait a kollektív ipari rendszernek két alapvető organikus törvényéhez kell alkalmaznia. Az első törvény így hangzik: a kollektív munkaegyezmény csak oly lehetőleg általános, jelentős pénzügyi erővel rendelkező és szakszerűen vezetett szabad munkás- és munkáltatószervezeteken nyugszik biztosan, amelyek betartása felett kölcsönös egyetértéssel és erkölcsi repitációjukkal szorgosan öröködnék. A második törvény pedig azt mondja: az ipari békét nem lehet felülről kierőszakolni, mivel az csak akkor bír állandósággal, ha a felek meggyőződése szerint megfelel az összes fenforgó hatalmi viszonyoknak.

Az államnak mindent el kell tehát követnie arra, hogy az ipari harcok folyamán e törvények szemeltartásával az egyes iparszakmákban automatikusan kifejeződött kollektív egyezmények széles körben, lehetőleg az egész országban érvényre jussanak és lehetőleg hosszú időre fennmaradjanak. Másodszor azon kell lennie, hogy ez a rend lehetőleg minden kereseti ágban tért foglaljon. Végül a kultúrállamok kormányai általánosan elismerik ma már azt, hogy az ipar békés fejlesztésének szempontjából a nyilvános hatalomnak fontos feladata az is, hogy a kollektív egyezmények jogi természetét és érvényességét és ezzel organikus kapcsolatban, tehát nem a doktriner fogalmi jogászat szempontjából, a szakszervezetek testületi állását (a szervezkedési kényszer, de egyúttal a szervezkedési szabadság védelmének ugyancsak ezen szempontból való elbírálásával) törvényesen szabályozza mindenütt, ahol a közérkölc és köztisztesség érzete maguk erre még nem kielégítők.

I. A kollektív egyezmények elismerésének és fejlesztésének elsődleges, mivel legtermészetesebb módja az, hogy az állam, község, stb. a közszállításoknál, nálunk pl. az állami kedvezmények megadásánál is megköveteljék azt, hogy a munkáltatók az illető ipar kollektív egyezményében foglalt bér (innen *fair wage-clause*, a tisztességes bérek záradéka) és egyéb munkafeltételek mellett alkalmazzák összes munkásaikat.

A közhatalomnak egy továbbmenő közvetett intézkedése, amellyel közérdekben a kollektív egyezmények rendjét erősítheti, az, hogy a közhatósági neutrális munkaközvetítők csak egyezményes munkafeltételek mellett közvetíthetnek munkásokat. Míg ma a munkaközvetítés többnyire egyike a legridegebb harci eszközök-

nek, amely emiatt fontos gazdasági feladatát is csak hiányosan tudja teljesíteni: az alkotmányos szervezettel berendezett és ily szociális szellemben, községi felügyelet mellett működő munkaközvetítők, kivált ha a munkás felfogadása a közvetítőnél való bejelentés nélkül eltiltatnék, az új ipari rend erős bástyáivá nőhetik ki magukat.

A legtovább mennek a kollektív egyezmények elismerése és fejlesztése terén a korszakalkotó új-zélandi, ausztráliai és genfi törvények, amelyek a bizonyos csekély számú taggal bíró munkásszervezet és akár egyes munkáltatók között létrejött egyezményeket az illető ipar szokásának ismerik el és kellő bejegyzés mellett általánosan kötelező jogi erővel ruházzák fel.

II. A modern ipari élet ugyan — többnyire heves harcokon keresztül — automatikusan is a kollektív egyezkedéshez és egyezményekhez vezet el, valamint gondoskodik oly közös szervekről is, amelyek a létrejött egyezmények magyarázatára és alkalmazására hivatvák, illetve amelyek az egyezmény lejártá alkalmával az új kollektív feltételeket megállapítják. Ha valamennyi iparágak ma már ilyen organikusan fejlődött szervei volnának, nem kellene ennél a pontnál az állam beavatkozásáról beszélnünk. A kollektív egyezkedés azonban még nem érte el általánosan ezt az előrehaladott fejlődési fokot, sőt bizonyos iparágakban a fenforgó tárgyilagos akadályok s alanyi előítéletek miatt még tért egyáltalában nem foglalhatott, úgy hogy ott épen emiatt még heves hatalmi harcok fenyegetnek. Ez a tény teszi tanácsossá azt, hogy az állam hivatalosan, célszerűen megszervezett egyeztetésről gondoskodjék. Még pedig egyenesen ama nehézségek elhárítása céljából, amelyek a munkaviszony kifejtett modern eszményének: a kétoldalú, erős és egymással lehetőleg kizárólagosan érintkező szervezeteken nyugvó egyezmény-közösségeknek spontán létrejövetelét meggátolják vagy legalább is megnehezítik. A közhatalom tehát mindenekelőtt teljességgel el fogja ismerni az egyes iparágak kollektív egyezményeinek megkötésére, módosítására és megújítására hivatott ama paritásos egyeztető hivatalokat, amelyek ma Nagy-Britannia ipari békéjének oly kitűnő szolgálatot tesznek. Gondoskodni fog továbbá arról, hogy emez iparszakmai egyeztető hivatalokból, amelyek a munkás- és munkáltatószervezeteken nyugosznak, kerületi, illetve országos felsőbb egyeztető és döntőhivatalok (munkakamarák) alakuljanak ki, amelyeknek az lenne a feladatuk, hogy a maguk példájával, tapasztalataikkal és tekintélyükkel a még meg nem szervezett iparágakat is a maguk körébe vonják s az esetleges munkabeszüntetéseket megelőzzék. Eme paritásos egyeztető hivatalok, illetve munkakamarák mellett, amelyek bizonyos közös érdekű statisztikai,

munkaközvetítő stb. feladatok terén mint közigazgatási segédszervek is áldásosan működhetnek, oly állami hivatalnokokra, hivatalos ipari békeközvetítőkre van szükség, akik emez autonóm és szakértő segédszervekkel kooperálva, kerületenkint a sztrájmegelőzés feladatát sikeresen végezhetik. Természetesen csak akkor, ha arra teljes pártatlanságuk, szociálpolitikai szaktudásuk és diplomáciai tehetségük folytán csakugyan hivatvák. Iparfelügyelőink már csak azért sem alkalmasak erre a tisztre, mivel számos irányban vannak egyébként elfoglalva.

III. A törvényhozásnak az eddig felsorolt szociálpolitikai reformok mellett a szociális fejlődésnek újabb társadalomgazdasági képleteit a jogrendszerbe is bele kell illesztenie, amennyiben az életele-műkkel: spontán kialakulásukkal, szabad érvényesülésükkel és gazdag változataikkal megfér. Az államnak eme feladatát első sorban a szakszervezetek és a kollektív egyezmények törvényes elismerésében és szabályozásában látjuk. A törvényhozásnak tehát egyfelől meg kell szüntetnie emez áldásos társadalomgazdasági képleteknek fennálló antikvált jogi akadályait; másfelől pozitív irányban kell azokat fejlesztenie.

1. A törvényhozásnak a szakszervezetek megalakítását és működését mindenek előtt nálunk is ki kell vonnia a kormányhatalomnak és közigazgatási szerveinek diszkrecionárius hatalma alól és a törvény alapjára kell azt helyezni. Ha tehát valamely munkás- vagy munkáltatószakszervezet a törvénynek bizonyos jogaikat és kötelességeiket szabályozó rendelkezéseinek alapszabályszerűleg megfelel, *eo ipso* jogszerűen megalakultnak legyen tekintendő; felfüggesztésüknek csak bírói úton legyen hazánkban is helye.

2. Meg kell szüntetni azt az egész világon ma már elszigetelt hazai jelenséget, hogy a szakszervezetek tulajdonképeni életcéljukat, tagjaik helyzetének javítását a bérmozgalmak anyagi vezetése és anyagi támogatása útján nem szolgálhatják. Ezáltal az abszurd rendszabály által a sztrájkok nálunk épen nem maradtak el, csak a vezetésük szorult titokzatos félhomályba és a számuk szaporodott el feles módon. Egyfelől ugyanis a háttérben működő vezetők — ez az eseteknek ma már igen kis száma — felelőtlenségük tudatában kevésbé óvatosak és körültekintők, mintha szereplésük mintegy a publicitás jellegével bírna; de másfelől a tömeg visszatartása meggondolatlan lépésektől okoz épen emiatt különös nehézségeket.

3. Erre való tekintettel megszüntetendő az 1884. évi XVII. t.-c.-be foglalt ipartörvény 162. §-a is, amely kimondja, hogy a munkásoknak és a munkáltatóknak összebeszélései kedvezőbb munkafeltételek elnyerése végett jogérvennyel nem bírnak. Mindkét szervezetnek a legnagyobb

mértékben érdekében van ugyanis, hogy egyes tagjait a közös egyetértéssel megállapított és elfogadott munkafeltételek betartására szoríthassa. A szakszervezetek jogképességének szabályozása alkalmával kell és lehet is gondoskodni arról, hogy a szervezetek eme hatalmukkal önkényesen vissza ne élhessenek.

4. A másik nagyfontosságú feladata a törvényhozásnak a fejlődéstől rég túlhaladott római jogi munkabérvizsnyonak modern reformja. Vannak már most optimisztikus gondolkodók és félművelt agitátorok, akik a kollektív egyezményeknek ezt az új rendjét egyszerűen közjogilag akarják megteremteni. Ezt valósította meg az újjélandi-ausztráliai kényszerdöntő eljárás. Ez abban áll, hogy a munkabeszüntéseket minden körülmények között büntetőjogilag tilalmazzák és az államilag megszervezett felek abban az esetben, ha önként megegyezni nem tudnak, egyes valóságos ipari törvényhozó hatalommal felruházott hivataloktól megállapított munkafeltételek mellett tartoznak dolgozni, illetve munkáltatni. Akik ennek az elvnek valamely európai országban való meghonosítását sürgetik, azok egyáltalában nem ismerik ama mélyreható történeti, politikai és gazdasági különbségeket, amelyek a vén Európát a radikálisan haladó ötödik világrésztől különválasztják. A munkásság ott egyszerűen a törvényhozást érvényesíti már a sztrájkok helyett óhajai kivívására s mivel Európában erről szó sem lehet, nincs hatalom, amely a reájuk nézve kedvezőtlen döntvényeket keresztül tudná vinni. Ez a törvény tehát — a legjobb esetben — osztálytörvény volna a munkáltatók ellen, akik a munkásoknak kedvező döntvények betartására mindenkor könnyen rákényszeríthetők. Nagyon kétes szolgálatot tesznek tehát kenyéradóiknak azok „a munkáltatók filléreire élőködő agitátorok”, akik nálunk is ezt a rendszert sürgetik a kormánynál. Ha pedig a kényszerdöntést és a kötelező szakszervezeteket az érvek egész sora alapján — amelyekre itt részletesen szintén nem térhetünk ki — mint egyelőre kivihetetlen reformokat el kell vetnünk, akkor nincsen célja annak sem, hogy a kényszerbékéltetést, ezt a félrendszerabályt, szorgalmazzuk. Eltekintve ugyanis attól, hogy gyakorlati keresztülvitele majdnem ugyanazon nehézségekbe ütközik, mint a kényszerdöntés, a sztrájkelhárítás szempontjából reális haszonnal nem igen bír. Ha ugyanis a felek között oly éles az antagonizmus, nevezetesen oly nagyok a munkások követeléselei és a munkáltatók megajánlásai közötti ellentétek, hogy a felek egy pártatlan hatóság előtt önkéntesen tárgyalni sem hajlandók, akkor a kényszerbékéltetés valószínűleg eredménytelen lesz. Ha pedig a felek a közvetítő hatóság rábeszélése, diplomáciai fogásai folytán, avagy a hosszas tárgyalásoktól elfárasztva mégis belemennek jobb meggyőződésük ellenére valamely

kompromisszumba: úgy ez a béke sem őszinte, sem állandó nem lehet, mivel a kollektív egyezkedésnek fent említett második organikus törvényébe ütközik. A felek egyike vagy másika ugyanis annak tudatában, hogy az új munkafeltételek nem felelnek meg a gazdasági és hatalmi konstellációknak, előbb-utóbb felmondják az egyezséget, ha ugyan csakhamar ismét a munkabeszüntetéshez nem folyamodnak.

Mit tehet ezen körülmények között mégis az előrelátó államhatalom, hogy az ipari alkotmányosság rendszere jogilag is megszilárduljon?

A paritásosan működő egyeztető hivataloktól megállapított kollektív egyezmények, amennyiben a törvényekbe és a jó erkölcsökbe ütköző rendelkezéseket nem tartalmaznak, a felállítandó iparbíróságoknál külön hivatalos lajstromba volnának vezetendők. Az ilyen hivatalosan is elismert kollektív egyezmények a szervezetek tagjaira *eo ipso*, minden *outsider* munkáltatóra és munkásra pedig szubszidiáriusan, azaz csak akkor volnának szokásjogilag kötelezők, ha azok munkásaikkal az egyéni munkabérszerződésekben kifejezetten másképp nem állapodnak meg. Az egyes munkásnak tehát munkáltatójával szemben, minden külön megállapodás híján is, egyenesen az illető iparban jogszerűen fennálló kollektív egyezményből kifolyólag támadna jogigénye és viszont.

A törvénynek célszerűségi szempontból a kollektív egyezmények jogi érvényességét bizonyos normatív feltételekhez kell kötnie. Alaki szempontból meg volna állapítandó, hogy az ily munkaegyezmény csak akkor jogérvényes, ha egy munkásszervezet avagy bizonyos óriási elszigetelt vállalatoknál egy állandó üzemi munkásválasztmány köti meg valamely munkáltató-szervezettel, illetve az utóbbi esetben az egyes munkáltatóval, mivel csak ez esetben nyugszik szilárd oszlopokon. Anyagi szempontból először meg kell kívánnunk, hogy az egyezmény jelölje meg érvényességének helyi s időbeli határait — ez utóbbira nézve négy-öt év volna az egyáltalán megengedhető maximum — fentartva a felek elhatározásának azt, hogy legalább háromhónapos felmondással előbb is megszüntethessék érvényességét. Másodsor meg kell az egyezményben jelölniök azt is, vajjon a felmerülő egyéni jogviták eldöntésére a létesítendő iparbíróságok illetékesek-e, avagy a felektől megszervezett paritásos bérszabályvédő, másnéven bíráló bizottságok. Ez utóbbiak persze szintén csak akkor hozhassanak jogérvényes ítéletet, ha a szervezetük és eljárásuk bizonyos minimális törvényes kellékeknek megfelel. Ellenkező esetben az iparbíróság, ha bármelyik fél kívánja, mint felelbbviteli bíróság szerepelne, amely végérvényesen dönthet.

5. A kollektív egyezmények jogi biztosítása szempontjából a legnagyobb mértékben kívánatosnak tartjuk azt, hogy a szervezetek

kölcsönösen vagyoni felelősséget vállaljanak azért, hogy az egyezményt sem kollektíve megszegni nem fogják, sem egyes tagjaik által megszegni nem engedik. Minthogy azonban ez a rendszabály üdvös és tényleg s eredményekkel csak akkor kecsegtet, ha a munkásszervezetek önként belemennek — erőszakolása az egész reformot kockáztathatja — azt ajánlanók, hogy amennyiben a munkások erre semmiféle rekompenciációért rá nem vehetők, legalább az egyes munkásoknak és munkáltatóknak szervezetük irányában és a szervezeteknek egyes tagjaiért való kölcsönös felelőssége okvetlenül megállapíttassék. Ellenben a szervezetek felelőssége a kollektív egyezmények egyetemleges betartásáért, óvadékok kikötése esetleg deponálása formájában, esetről-esetre a szervezett felek szabad elhatározásának tartassék fenn.

6. Az úgynevezett „dolgozni akaró” munkásoknak és piszkos versenyt folytató *outsider* munkáltatóknak a bojkottálás ellen való megvédelmzése is az alkotmányos ipari rend elérése szempontjából bírálendő el. Minthogy pedig ez a rend — fenti fejtegetéseink alapján — csak akkor nyugszik biztos alapon, ha a szervezetek lehetőleg az illető iparszakma minden munkáltató és munkás tagját egyesítik, az állam önmagával jutna ellentétbe, ha egyfelől a hivatalos békéltetéssel stb. a kollektív egyezmények keletkezését elősegítené, másfelől kivételes büntető törvényeket hozna e felette kívánatos új rend biztonságának megdöntői érdekében. Amennyiben ma a viszonylag elérhető gazdasági közbékére tudatosan vagy öntudatlanul veszedelmes egyéneknek személyes szabadságát, illetve tulajdonát bárki a közönséges büntető jogba ütköző módon korlátozza, a jelenleg érvényben levő büntető-kódex kielégítő szankciókat tartalmaz. Sőt amennyiben ez — különben egyforma tényálladék mellett — a gazdasági osztályharcokra kivételes intézkedéseket tartalmaz, azok is megszüntetendők. Mentől inkább rávezeti ugyanis maga a közhatalom az egyes munkáltatókat és munkásokat arra, hogy szervezett társaikhoz csatlakozzanak, annál kevésbé kell majd amaz egyének különös védelméről gondoskodnia, akik osztálytársaiktól kivívott gazdasági, társadalmi és erkölcsi eredményekben ugyan szívesen részesednek, de küzdelmeik alkalmával nemcsak félreállnak, de sőt az egyszer adott viszonyoknál fogva természetes érdektársaik ellen foglalnak állást. Mindazonáltal törvényileg kimondható volna az, hogy a sztrájkörsemeknek oly célból való felállításának a joga, hogy a dolgozni akarókat a mozgalomról tájékoztassák és a csatlakozásra bírják, kizárólag a jogképes munkás-szakszervezetet illeti meg, amely autorizált szerveinek e minőségükben elkövetett tetteiért — eltekintve azoknak személyes büntetethetőségétől — vagyoniilag is felelős. De ennél jóval fontosabb a munkások szervezkedési szabadságának hathatós

anyagi biztosítása a munkáltatók önkényével szemben, valamint a szakszervezetek kizárási hatalmának korlátozása akár tagjaival, akár a felvételre újonnan jelentkező munkásokkal szemben.

Íme ez azoknak az egységes irányelveken sarkaló reformoknak a minimuma, amellyel a törvényhozás a gazdasági osztályharcokat a közönséges iparágakban (tehát bizonyos nélkülözhetetlen iparágaktól és a mezőgazdaságnak továbbmenő reformjaitól eltekintve) civilizáltabb mederbe terelheti. Kétségtelen azonban az alább következő messzebbmenő megfontolások alapján előttünk az, hogy ezek a szociális mozgalom ragadó folyamát mintegy csak szabályozó reformok egymagukban sokkal kevésbé fogják sztrájkelhárító hatásukat a magyar gazdasági életben kifejteni, mint bármely más nyugati államében.

1. Nálunk a munkabeszüntetés nemcsak gazdasági fegyvere a proletariátusnak, hanem a különböző képviselő testületekhez való választójog híján politikai elégtelenségének, törekvéseinek és hatalmának egyedüli hatályos tüntető eszköze is.

2. A választójog szűkkörűsége folytán nagyon elmaradtunk a szociálpolitikai törvényhozás, a munkásvédelem, a munkásbiztosítás, a lakásügy, a népnevelés és ama többi gyakorlati szociális reform terén, amelyek helyes organikus kapcsolatban a szociális igazságságot a mai társadalmi rend folytonos továbbfejlesztése által is mindinkább megközelíthetik.

3. Zsenge iparunk nevelő védvámok híján sokkal kevésbé fizetéképes, mint a velünk versenyző államok ipara.

4. Ugyancsak ennek következtében fokozottabb mértékben van a belső fogyasztásra utalva, mint a kivitelre is képes nyugati ipar. Ámde — eltekintve a külföldi, kivált az osztrák versenytől — hazánk dolgos, kivált földműves népessége, a lakosságnak eme túlnyomó része, oly nyomorúságos kereseti viszonyok között tengődik, hogy ipari szükséglete végtelenül alacsony.

5. Ennek oka a külterjes és a jelenlegi világpiaci helyzet folytán viszonylag rosszul fizető szemtermelésben rejlik. Pedig az a hazánkban uralkodó mezőgazdasági nagybirtoknak és nagyüzemnek nagy mértékben egyedül lehetséges termelvénye s ez általa mezőgazdasági proletariátus gazdasági emelkedésének a kerékkötője. S ugyanez az üzemi és birtokforma, amely népességünk százazreit kiüldözi az országból, arra készíti birtokosainkat, hogy az Európaszerte igen keresett és a tehetős nyugoti ipari népességtől jól megfizetett élelmi cikkeknek — amennyiben azokat mellékesen termelhetik — túlhajtott kivitelében és a behozataluk elleni merev védekezésben keressenek kárpótlást a szemtermelés sovány hozadékáért. Ennek következtében az elsőrendű

életmi cikkek ára, kivált a hús, az utóbbi években rohamosan emelkedett és eme tűrhetetlen megélhetési viszonyok miatt az ipari munkásaink kivándorlása is az egyre aggasztóbb méreteket ölt. Márpedig maga Marx a munkabérek emelkedését a kapitalisztikus társadalomban abban az esetben — bár teljesen tévesen csak abban az esetben—tartotta lehetségesnek, sőt szükségképpeninek, ha az elsőrendű életfeltételek megdrágulnak. Valamint megállapította azt is, hogy feles „szabad” (*vogelfrei*) bérmunkások hadseregének hiánya a velejáró magas munkabérek folytán a tőke akkumulációját megakasztja mindaddig, amíg a munkásra nézve oly fatális „tőkeviszony” ismét helyre nem áll annak folytán, hogy a bekövetkező üzemszünetelés miatt egymással versenyző munkások ismét a régi alacsony munkabérekre fanyalodnak. Minthogy erre nálunk mindaddig, amíg a kivándorlás biztosító szelepe nyitva lesz, nincsen kilátás, ellenben az élelmiszereknek ez a drágulása nemcsak a fővárosban, de a vidéki városainkban a lakásáraknak még fokozottabb emelkedésével fog a közel jövőben párosulni: mi sem természetesebb, minthogy a munkásság legalább létező kultúr-színvonalát igyekezik majd megővni, ha emelnie — amire ugyancsak reászorul még — egyelőre nincs is sok reménye. A kivándorlás okozta munkáshiánynak és az elsőrendű életfeltételek eme drágulásának a béremelő hatásait tehát nemcsak a fővárosban, de a vidéken is zsenge iparunk lesz kénytelen viselni.

6. Ezen terheit egy régóta tarthatatlan adórendszer igazságtalanul fokozza.

7. Iparunk fejlődésének és a munkáskérdés békésebb irányba való terelésének eme nagy gazdasági akadályait tetézi még a munkásság elégtelenségének és a kivándorlásának egyik további fontos oka köz-igazgatásunk képtelensége modern gazdasági és társadalompolitikai feladatok teljesítésére.

Iparunk tehát számos olyan organikus betegségben szenved, amelyekért sem ipari munkáltatóink, sem munkásaink nem okolhatók: a sztrájkok óriási száma áruló szimptomája a magyar állam egész szervezetében és életevitelében felöltő ama rendellenességeknek, amelyek a tényleg uralkodó osztálynak részben valódi és állandó, részben azonban szintén csak színleges és időleges érdekében vannak. Mi, akik inkább az érdekek egyetemlegességét, mint ellentéteit szeretjük kiemelni, röviden megállapíthatjuk azt a tényt, hogy sehol a világon emberileg belátható jövőben nem áll oly közel az ipari vállalkozó- és munkásosztály érdeke egymáshoz, mint épen Magyarországon: sehol nincsenek erősebb közös politikai, gazdasági és társadalmi ellenfeleik, mint itt. Annál is inkább azon

kellene lenniök, hogy az egymás között felmerülő érdekviszályokat mentől kevesebb súrlódással, mentői diplomatikusabban és gyorsabban intézzék el. Természetesen nem annyira munkáltatóink érzelmi átalakulásától várjuk el ennek a reális eszménynek megközelítését, mint a kézenfekvő tapasztalatok gyakorlati iskolájától, a kor uralkodó problémájának behatóbb ismeretétől, de kiváltképen osztálytudatos, szolidáris érdekekért áldozatokra kész, de azért minden ízében alkotmányos és szociális szellemű szakszervezkedésüktől.

Amennyiben tehát a „sztrájk törvény” nem a fenti szociálpolitikai szempontoknak hódolna, amelyek — tudomásunk szerint — nagy mértékben összeesnek a magyar munkás- és munkáltatóosztályok szellemi arisztokráciájának felfogásával is, hanem napi politikánk uszító jelszavainak, avagy a tudálékosság nagyhangú követeléseinek irányában mozogna: első sorban iparos munkáltatóinknak jól felfogott érdeke az, hogy érelyesen felemeljék ellene tiltakozó szavukat. Mert igaz fohással elmondhatják az ilyen iparrontó papirostörvény körül érdekelt tényezőkről az írás szavait: Uram, ments meg bennünket a jó barátainktól!

Ferenczi Imre.





Szemlék és jegyzetek.

A középkor újjáébredése Magyarországon.

A nép erkölceiben végbement mélyreható evolúció után még sokáig fáradtság nélkül fellelhetjük számos egyénben a megelőző kor szellemének nyomát vagy nyomait... Ki merné példának okáért azt tagadni, hogy . . . korunk ú. n. civilizált társadalmában nem él még jó csomó oly ember, kik bizonyos hajlandóságai és ösztöneik révén a múlt szociális alakulásaihoz, a barbár, vad, sőt az állati korszakhoz tartoznak?” (Letourneau: *L'Evolution de la morale* p. 179.). Ha az atavizmus ellenségei megfigyelik Magyarország közállapotait, úgy tényleg minden nagyobb fáradtság nélkül beláthatják tévedésüket. Napról-napra beleütközünk oly jelenségekbe, melyek régmúlt idők eszméinek gyászos feltámadását hirdetik. Az uralmon lévő emberek szolgálnak oly adatokkal, melyek az uralkodó rendszert kételkedést nem tűrő határozottsággal jellemzik és egyúttal megállapítják annak történelmi helyzetét. Azt hiszem, néhány példa igazolja majd állításomat és egyúttal módot nyújt annak megállapítására, hogy a világhistoria mely korszakaiban talákoztunk hasonló tünetekkel?

I.

6Az 1848: XX. t.-c. 3. §-a az iskola államosításának elvét e szavakkal mondja ki: „Minden bevett vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségletei közállami költségek által fedeztessenek . . .” Gróf Apponyi Albert miniszter úr — ki ezidőszerint a 48-as függetlenségi eszmék letéteményesének hirdeti magát — fél századdal az idézett törvény hozatala után pedig ezeket mondja: „Az én programom . . . támogatni . . . mindazokat az egyházakat, hitfelekezeti hatóságokat és hitközségeket, amelyek teljes garanciát nyújtanak arra nézve, hogy az ő nevelésük, az ő oktatásuk a nemzeti célokkal, az állami szempontokkal párhuzamos irányban halad, azt megerősíti . . . De öntudatosan törekszem arra, hogy olyan iskola ebben az országban ne létezhessen, mely a nemzeti vagy hazafiúi felfogással szemben még csak a semlegesség álláspontjára is helyezkedik.” (*Országgyűlési Értesítő* 1906. dec. 16.15. l.) A miszter úr tehát minden iskola első elengedhetetlen kötelességévé „a hazafiság” hirdetését teszi. Ha

történelem, statisztika vagy közgazdaságtan igazságai e kötelességgel ellentétbe jutnak, úgy Apponyi már eleve válaszott. Fő a hazafiság, melyre elég „garanciát nyújt” példának okáért a világ leginternacionálisabb szervezete: a katolikus egyház. E feltevést és a miniszter úr alapfelfogását igazolja a kijelentés, mely egyrészt főcéljául tüzi ki a hazafiság ápolását, de már második mondatával kizárja ennek egyedüli hathatós eszközét, az iskola államosítását. És e kiáltó ellentmondást a parlament nem vette észre vagy nem merete észrevenni. Sőt a hon atyái még tovább mentek. A hosszú vita folyamán jóformán minden szónok a bókók és hízelgések özönével árasztotta el a közoktatásügy ezidőszerinti intézőjét. E szabály alól még a nemzetiségi képviselők sem tettek mindig kivételt. Goldis László például így kezdte: „T. képviselőház! Az igen t. képviselő urak bizonyára méltányolni fogják nehéz helyzetemet, mikor nemcsak Magyarországnak, hanem igazán az egész világnak egyik legnagyobb szónoka után kell beszélnem..” (*Országgyűlési Értesítő* 1906. dec. 18. 22. 1.). A népek gyermekkorára visszamenő atavizmus jele e kijelentés, mely a tartalom fölé helyezi a külső alakot. Ezért hasonlít Apponyi beszéde a szép kötésű, de csukott könyvhöz: egyre hangsúlyozta a hazafiságot, de óvakodott annak meghatározásától, hogy ő tulajdonképp mit ért az erények ez erénye alatt? És ne gondolják tisztelt hazafitársaim a hazafiság fogalmát oly egyszerűnek és könnyen megérthetőnek! Vagy ha igen, úgy vessenek csak röpke pillantást Artim Mihály polgártársunk meghatározására: „A hazafiság ugyanis, vagyis a hazaszeretet nem egyéb, mint a vallásos lélekből leszűrődött tekintély iránti tisztelet, önmegtartózkodás, a körülmények parancsolta áldozatkészség és még esetleges önfeláldozás . . . Tekintettel arra, hogy minden tudományosság keresi az igazságot, az Isten pedig a főigazság, semmiféle tudományagnak nem szabad bujkálnia az Isten elől. A hitet kell istápolnia minden tudománynak és ahogy maga a hit tanítása nem elégséges, ha azt nem támogatjuk minden más tárgyak tanításával . . . az államiban (iskolában) a tanító minél furfangosabb az esze s minél üresebb a szíve, annál inkább lerontja azt, amit a hittanár épített. Azt kérdezhetné valaki, hogy hogyan lehetséges ez? Hát úgy lehetséges, ha először is a történelemből az isteni gondviselést kizárja; hogy a bűnt magasztalja, az erényt lealacsonyítja, hogy a föld-, ország-, népismétan, a régiségtan mezején tett felfedezésekről azt mondja, hogy a szentírással ellenkeznek; ha az emberi észet isteníti és azt mondja, hogy az emberi ész a tudományok szuverén palotája; ha az Isten és ember iránti kötelességek teljesítésére vonatkozólag az isteni szankciót lerontja; azt mondja, hogy nincs pokol sem menyország; a poklot csak a papok gondolták ki s ezek fűtik azt itt ezen a világon; ha Spencerrel kezdet fogva azt mondja, hogy a vallás és a jog az emberi társadalom produktuma; ha azt mondja, hogy utóbbi kényszerrel biztosított összműködés másokkal . . .” (*Országgyűlési Értesítő* 1907. jan. 13.)

Íme, ez a hazafiság vagy hazaszeretet meghatározása! Aki Spencerrel fog kezdet, az nem tarthat igényt arra a megtisztelő címre, melyet csak a „vallásos lélekben leszűrődött tekintély iránti tisztelet” és egyéb jók adhatnak meg. Most már tudom, miért hemzseg a parla-

ment hazafiaktól és miért tagadják meg képviselőink minden kor nagy tudósainak nemcsak személyét, de igazságait is. Sőt a nép atyái gondos szívvel saját fenkölt látóköruket és nagy tudatlanságukat akarják belenevelni a népbe is. Hellebront Géza függetlenségi képviselő például így kesereg: „A volt szabadelvű kormányok valószínűleg ebben a kérdésben is a liberális névből indultak ki és azt gondolták, hogy a jogokhoz hasonlóan a tudományt is ki lehet terjeszteni . . . Pl. a népiskola 5. osztályában tanították és tanítják ma is a matematikából a tizedes rendszert, a közönséges törteket, a 6. osztályban az egyes és összetett kamatok kiszámítását . . . De legérdekesebb a fizika. Tanítatnak itt a vonzás tüneményei, a testek esése, az emeltyűk, forgattyúk, a szivattyús- és szökőkutak; a rezgés tüneményeiből a hangtan, a fénytán, villamosság, a lég, a köd és eső tüneményei . . . a miniszteri tantervben a vallásoktatásra szánt két óra végtelen kevés; ez még a legelemibb oktatásra sem elegendő.” (Úgy van! bal felől.) (*Országgyűlési Értesítő* 1907. jan. 14.) A bölcs honatya rettenetesnek tartja, hogy az elemi iskola 5. osztályának növendékei a tizedes rendszert és a közönséges törteket megismerje. Mikor pedig valamely értesítőben észrevette az „emeltyű, forgattyú, szivattyú” és egyéb tyúkat, úgy az ismeretlen dolgok láttára azonnal eretnekséget szimatol és hitoktató után kiált. Ha a maga nemében páratlanul állana a tyúk ez ellensége, úgy idegenkedését valamely ismétlő iskolába államköltségen való beiratásával legyőzhetnék. De szegény országunkhoz viszonyítva igen nagy szám akad e fajtaból. Teszem fel Kaufmann Géza függetlenségi párti képviselő ezt mondja: „Ily felesleges tantárgynak (a népiskolában) tekintem én a többi közt a rajzot, a tornát, a természetant és alkotmánytant . . . felhívom a t. miniszter úr jóakarátú figyelmét arra, hogy a magyar történelem tanítására a népiskolákban kivállobb gondot és figyelmet fordítson. (Elénk helyeslés!) . . . nekünk védekeznünk kell a szociáldemokrácia ellen . . .” Vagy pedig hallgassuk meg a függetlenségi párti Bohus Károlyt: „. . . Ami a népoktatást illeti . . . kettős alapra kell fektetve lennie a valláserkölcsi és hazafias nemzeti alapra, mert ahol nincs meg a valláserkölcsi alap, ott nem nő fel oly nemzedék, amely megadná Istennek, ami Istené, a hazának, ami a hazáé, hanem olyan, amely a szerzett ismereteket csak önös céljaira s nem a közjóra használja fel. Ahol pedig hiányzik a magyar nemzeti irány, ott kozmopoliták kerülnek ki az iskolából, akik szerint: *ubi bene, ibi patria* . . .” (*Országgyűlési Értesítő* 1906. dec. 16.).

Persze nemcsak a népiskolát kell valláserkölcsi alapra helyezni. Az ugyancsak függetlenségi párti Simkó József már tovább megy: „Bizony jó volna egy kissé mintául venni a szerzetes-rendek tanárképzését is, mert ezidőszert igazi tanárképzésről csak a szerzetes-rendeknél lehet szó . . .” A függetlenségi Léway Mihály pedig a polgári iskolával foglalkozik: „Polgári iskoláinkról szólva, lehetetlen figyelmen kívül hagynom azt a körülményt, hogy az eddig érvényben lévő miniszteri rendelet értelmében a hitoktatás polgári iskoláknál a fiúosztályokban hetenként egy óra, a leányoknál hetenként két óra. Az élettapasztalás épen az ellenkező eljárást tartja, szerény véleményem

szerint, indokoltnak ... A hitoktatás a fiúknál hetenként két óra, a leányoknál pedig egy óra legyen. Ez felelne meg igazán azon magas szintű célnak, amelyet szem elől téveszteni nem szabad, midőn hitoktatásról van szó.” (*Országgyűlési Értesítő* dec. 15.). A párbajairól előnyösen ismert Hentz Károly meg az egyetem reformálását tűzte ki célul: „A budapesti egyetemen körülbelül 42% katolikus, körülbelül 35,39% zsidó, a többi megoszlik a többi felekezetek közt. Én komolyan félttem nemzetem ügyét ettől az állapottól. Ép azért, mikor ebben a tekintetben is az egészségesebb állapotokat követelem, kérem a t. miniszter urat és azt hiszem, hogy ez nem fog annyira ridegen hangzani, hogy a budapesti egyetem állítsa fel valahára a numerus klauzuzst a zsidókkal szemben, kontingentálja a számukat.” (*Országgyűlési Értesítő* 1907. jan. 11.).

Nem folytatom tovább. Az idézetekből a középkor fojtó levegője tör elő és én kímélettel tartozom az olvasónak. De ha tényleg régmúlt átkos századok eszméi támadtak fel, úgy ezek nem elégedhetnek meg a „teremtéssel”, hanem rombolni is akarnak. Ha az uralkodó párt következetes és ebben az egyben nem függeszti fel elveit, úgy a kultúra minden magyar képviselője és intézménye ellen is hadakoznia kell. E feltevés bekövetkezett.

II.

A reakció egyaránt vad dühvel támadja a felvilágosítást szolgáló egyéneket, társulatokat és mozgalmakat. Példákat hozok fel:

a) Köztudomás szerint a mi társaságunk és lapunk iránya igen sokban nem egyezik meg azzal, melyet Alexander Bernát tanár úr hirdet és követ. E tény megállapítása eleve kizárja az elfogultság gyanúját. Bátran mondhatom tehát, hogy ez a tudós előkelő helyet foglal el azok között, kik nálunk Európát képviselik. Viszonyaink szomorú és differenciátlan voltából következik a munkák ama sokfélesége, melyet Alexander Bernát bizonyára akarata ellenére, de a haladás érdekében vállalt. Oly kevés a kiváló ember, hogy mindegyiküknek, tudományos munkájuk és egészségük rovására, százfélét kell tenniök. No és ép ezt a sok munkát vetette az egész életében dolgozó tanár szemére Hentz Károly, kinek nevével a tudomány és művészetben épenséggel nem találkoztunk. A kirohanás így szól: „Az az egyetemi tanár, ki — mondom — mindennel foglalkozik a világon, csak talán a tudománnyal nem, vagy aki, ha melleleg a tudománnyal is foglalkozik, csak a jövedelmezőség szempontjából teszi . . . Hát t. képviselőház, amikor az egyetemi tanács ismételten tiltakozik egy ilyen kinevezés ellen és a kinevezést mégis keresztül tudják vinni, kérdem, nem a tudománynak, nem a komolyságnak rovására megy-e ez? Ez egyenesen üzérszellem, üzérkedő és kalmárszellem!” (*Országgyűlési Értesítő* jan. 10.)

Alexander Bernát nem „féltudós”, nem „házatlan bitang”, sőt még csak nem is „szociológus”; mint a *Budapesti Hírlap* munkatársa pedig „úri” környezetnek örvend. Ha ő ellene is támadnak, úgy ezt a minden tudományosságot üldöző vandalizmusnál egyébbnek nem

minősíthetem. Hasonló ítéletet hív ki Hentz, mikor egyik legkiválóbb történelmi munkánkról ezeket mondja: „ . . . Acsády magyar históriája . . . valóságos történelmi hamisítás . . .” (*Országgyűlési Értesítő* jan. 11.)

Simkó József, a kiváló tudós pedig imígyen beszél Pikler Gyuláról és Somló Bódogról: „...Ilyen áltudós demagógból csináltunk egyetemi tanárt és fizetjük busásan a nemzet adójából és tesszük őt szellemi vezérünké. De az még hagyján, hogy Pikler tanár úrnak szabad kezét és teret engedtünk, hogy a budapesti ifjúságból kigyomlálja a hazafias érzület gyökérszáleit, azonban hibánkat tetézőve új hibával, még a kolozsvári egyetemre is küldöttünk ki Pikler tanár úrhoz hasonló színezetű és jelességű férfiút, hogy még ott is, nemzeti művelődésünk keleti végvárában is beoltsuk mesterségesen az isteni gondviselést tagadó, a nemzeti érzést romboló, a hazafiságot kigúnyoló, a magyar fajt lekicsinylő rút szellemi mételyt.” (*Országgyűlési Értesítő* 1906. dec. 15.)

b) A társulatok rágalmazására ékes példa ugyancsak Simkó beszéde: „ . . . Végezetül reátérek a Társadalomtudományi Társaságra. . . . Az a nevezetes a dologban, hogy amidőn a spencerizmus a külföldön már lejárófélben van, akkor ők kezdik azt felfedezni és a legkonfúzusabb alakban a magyar ifjúságba betölcsérezni. A külföldi tudomány levetett ócska ruhájában ékeskednek itthon az újszerű tudósok, akik dobálódznak a természettudományi szólamokkal, holott egyikük sem ment keresztül a természettudomány iskoláján. De hiszen erre nincs is szükségük, mert hiszen ők a látszatkeltség emberei, a tudományos színű demagógia nagyképű mesterei. Felvilágosodást ugyan tőlük nem várhatunk; a magyar tudományt az európai tudományosság áramlataiba beiktatni az ilyen demagógok nem képesek. De hiszen nem is ez a céljuk. A szociológus köpönyeget ők csak a magyar nemzet megrontására akarják felhasználni. A tudomány nekik csak arra való, hogy a magyar nemzeti államot létének gyökereiben megtámadják, hogy sarkaiból kiforgassák azáltal, hogy már az ifjúság leikébe becsöpögtetik a hazafias érzésnek kigúnyolását, a nemzeti gondolatnak, mint semmirevalónak odaállítását. A nemzeti eszmét úgy tüntetik fel, mint hogyha az a műveletlenség, a tudatlanság, a maradiság eszméje volna . . . Az ő lelkükből sarjadzott ki tulajdonképen az egész haladópart és ennek két legszebb virága: Kristóffy József és Vészi József.” (*Országgyűlési Értesítő* 1906. dec. 15.)

Ily otromba támadásokkal szemben felesleges a Társadalomtudományi Társaság védelme. Csak azt jegyzem meg, hogy e társaság senki kedvéért sem hirdeti a csalhatatlanság hitelvét; igen nagyra becsüli Spencer munkáját és elveit, de még ezekkel szemben is megőrzi tudományos függetlenségét. Így példának okáért: sokan vagyunk, akik nem osztjuk a nagy mesternek a kollektívizmussal szemben vallott elveit. Hozhatnék fel más kérdéseket is. De minek. Nem gyanúsíthatom Simkó József képviselő urat azzal, hogy tudományos folyóiratokat olvas. Másik célomat, a XX. század elején uralkodó magyar parlament színvonalának megállapítását elérem, ha egyszerűen a beszédekől vett szemelvényeket történelmi bizonyítékként megrögzítem. Így igazolhatom, hogy az osztyálpárliament nemcsak a felvilágosultságért

küzdő egyéneket és társadalmakat gyalázza, hanem még a felszabadításért küzdő mozgalmakat sem kíméli.

c) Aki pl. ismeri a magyar feminizmus történetét, az tudja, hogy e mozgalom semmiféle viszonyban sincs a „hazátlan bitangszággal”. Ezért Kmety Károly képviselő meg egyetemi tanár úr következő kirohanását, még a pártszenvédély okozta elvakultság sem menti: „... Én kénytelen vagyok kifejezést adni azon véleménynek, hogy én nem tartom a liberalizmus követelményének, hogy a leányok az ő természetadta hivatásuk köréből kiragadtassanak, nem tartom liberalizmusnak azt, hanem vandalizmusnak tartom, a természet örök törvényei provokálásának tartom azt, ha a nőt hivatása köréből kiragadjuk és épen azért, mert a liberalizmussal megegyeztethetőnek tartom azt, ha a nőknek egyetemre való beiratkozása vagy egészen megszüntetetik, vagy legalább szűk korlátok közé szorítottatik, aggályomat fejezem ki afelett, hogy a női hallgatók nagyon elszaporodnak... Jelentkezik egy új női típus, amely közel lesz majdnem a női szörnyeteghez, az a női típus, amely a feminista hóbortokért rajong, amely naivitásnak tekinti az erkölcsöket, a szemérmességet, az a női típus, amely menekülni akar a háztartás gondjaitól, amely nem találja örömét, boldogságát és megelégedettségét a családi körben, amely retteg az anyaságtól és még jobban retteg az anyasággal járó nevelési kötelezettségtől, mely tapsol a tömeges háztartások ideáljának, amely mellett a család tökéletesen megsemmisül.” (*Országgyűlési Értesítő* jan. 16.)

E kirohanás élénk világot vet a képviselő úr hajmeresztő tájékoztatlanságára. Ezt csak merészsége közelíti meg, mely arra viszi, hogy előtte teljesen ismeretlen dolgokról beszéljen. Kmety saját meghatározásának bizonyossága szerint nem is sejti a feminizmus okát és célját. Ez még hagyján. De mit szólunk ahhoz, ha a professzor arról cseveg, hogy a liberalizmus ragadja ki a nőt természetadta hivatása köréből?! Nagyságos Úr, nem méltóztatott hallani valami éhség nevű izéről?... Alázattal jelentem, ez az éhség készleti munkára ama nők egyrészét, kik nem akarják magukat házasságban, vagy házasságon kívül prostituálni. — — —

De vajjon miért érdekli Kmetyt a feminizmus? Feleletért Simkóhoz, az univerzális zsenihez kell fordulnunk: „... Meg kell még emlékezni, néhány szóval leánynevelésünk nehéz kérdéséről, illetőleg azon ragályként terjedő áramlatról, amely manapság a feminizmus neve alatt ismeretes. Aki ismeri a keresztény hitvallás elveit és annak magasztos lelki tartalmát valóban magáévá tette, az tudja, hogy a nőnek kiválóbb helyet az emberi társadalomban biztosítani nem lehet, mint amit a kereszténység neki biztosít... A nő tanításánál szerintem mindig arra kell a fősúlyt helyezni, hogy a nőiesség keresztény ideálját iparkodjunk megközelíteni. Mondom, megközelíteni, mert ez az ideál oly fenséges, hogy azt csak megközelíteni lehet.” (*Országgyűlési Értesítő* 1906. dec. 15.)

Tehát a Kmety-k és Simkó-k azért keseregnek, mivel a nő elégedetlen azzal a hellyel és állapottal, melyet számára a kereszténység biztosított. És vajjon rossz néven vehetjük-e ezt? A nő felszabadítása nem foglal helyet a keresztény ideálok között. Sőt! Szent Pál

egyszerűen ráparancsol az asszonyra, hogy hallgasson;¹ Szent Jeromos pedig az ördög kapujának, az igazságtalanság útmutatójának, a skorpió szuronyának nevezi.² A Simkó-féle ideálról sajátos dolgokat regélnek az elfogulatlan írók. Westermarck, a világhírű tudós igazolja, hogy a kereszténység megfosztotta a nőt attól a szabadságtól, melyet Rómában élvezett,³ majd így foglalja össze a tényeket: „A kereszténység nagy mértékben felelős ama személyes és vagyoni jogi elnyomatásért, mely alatt a nő egész a legújabb időig sínylődött.”⁴ Hasonló nézetben egyeznek meg a különben igen eltérő elveket valló írók, mint például: Sutherland,⁵ Spencer,⁶ Letourneau.⁷

Bőven akadnak tehát tények és nézetek, melyek a nőmozgalom és kereszténység viszonyának gondolkodó, vagy legalább elfogulatlan szemlélőjét gondolkodóba ejtik. Mindezeknek figyelmen kívül való hagyása oly tudatlanságra vall, mely nemcsak a feminizmusra vonatkozik, hanem sötétségével kiterjeszkedik a történelmi és gazdasági alakulás igen sok elemi kérdésére . . . Kmety kirohanásában tehát oly nagyfokú elfogultságra vall, hogy annak megokolására az egyetemi tanári állás és országgyűlési képviselői tisztség együttvéve sem elegendő. Az egész vitának pedig koronája ez a kijelentés: „T. Képviselőház! Aki figyelmesen meghallgatta, vagy figyelmesen elolvasta azokat a beszédeket, melyek itt elmondattak, ha igazságosan ítél, annak meg kell engednie azt, hogy igen okos, eszmedús, értékes és tanulságos dolgokat hallottunk a felszólalóktól, olyanokat, amelyekből igen értékes tanulságot vonhat le a közoktatásügyi kormány feje is.” (*Országgyűlési Értesítő* 1907. jan. 16. 10.1.) Kmety ajkáról törtek égneek ezek az igen figyelemreméltó szavak, melyek nyilvánvalóan nem vonatkozhatnak a néhány eszes és szívesen egyáltalában nem fogadott felszólalásra. A képviselő és társainak többsége ellenkezőleg a fentebb idézett észfícamodásokat és gondolat-szörnyetegeket nem cáfolta meg, szívesen bevette, sőt azok közül sokat még tetszésével is jutalmazott. Ép ezért Apponyi, Artim, Bohus, Hellebronth, Kaufmann, Simkó, Lévy, Hentz és Kmety felszólalásai jellemzik az országgyűlésen uralkodó szellemet. Tehát nem a bíráló véleménye, hanem maguknak a szónokoknak beszédei emelik azt a szégyentáblát, melyre a történelem számára eltörölhetetlen jelekkel vésődik mai parlamentünk szellemi képe. Ennek az átávisztikus képnek három jellegzetes vonása: a középkorra emlékeztető vallásos fanatizmus, gyűlölködés és tudatlanság.

Harkányi Ede.

¹ *Timotheushoz írt I. levél* II. 12.

² *De cultu feminarum.*

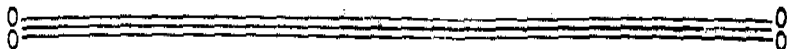
³ *The origin and development of moral ideas.* I. köt. XXVI. fejt.

⁴ *Westermarck* i. m. I. 654.

⁵ *The origin and growth of the moral instinct.* I. 286.

⁶ i. m. II 163.

⁷ *La condition de la Femme dans les diverses races et civilisations.* 478.



Munkásmozgalom.

Két esztendeje múlt el immár annak, hogy az orosz forradalom kitört, sorompóba állítva az autokrácia, a feudalizmus és az elmúlt idők többi maradványa ellenében a jövő kultúrának, az industrializmusnak letéteményeseit: a forradalmi munkásságot.

Ennek a két esztendőnek a tanúságai nem mentek el nyomtalanul a világ proletárjai felett. Nemcsak magában az orosz birodalomban észlelhetők oly vívmányok, melyekre csak néhány évvel ezelőtt is senki sem mert volna gondolni, hanem egész Európaszerte oly rázkódásokat okozott a forradalom, melyek a milyen haladást és fejlődést jelentenek a demokratikus gondolatnak, ép oly csapást a reakció számára.

Ezt a visszaemlékezést most különösen aktuálissá teszik a dumaválasztási mozgalmak, melyeken ismét oly nagy feladatok hárulnak a szociáldemokráciára. A kormány erőszakoskodásával szemben s a polgári demokraták megbízhatatlansága mellett Oroszország helyzetének javulását egyesedül a szociáldemokrácia megerősödésétől várhatja.

A választási küzdelem jegyében indult a német proletariátus is az új évnek. Teljesen elszigetelten, a saját elveire és politikájára támaszkodva, minden polgári együttműködés nélkül folytatja a német szociáldemokrata párt e küzdelmet.

És a német polgári pártok politikája, főleg külpolitikája mellett a szociáldemokrata párt egyre fontosabb tényező a világpolitika szempontjából is. Mert, mint Kautsky mondja (*A Neue Zeit* 13. számában) „soha a német birodalom világhelyzete gyöngébb nem volt és soha német kormány meggondolatlanabban és szeszélyesebben a tűzzel nem játszott, mint a legújabb időben.” És ép ezért „mentől erőteljesebb a szociáldemokrácia, mentői erősebb a benne politikailag szervezett proletariátus, annál jobban meg lesz védelmezve a német birodalom az öt fenyegető veszélyek elől, egy esetleges háború elől, melyben az izoláltan, minden oldalról megtámadva csak ezer sebből vérezve kerülhetne ki. Egy erős szociáldemokrácia a legjobb kezessége a békének, a legbiztosabb megakadályozója a kormány vészes külpolitikájának. Ez értelemben a német nemzetnek legjobb oltalmazója, a leghazafiasabb párt ma a nemzetközi szociáldemokrácia.”

Ez a hazafiság kényelmetlen a hazafias jelszavak kisajátítására törekvő német reakciónak, mely élén a kancellárral nyíltan állást foglal a szociáldemokrácia ellen, támaszkodva a junkerekre, militarizmusra, nemzeti liberálisokra és főleg a minden junkerek császárára, aki a saját legmagasabb személyében korteskedik az új képviselőknek komoly kötelességeire: a hadsereg és haditengerészet reformjára való hivatkozással. *)

A politikai munkásmozgalom egyik legszebb diadalát ülte Ausztriában, hol ötnegyedév óta folyó küzdelem után sikerült az osztrák proletariátusnak kivívni az általános választójogot. A hírhedt osztrák reakcióval szemben ez nem kis munka volt s a választókerületek beosztása, a pluralitás és a *numerus clausus* körül folytatott viták és fel-

*) E szemle írásakor munkatársunk a német választások eredményét még nem ismerte. A szerk.

merült érdekösszeütközések nagy energiát és szívós kitartást követeltek meg. Az osztrák nép megállotta a próbát és büszkén vallhatja, hogy nincsen olyan reakció, melyet az öntudatos proletariátus ne tudna leküzdeni. És ez a jelenség a magyar népnek is tanúságképpen szolgálhat. A demokráciának nálunk nem kisebbek az akadályai, mint Ausztriában: a feudalizmus jobban garázdálkodik, mint valaha, a közjogi és nemzetiellenes ellentétek épügy előtérben vannak minálunk, mint Ausztriában. És épügy mint Ausztriában, mindezen nehézségeken: a klerikalizmussal összenőtt latifundium-tulajdonosokon, a pillanatnyilag föléledt dzsentrin és ezek népellenes és osztályérdekeket szolgáló törekvésein a magyar nép is keresztül fog gázolni, megteremtve a feudalizmus romjai felett azt az elkerülhetetlen differenciálódást, mely burzsoázia és proletariátus közötti osztályharcban jut kifejezésre. Ezt a folyamatot mutatják a fejlettebb országok. „Az iparilag fejlettebb ország pedig — mint Marx mondja — a kevésbé fejlettnél csak saját jövőjének képet mutatja.”

A választójogi reform terére készül Svédország is lépni. A trónbeszéd, mellyel a svéd országgyűlést megnyitották, említést tesz a második kamarára vonatkozó általános választójog mellett a községi választójognak olyan reformálásáról, mely lehetővé teszi, „hogy a széles társadalmi osztályok befolyása az eddiginél nagyobb legyen”. Figyelemreméltó, hogy a reform a proporcionális, aránylagos választórendszert akarja meghonosítani, még pedig úgy a parlament két kamarájára, mint a községi képviselőre vonatkozólag. Ez a választórendszer, melyet először Dánia honosított meg s mely részben Anglia, Spanyol és Olaszországban is érvényben van, a szavazattöbbség, majoritás elvi alapján álló választórendszer azon hátrányát szünteti meg, hogy a mellett a minoritások nem érvényesülnek kellőképpen és amely lehetővé teszi, hogy a választók felénél csak kevéssel nagyobb rész képviselői által az egész országnak szab törvényeket. Hogy a választókerületek ezen nagyon kevéssé segítenek, arra nézve Magyarország a legjobb bizonyíték.

A szociáldemokrácia jelentékeny fejlődést mutat Svédországban, mi főleg választási győzelmekben jut kifejezésre. A kamarának immár 15 szocialista tagja van, s a községi képviselőben is mind nagyobb erőre és befolyásra tesznek szert.

Hasonló győzelmeket mutathat fel a dán szociáldemokrácia is, hol a községi választásoknál négyszáz mandátum közül 155 a szociáldemokráciának jutott, a képviselőházban 24-en, a felsőházban pedig négyen képviselik a proletariátus érdekeit. A harmadik skandináv országban: Norvégiában a szocializmus a revizionizmus jegyében működve igyekszik parlamenti reformprogramm hangoztatásával a nép radikális elemeit tömöríteni a kormányon és uralmon lévő párt megdöntésére.

A szakszervezetek munkája nem szünetel a politikai tevékenység mellett sem. Nálunk Magyarországon az ácsok és építőmunkások bérharca az, mely még az elmúlt évről elintézésre vár. Utóbbi már szeptember 15-ike óta folyik és az építő- és ács mesterek között időközben létrejött megállapodás folytán, mely szerint a munkásokkal való együttes békekötés tekintetében szolidaritást vállaltak, csak az előbbivel

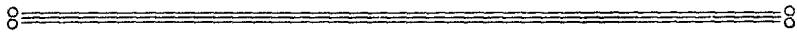
együtt szűnhetik meg. Erre a békére azonban a munkaadók semmi hajlandóságot sem mutatnak. Majd ha a tavaszi építkezésekkel gazdasági érdekeik szorongatni fogják őket, ezek bizonyára győzedelmeskedni fognak önérzetük fölött.

Ebben a kapitalizmusra nálunk oly kedvező időben, midőn a kormányban annyira meg van a jóakarata, hogy mindent, ami a munkásság érdekében áll, letiporjon, sztrájk-törvényt alkosson, szakszervezeteket feloszlasson, valóban csak a kapitalisták azon érdekei támogatják még a munkásság erőfeszítéseit, mely érdekek a munkásságot nélkülözhetlenné teszik számára.

Nagyszabású harcra provokálta a bolgár osztályuralom is a munkásságot.

A konfliktusra okot a kormány sztrájk-törvénytervezete adott, melyre eleinte vasutassztrájk volt a felelet. Amidőn pedig ezt a tartalékos vasútiak kirendelésével akarta a fejedelem megszüntetni, kitört a tanítósztrájk, melyet előreláthatólag követni fog az általános sztrájk.

Íme már a Balkánon is a gazdasági forradalom terére lépnek, a kormányok és uralkodó osztályok terrorizmusával szemben. Még megérjük, hogy a Balkán fog nekünk példát szolgáltatni. **Bolgár Elek**



Néhány észrevétel a szocialista mozgalom agrárpolitikájához.

A *Huszedik Század* múlt számában, a *Parasztbirtok és konzervatív törekvések* című cikk befejező részében rátértem — a tárgyilagosság határain belül — Garami Ernőnek a *Szocializmus* 1906. december 20-iki számában megjelent *Birtokpolitika* című cikkére, amelyben „bizonyos igen radikális, sőt szocialistáskodó körök” agrárpolitikai felfogását tévesnek nyilvánította. Észrevételeimre Garami Ernő a *Szocializmus* január 17-iki számában *Kisbirtok és nagybirtok* című cikkével adta meg a választ. Garami cikke a személyi ellenségeskedés hangján van írva. Nem panaszképen hozom ezt föl, csak megállapítom, mint tényt, amelyből konzekvenciákat kell levonnom. A személyi gyűlölködés jogosult lehet a magánéletben, jogosult lehet többé-kevésbé talán még a politikában is, a tudományos vitának azonban mindig fölül kell emelkednie a személyi szempontokon. A tudomány fórumán, a tudomány iránt érdeklődő közvélemény előtt folyó vitának csak egy célja lehet: a tárgyi igazság pártatlan megállapítása az igazság keresésének eszközeivel. Mivel ezt a morált vallom és mivel tisztában vagyok vele, hogy személyi szempontok belekeverése a tudományos vitába, a tárgyi kutatás rovására megy: Garami cikkét kénytelen vagyok két részre osztani. A tárgyi ellenvetéseket a *Huszedik Század* egyik legközelebbi számában veszem majd beható vizsgálat alá. Hogy azonban ezt a vizsgálá-

latot személyi szempontok ne zavarják: most, ezen a helyen intézem el Garami cikkének egyes olyan kevésbé tárgyilagos részeit, amelyeket sem válasz nélkül hagyni, sem a tárgyilagos munkába zavaró disszonancia gyanánt bevinni nem akarok.

Egy kis módszertan.

Idézet: valamely tekintélynek bizonyos tárgyról alkotott véleménye szószerint elmondva, tekintet nélkül mindazon tárgyi körülményekre, melyekkel ezt a véleményét indokolta.

Tárgyi bizonyíték: valamely statisztikai vagy egyéb tárgyi adatnak a forrás megjelölésével való fölhasználása, tekintet nélkül mindazon következtetésekre, melyeket a forrásmunka szerzője ebből a tárgyi körülményből levont.

Ezt a két szót — legjobb tudomásom szerint — ebben az értelemben szokták az emberek használni. Több, tudománnyal foglalkozó ismerősöm, akiknek véleményét e terminológiai megállapítás precizitása felől kikértem, ugyanezzel a meghatározással felelt, csak azt tette hozzá egyik-másik, hogy a bizonyítás e két alakja között átmenetek is vannak. De hát az élet a kivételek bőségszaruja és alig van olyan éles megkülönböztetés, amelyet kisebb-nagyobb átmenetek kí ne csorbítanak.

Garami fönnakad ezen a megkülönböztetésen; azt állítja, hogy a tárgyi adatok is csak idézetek, a „tárgyi bizonyíték” kifejezés alatt pedig csak az olvasónak vagy a hallgatónak természetben megmutatott tárgyat lehet érteni. Ezt ugyan „szemléltetés” szóval szokták megjelölni, azonban ne háborgassuk Garamit az ő terminológiájában és ne pazaroljuk a tintát nyelvészeti vitára, holott sokkal érdekesebb az a kérdés: miért kell a tekintélyvélemény és a tárgyi adat fogalmát egymástól megkülönböztetnünk?

A középkor scholasztikus tudománya csak az idézetet ismerte el bizonyítéknak, csak a tekintélyeknek bizonyos, hivatalosan elfogadott könyvekbe írott véleményét tekintette érvnek. Kiabálhattak a tárgyi körülmények a tekintély-vélemény ellen: semmit sem adtak rájuk. Nos, az újkor tudománya nem dobta ki ugyan a tekintélyt, de megreformálta, amennyiben csak addig ismeri el tekintélynek, míg tárgyi körülmények igazolják. A tekintély idézetét használhatjuk ugyan álláspontunk erősítésére, de csak úgy, ha ezt az álláspontot tárgyi tényekkel már megalapoztuk.

Semmiféle tudományos könyv vagy folyóirat nem igényelheti, hogy valamely lényeges dologban tett megállapítását komolyan vegyék, ha ezt a megállapítást csupán tekintélyek véleményével indokolja. Garami Ernő *Birtokpolitika* című cikke, mely nekem az idézet és a

tárgyi bizonyíték megkülönböztetésére alkalmat adott, azt a súlyos ítéletet, hogy „bizonyos igen radikális, sőt szocialistáskodó körök” egész agrárteóriai felfogása téves, nem alapozta egyébre, mint tekintély-véleményekre. Garami ezt elismeri, mégis megköveteli, hogy súlyosnak tartssuk e véleményekből leszűrt ítéletét, (melyet — amitől most el kell tekintenünk — újabb cikkében tárgyi körülményekkel is igazolni igyekszik;) sőt azt jelenti ki, hogy az ő ítéletéért Marxot, Kautskyt, Goltzot és Seringet terheli a felelősség. Belemennék ebbe, ha nem tehetnők fel a következő kérdést: „Meggérdezte-e Garami Ernő Marxot, Kautskyt, Seringet és Goltzot, vajjon magukévá teszik-e az ő véleményüknek a *Szocializmusban* összeállított értelmezését s a belőlük levont következtetéseket?”

Ezt a kérdésünket pedig egy némileg pikáns körülmény még külön is indokolja. Ugyanaz a három Marx-, Sering- és Goltz-idézet, amelyekkel Garami az ő első cikkében rólunk mondott ítéletét igazolja, szép sorrendben húzódik meg Kautsky *Agrarfrage*-jének 161., 162. és 163-ik lapján. A dolog bizonyára merő véletlen, de ha nem véletlen, akkor sem tekintjük valami tragikus nagy hibának. Az idézet közkinccs, amit ép úgy lehet kölcsön adni-venni, mint valami tudományos könyvet. Sőt ezen felül: a *Szocializmus* feladata nem csupán a kutatás, hanem egyelőre még első sorban az ismertetés; akár Kautsky *Agrarfrage*-jének mindhárom említett lapját ki lehetett volna szakítani és közzé lehetett volna tenni: ezen sem találtunk volna semmi kivetni valót. Csak azon akadunk fönn, hogy lehet egy pusztán ismertető jellegű cikk soraiban, egy tudományos folyóirat keretében, oly súlyos ítéletet kimondani?

A tekintély-kultusz némi túlzására mutat, ha valaki egy tekintélyt annyira tisztel, hogy tőle más tekintélyeket is kikölcsönöz. Mert a másodkézből vett idézetek használata nem olyan veszélytelen vállalkozás, amilyennek látszik. Ritkán értelmezünk helyesen valamely idézetet, ha nem ismerjük azt a munkát, amelyből idéztük. Amint ennek gyakorlati példáját azonnal látni fogjuk.

A középbirtok és az új kapu.

Ezzel az új kapuval Garami Ernő egészítette ki a 100—1000 holdas középbirtok gazdasági fölszerelését, hogy az munkaerőt tudjon termelni a nagybirtok részére. Szól pedig ez a megállapítás, amellyel Garami — elég különös módon — az én vitatkozásom színvonalát akarta jellemezni, a következőképen:

Múltkori cikkünkben azt írtuk, hogy az agráriusok azért követelnek parasztmentést, mert „nekik a középbirtokra szük-

ségük van, hogy az munkaerőt szállítson számukra ...” Dániel úgy elálmélkodik ezen, mint valami új kapun. „A 100—1000 holdas középbirtokos csupán az esetben szállíthat a nagybirtoknak munkaerőt, ha saját bérmunkásait adja át nekik”, mondja és fölényesen teszi hozzá: „Nem tudjuk, hogy képzelet ezt a *Szocializmus* cikkírója?” Ez a fölényeskedés alapján véve igen szomorú vallomás. Először is: amit én írtam, azt Goltz alapján írtam, akit szó szerint idéztem is ilyenformán: „A nagybirtokos akkor éri el a legnagyobb nyers és tiszta jövedelmet, ha nagyszámú kisebb és középbirtokossal van körülvéve, akik munkaerőt szállítanak neki ...” Ha Goltzra is értelmetlenül meredne Dániel, akkor elárulom neki, hogy hogyan érte ezt a mondat. A középbirtok nem azzal szállít munkaerőt a nagybirtoknak, hogy a maga effektív fölöslegét átadja, hanem azzal, hogy a maga földjéhez leköt egy bizonyos mezőgazdasági népességet, amely nem marad stabil, hanem szaporodik. A népszaporodásnak a nagybirtok közvetlen közelében való elősegítésével könnyebbé lesz ennek ilyenformán a munkaerő megszerzése és a politikai konzerválás okai mellett ezért is látja szívesen maga körül a nagybirtokos a kis- és középbirtokosok minél nagyobb számát, sőt ezért van rá okvetlenül szüksége s a politikai okok mellett ezért történik minden országban a parasztmérséklet. Kevesebb fölényes álmélkodással és egy kissé több érteni tudó logikával ezen lehetetlen lett volna fönnakadni.

Garami cikkének többi része sem nélkülözi teljesen a hangnak azt a türelmetlenségét, amely ebben a kiszakított részben az olvasónak bizonyára feltűnt.

Az igazat megvallva: egy percig sem fogtam föl tragikusan ezt a modort. Mert hiszen a tudományos vita morálja éppen fordítottja a párbajmorálnak. Ez utóbbi szerint mindig annak van igaza, aki gorombáskodik; a tudományos vitának ellenben az a morálja, hogy aki haragszik, annak nincs igaza. Sőt a gorombaság egyenes arányban növekszik az igazság hiányával. Mivel Garami az idézett pontban különösen goromba: tehát különösen nincs igaza.

Mert ugyan ki az, akit a középbirtok a saját földjéhez leköt? Senki más, mint a tulajdonos. A bérmunkása semmivel sincs jobban lekötve, mint a nagybirtok bérmunkása. A tulajdonos pedig — akár-hogyan szaporodik — még mindig tud a maga 100—1000 hold földjéből mindegyik fiára annyit hagyni, hogy önálló maradhatnak. De még az unokájára is jut — a dolgok természetes rendje szerint — annyi föld, hogy napszámba járni ne legyen kénytelen. Ha arra vár a nagybirtokos, hogy a 100—1000 holdak birtokló népfölöslege ő *hozzá* munkába járjon: évszázadokig várhat, annál is inkább, mert a középbirtokosság nem is a dolgozó néposztályhoz, hanem a katonai eredetű és úri igényű dzsentrihez tartozik.

Ezt tudva, Garami erélyes figyelmeztetése dacára is föntartottuk szomorú vallomásunkat és — bár némi indokolt rettegéssel — de tovább álmétkodtunk, sőt értelmetlenül meredtünk arra a tényre, hogy írhatott Goltz — aki ért valamit a mezőgazdasághoz — ekkora képzelenséget? A problémának nem volt egyéb megoldása: elő kellett keresnünk az idézet eredetijét. Tudva, hol kell Garami Ernő Sering és Goltz-idézeteinek eredijét keresnünk: kényelembe helyezkedtünk és felütöttük Kautsky *Agrarfrage*-jét, amelynek 163. lapján a következőket olvastuk: „Der Grossgrundbesitzer erzielt die höchsten Roh- und Reinerträge” sagt von der Goltz, „wenn er kleinere und mittlere Grundbesitzer, welche ihm Arbeitskräfte liefern und sichere Abnehmer für die von ihm in Überfluss erzeugten Produkte sind, in grosser Zahl neben und um sich wohnen hat.” (*Handbuch der Landwirtschaft*, I. S. 649.)

Azt, amit nálunk középbirtoknak neveznek, a német *Rittergut*-nak mondja, vagy *grösserer Betrieb*-nek. Szegény von der Goltz erősen tiltakoznék, ha megtudná, amit Garami a fejére olvasott, hogy t. i. ő a *Rittergut*-ok szaporodó tulajdonosaira számítana, mint a latifundium napszamosaira. *Mittlerer Grundbesitz* nem középbirtokot jelent, hanem nagy parasztbirtokot, melyet a mi viszonyaink között 30—100 holddal szoktak számítani. Ahhoz is szó fér, amit Goltz a fenti idézetben ezekről mond, de erről legalább komolyan lehet vitázni; a középbirtok munkaerő-termelésének hallatára azonban valószínűleg maga Goltz is úgy elálmétkodnék, „mint valami új kapun.”

Maga Kautsky, aki Goltzot először idézte, a *Mittelbesitz* szót a nagy parasztbirtok értelmében használja. Ez kitűnik az *Agrarfrage* 162. lapjáról, amelyet Garami bizonyára olvasott, ahol arról beszél, hogy már a nagy parasztbirtok — szemben a kis parasztbirtokkal — nem is annyira munkaerő-termelése által, mint inkább politikai tekintetben fontos a nagybirtokra nézve. Az *Agrarfrage* 132. lapján pedig a *Mittelbetrieb* szót a 9—216 holdas (5—120 hektáros) üzemekre használja. Maga a Goltz-féle *Handbuch der Landwirtschaft* a 195. lapon, ahol a különféle birtoknagyságokat tárgyalja, a *mittelgrosse Güter* fogalmát a nagy parasztbirtok értelmében határozza meg.

Senkitől sem lehet rossz néven venni, ha nem ismeri valamelyik terminust. Ha valaki úgy első hallásra *Mittelbesitz* alatt 100—1000 holdas birtokot ért 30—100 holdas helyett, azt könnyen el lehet nézni. De ami Garamival történt, aki a nagy parasztbirtokot szociális hatásaira nézve összetévesztette a középbirtokkal, sőt az utóbbit még új kapuval is fölszerelte: ez már valóban kellemetlen.

Az eset tanulsága csak megerősít bennünket abban a meggyőződésünkben, hogy annak, aki tudománnyal foglalkozik: a tekin-

télyek véleményein kívül a tárgyi körülmények iránt is kell érdeklődnie, ha nem egyébért, hát legalább azért, hogy megismerje őket.

Egy és más a szabatoságról.

A tudományos vitának is megvan a maga lovagi kódexe. Ennek pedig így hangzik az első paragrafusa:

„Ellenfeled álláspontját szabatosabban ismertesd, mint tenmagadét. Mert ha helytelenül vagy ferde beállításban adod vissza, könnyen azt a gyanút ébresztheted, hogy szándékosan éltél a ferdítés alacsony eszközével. Igazságkereső férfi lelkét mi sem sérti jobban, mint ez a gyanú.”

Sajnos, Garami Ernő nem tartotta eléggé szem előtt ezt az irányelvet, amit a következő tényekből állapítunk meg:

A *Kisbirtok és nagybirtok* című cikkben (a *Szocializmus* 165. lapján) úgy tünteti föl az üzemkérdésben elfoglalt álláspontunkat, mint ha mi a kisbirtokot minden termelési ágban produktívabbnak tekintenők a nagybirtoknál. Azt mondja:

„... az egyetlen Dávidon kívül nincs valamire való agrárpolitikus, aki ilyen merne állítani s akik legmesszebbre mennek, azok is elismerik a nagyüzem gabonatermelésben való felsőbbségét és csak a kereskedelmi veteményekben, kertészetben, állattenyésztésben vitatják a kisbirtok fölényeit. Bár ez már lényegesen kevesebb és sokkal józanabb Dániel nagyotmondásánál, stb....”

Bár szerénységünk élénken tiltakozik, mégis be kell vallanunk, hogy az az álláspont, amelyet Garami olyan józannak ítél, nem más, mint a mi saját álláspontunk, amelyet minden írásunkban kifejezésre juttattunk. Magában a *Parasztbirtok és konzervatív törekvések* című cikkben, amelyre Garami hivatkozik, ugyanez jut kifejezésre. Hiszen azt az állításunkat, hogy a gabonadrágaság ideje a nagybirtok virágzását s a kisbirtok hanyatlását, a gabonaolcsóságnak s a vetemény-, gyümölcs- és húsdrágaságnak ideje azonban a kisbirtok emelkedését s a nagybirtok hanyatlását jelenti: ezt az állításunkat „némi érteni tudó logikával” csak arra lehet visszavezetni, hogy a gabonatermelésben a nagybirtoké, az állattenyésztésben és a kertgazdaságban pedig a kisbirtoké a felsőbbség. Már most persze kérdés, vajon Garami ezt a cikket, amelyre válaszol, elejétől végig a kellő figyelemmel elolvasta-e?

Íme a másik tény. Garami a *Kisbirtok és a nagybirtok* című cikkben, a *Szocializmus* 168-ik lapján azt mondja:

„Dániel legutóbb cikket írt egy napilapba, amelyben komolyan fejtegette, hogy a földbirtokviszonyoknak a polgári értelemben való megváltoztatása csak forradalmi úton lehetséges,

ellenben a szocializmus megvalósítása a termelőeszközök kisa-
játítása alig okozna nagyobb zavart, mint valami — börzemanőver.”

Amikor Garami az említett cikksorozatból (*Fejlődéelmélet és katasztrófaelmélet, Budapesti Napló*, január 5., 9. és 10.) ezt olvasta ki, elkerülte a figyelmét, hogy ott a polgári állapotból a szocialista állapotba rázkódtatás nélkül való lassú átfejlődés több igen lényeges föltételhez volt kötve: 1. hogy a feudális tradíciók a nagybirtokkal együtt ki legyenek irtva, 2. hogy a munkásság — gazdasági szerve-
zetségénél fogva — a polgári törvények keretén belül is gazdasági túlsúlyra emelkedjék, ami nem járhat egyébbel, mint a tőke kamat-
jának és profitjának fokozatos leszorításával, 3. hogy az ipar külső szervezete a fejlettség megfelelő fokára emelkedjék. E föltételek kihagyásával a fenti idézetben foglalt és kissé szabadon reprodukált megállapításnak tényleg semmi értelme. Garami pedig, akinek figyelmét e föltételek — vagy azért, mert rosszul látott, vagy azért, mert szórakozott volt — elkerülték: nyugodt lélekkel állapíthatta meg a megcsonkított szenten”
nciából e sorok írójának „magatehetetlen értelmetlenségét és vakságát”.

Apróságok.

Azt mondja Garami:

„E lapok feladata lesz a magyar agrárviszonyok bővebb föltárása és az anyagszerzés a szocializmus gyakorlati politikája számára. A Dániellel való vita ebben az irányban nem lehet gyümölcsöző, mert a kisbirtokért való rajongáson kívül eddig semmi konkrét javaslata nincs, ami politikailag értékes vagy legalább vitatható volna.”

Garami Ernő talán nem fog még jobban megharagudni, ha fölhívom figyelmét Révész Mihályra, a *Népszava* munkatársára. E sorok írója többek között egy agrárprogramot is állított össze a magyar szocialista mozgalom részére, Révész Mihály pedig (akinek kritikáját érdemes tanítóm és az agrárkérdésben ellenfelem: Diner-Dénes József a *Munka Szemléjében* rosszakaratúnak mondta) elfogadhatónak ítélte e sorok írójának agrárprogramját. Garami Ernőnek pedig, a *Népszava* akkori szerkesztőjének egy szava sem volt erre. Pedig a magyarországi szociáldemokrata pártnak még ezidőszerint nincs agrárprogramja s így nagyon fontos rá nézve egy elfogadható agrárprogram, ami elég konkrét valami.

Fölhívom továbbá Garami Ernő figyelmét a *Népszava* 1907. január 18-iki számának *A nagybirtok haldoklása* című vezércikkére. A cikk tartalmából, amelyet már a címe sejtet, kiemelkednek a következő részek:

„A nagybirtok bajainak sem másutt van az okuk, hanem magában a hűbéri birtokrendszerben. Abban, hogy ez a hűbéri nagybirtok még megvan olyan korban, amely már minden egyéb-

ben kinőtt a feudális világból. Abban, hogy olyan országban él, amely annyi terhet visel és olyan formát, amelynek elviselésére csak a fejlettebb, nagyobb gazdagságot teremtő kapitalista termelési mód tesz képessé országokat és népeket. Abban, hogy ki nem egyenlíthető gazdasági ellentét van az ország minden gazdasági erejét megbénító, lekötő feudális nagybirtok és a termelő munka lehetőségei, feltételei között.”

„Higyük el, amit az ezerholdasok mondanak, írnak, bizonyítgatnak: hogy a földbirtok nem bír el nagyobb terheket. A gazda nem fizethet nagyobb munkabéreket, mert különben tönkre megy. Mit jelent ez az érvelés, ez a vallomás? Semmi egyebet, mint azt, hogy a földbirtok a mai gazdasági rend mellett nem tudja eltartani a munkást: vagyis a termelés nem folyhatik tovább az egész termelési rend forradalmi átalakulása nélkül. Vagy a hűbéri földbirtoknak, vagy a munkásnak kell elpusztulnia. Nem kisebb dolog, ami itt szemünk előtt végbe megyén, mint a termelő erőknél forradalma a termelési viszonyok ellen. A munka fessegeti, pattantja a rajta bilincsekké vált termelési viszonyokat. Nagy történelmi színjáték ez, amelynek jeleneteiben és szünetközeiben a hűbéri burkokból bontakozik ki a polgári Magyarország. Mivel hogy a színjátéknak ez az igazi betéte. Ezen a tényen mit sem változtat az a különösség, hogy a szülési fájdalmakat abban a folyamatban az unoka, a megszületendő polgári Magyarországnak gyermeke: a proletár Magyarország viseli és érzi. Elvégre is nem kell ehhez semmi gazdaságtan, semmi tudomány. Itt a józan ész beszél: nem az emberek vannak a termelésért, hanem a termelés az emberért. Ha a magyar földbirtok oda jutott, hogy nem tudja eltartani a munkást: akkor a mezőgazdasági termelés ezen formájának nem csak hogy el kell pusztulnia, hanem már el is pusztult. Ez a tény, ez a vallomás az a gyászjelentés, amelyen a latifundium tudtára adja az örvendező világnak, hogy súlyos görcsök és vonaglások között — de hál' isten — mégis csak elhalálozott.”

Mindezeket a dolgokat én sem mondtam volna el másképen, mert hiszen ami a *Népszavának* ebben a cikkében foglalódik, minden sorában egyenes következése annak az agrárpolitikai iránynak, amelyet magaménak vallók. Úgy látszik tehát, a *Népszava* nem tekinti ezt az irányt olyan értéktelennek, mint a *Szocializmus*. Pedig ugyanazon párt hivatalos lapja mind a kettő. Már most várom, mikor fogja Garami a *Népszavát* megtámadni agrárpolitikai értéktelenkedés címén.

Egyébiránt: ha Garami a velem való vitát nem tartja gyümölcsözőnek, ez magában véve nem nagyon fontos. Tárgyilagos ellenfeleim — úgy remélem — azután is lesznek, ha Garami visszavonul a sorból. De mindazon tárgyi vonatkozásokat, amelyeket egy nem gyümölcsöző célra még ezúttal elpazarolt, a magam részéről még tárgyalni fogom a *Huszdik Század* egyik közeli számában.

Marx és a Huszadik Század.

Félre minden tréfával! Garami azt állítja, hogy e sorok írója Marxot megtámadta és hogy a *Huszadik Század*, mikor e támadásnak helyet adott: maga is részessé vált.

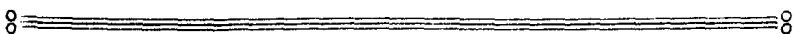
Kijelentem ezzel szemben, hogy az én támadásom nem Marxnak szólt, sem Kautskynak, még csak Garami Ernőnek sem, hanem annak az ítéletnek, amelyet Garami pusztán tekintélyekre támaszkodva, tárgyi érvek nélkül mondott a magaménak vallott irány fölött. Semmiféle tekintély véleménye nem pótolhatja a tárgyi érvek teljes hiányát, még Marxé sem. De eszembe sem jutott ezzel kétségbe vonni Marx tekintélyét. Garami ezt is ferde értelmezés alapján olvassa rám.

Magammal szolidárisnak ismerem a *Huszadik Század* szerkesztőségét abban az álláspontban, hogy Marxban a tudomány s az emberi haladás egyik legnagyobb és legönzetlenebb úttörőjét tiszteljük, akinek lángelméje semmiben sem tűnt ki oly ragyogóan, mint az igazság keresésének bátorságában. Marx tanításai a *Huszadik Század* hasábjain csak illő tisztelettel és tudományos komolysággal lehet foglalkozni. De éppen azt tartanok kegyeletlen eljárásnak Marxszal, a dogmák legbátrabb felforgatójával szemben, ha bármit is tanai közül olyannak tekintenénk, amihez ne lehetne, sőt ne kellene a tárgyilagos bírálat fegyvereivel közeledni.

És még egy kijelentést a magam dolgában. Karl Kautsky a *Szocializmusba* írt megnyitó cikkében ép az agrárkérdést jelölte meg, mint olyant, amelyet a magyar szocializmusnak a mi tanulságos agrárviszonyaink közepette első sorban tisztáznia kell. Minden félreértést kizáró módon fejezte ki ezzel, hogy a szocializmus agrárprogramja még mindig nyílt kérdés. Kiváló barátom és ellenfelem, Diner-Dénes József, az ő mindenütt becsült nagy kvalitásai dacára is téved, ha a földosztó agrárpolitikára azt mondja, hogy kispolgári ideológia, holott ezt az álláspontot a külföldön igen sok olyan szocialista osztja, akinek párthúsege és pártfegyelme vitán felül áll.

A személyeskedés embere nem vagyok: mégsem lehetett szó nélkül hagynom azt a támadó személyeskedést, amelyet Garami Ernő velem elkövetett, de a vitának azt a módszerét sem, amely mindenre inkább alkalmas, mint az égetően fontos mezőgazdasági kérdés tudományos tisztázására.

Hogy pedig ezúttal a magam ügyének elintézésére e lap hasábjait és az olvasó türelmét igénybe vettem: ezért a *Huszadik Század* szerkesztőségének és olvasóinak szíves elnézését kérem. **Dániel Arnold.**



Radikális program.

Diner-Dénes József két helyen is*) volt szíves azzal a radikális programmal foglalkozni, melyet e szemle utolsó számában körvonalozni igyekeztem. Jól sejtette: az ő nagy tudására, mely a történelmi materializmus alapos ismeretén alapszik, különös súlyt helyeztem akkor, amikor a kollektív munkát nélkülözhetetlennek jeleztem egy ily program megalkotására. Így tehát ellenészrevételeire sietek reflektálni, remélve, hogy még lesz időm az általa felvetett szempontokkal bővebben is foglalkozni. Ezúttal csak a legfontosabb kérdések körül szeretném álláspontomat pontosabban körülhatárolni.

1. Nem veszem súlyos ellenargumentumnak azt, hogy e program eklektikus. Egy új pártnak igenis számolni kell a közélet összes eddigi törekvéseivel s mérlegelni kell azok értékét amaz osztályok szempontjából, melyeknek érdekeit felkarolni akarja.

2. Sajnálom, hogy a függetlenségi gondolat alapfontosságáról meggyőzni nem sikerült és nem vette észre, hogy általa nem egy reakciós kuruc képletet, hanem a gyarmatiságából feltörekvő ország forradalmi ideológiáját akarnám bevinni a magyar közéletbe. Mégis vigasztal, hogy a szocializmuson belül is — pedig ne feledjük, hogy az új program nem szocialista program, hanem radikális polgári — már sokan megértik ezt a gondolatot. Így a *Népszava* kitűnő politikai érzékével a darabontrágalmak idején sokszor és imponzánssal hangsúlyozta, hogy a szociáldemokrata párt szükségkép a független Magyarország kivívására törekszik. Pár nap előtt pedig Victor Adler, akinek marxista lelkiismerete, azt hiszem, vitán felül áll, így nyilatkozott az osztrák szocialisták előtt:

„Ha ez a most meginduló harc minden egyes elvtárs erejének megfeszítését követeli, akkor is megérdemli az áldozatot. Sok munkánk lesz, hogy ebből az Ausztriából egy élő államot alakítsunk, mely a népek kulturális fejlődésének alkalmas eszköze legyen, — hogy e düledező *Gesammtstaat* helyébe, melynek feláldoztatnak Ausztria népeinek érdekei, — független Ausztriát teremtsünk, mely egy független Magyarországgal gazdasági szövetségben éljen.

Ha a szociáldemokrácia idáig elmegy: minő balgaság volna egy polgári párttól, melynek leendő híveire még teljes súlyával nehezedik rá egy reakciós nacionalizmus, nem hirdetni azt, hogy a függetlenségi gondolat megvalósítását csakis egy radikális gazdasági és kultúrprogram fogja lehetővé tenni.

*) *Szocializmus* 6. szám. *A munka szemléje* 1. szám.

3. Némi gúnnyal említi Diner-Dénes, hogy a nemzetiségi kérdésben s egyéb feladatok terén is szeretek modern átalakulásunk nagy vezérebereinek tekintélyére hivatkozni. Tényleg ez egyik főtörekvésem, mert a polgári pártokat igen erősen befolyásolják a múlt törekvései és ha a szocialista Jaures sűrűn hivatkozhat arra, hogy az ő politikája logikai következménye a Gambettáénak: dőreség volna, ha polgári politikus nem igyekeznék a múlt erőit a maga számára érvényesíteni.

Különben a múlt emlékeiből egy szót sem másoltam le szolgailag, hanem azt mutattam ki, hogy a modern radikalizmus történelmi örököse a jobbágyfelszabadító liberatizmusnak.

4. Tökéletesen félreértette Diner-Dénes azt a mondatomat, hogy az új párt „biztosítani fogja a teljes gondolat-, sajtó-, gyülekezési, egyesülési, izgatási és sztrájk szabadságot, ameddig az erőszakos, terrorisztikus eszközök alkalmazásához nem nyúl.” Ő itt azt imputálja nekem, hogy valami Polónyi- vagy Clemenceau-féle sztrájkformulára gondolok. Bevallom, hogy e követelés formulázása nem volt eléggé világos: viszont másrészt senkinek nem volt joga rólam ilyesmit feltételezni, ki csak némileg ismeri gondolkodásomat. Ami itt szemem előtt lebegett, az annak a szüksége, hogy az izgatás fogalma, melyet a reakció minden rá nézve kellemetlen törekvésre ráhúz, pontosan meghatározottassék és a büntetőjog mai szégyenletes állapota megszüntetessék oly módon, hogy az izgatásnak ne legyen egyéb korlátja, mint a terrorisztikus eszközök alkalmazásának tilalma. Bomba és tör alkalmazását a szocialisták is perhorreszkálják. Hogy Diner-Dénesnek nincs szüksége izgatási szabadságra, azt elhiszem. De igenis van azoknak az elvtársainknak, kiket a reakciós büntetőkódex a börtönbe kergetett.

5. A milícia kérdésében nem volna baj, ha azt a szocialista párt programjából vettem volna is. Amint hogy nem baj, hogy a szocializmus átmeneti programja mindmégannyi régi burzsoa-követelés. A milícia azonban ma már több polgári társadalom alkotmányának is részét képezi. Jól tudom, hogy a mai reakcióssá vedlett nyugateurópai polgárság irtózik e gondolattól, de csak ott, ahol a nagy mozgó tőke uralkodik. A kispolgárságnak, a lateinereknek, a parasztnak azonban felette kedves. Az én véleményem szerint pedig az új radikális párt csak ezeknek az elemeknek lehet a pártja. Ez a párt köthet múltó szövetségeket a nagy mozgó tőkével is (és fog is kötni!), de benne fel nem olvadhat, mert a nagy vagyon szükségkép konzervatív bizonyos kérdésekben. Első sorban természetesen a hadsereg kérdésében.

6. Igaza van Diner-Dénesnek, hogy az új párt legfontosabb kérdése az agrárprogramul. Ügy tudományos, mint taktikai okok engemet azok táborába vezetnek, kik az agrárkérdés megoldását a

szövetkezeti akció rendkívüli kifejtésével karöltve egy oly paraszt-földbirtok-politikában keresi, mely számos üzemágban a latifundiumokat megszünteti és helyébe virágzó kisbirtokos-osztályt teremt. Tudom, hogy ez a „kispolgár” agrárprogramm Diner-Dénesnek igen ellen-szenves, de azt is tudom, hogy az egyre több hívet szerez magának minden ország szocialista vezéreiből körében is. De igaza van Diner-Dénesnek, hogy e kérdés körül tisztázni és precizírozni kell az álláspontokat. Nagy lépés volt ez irányban Dániel Arnold tanulmánya *A magyar földműves-szocializmus feladatairól*, melyről azonban Diner-Dénes tudomást sem vesz. A *Huszádik Századnak* a jövőben is ez egyik főfeladata lesz és ha a *Szocializmus* a maga részéről is fel fogja karolni e tárgy objektív vizsgálatát: nincs semmi kétség, hogy termékeny munkát fogunk végezni. Vagy csakugyan azt hiszi Diner-Dénes, hogy egy Mezőfi, egy Achim, egy Várkonyi tényleg oly nagy férfiak, akik még gazdasági kényszerűségek hiányában is, pusztán egyéni hatalmukkal erős tömegmozgalmakat képesek létrehozni?

Ez egy anti-marxista gondolat volna.

Bár felfogásunk nem egy kérdésben eltérő: köszönöm Diner-Dénesnek, hogy alkalmat adott az eszmék tisztázására.

Jászi Oszkár.





Könyvismertetések és bírálatok.

Társadalmi morfológia.

(Achille Loria: *La morphologies sociale. Bruxelles, Fans 1905. Giard & Briere. 180 p.*)

A társadalmi morfológia Loria szerint az a tudomány, melynek feladata a gazdasági organizmus egymásra következő alakjainak összehasonlító elemzése”. A technika alakjait meg kell különböztetni a gazdaság alakjaitól. A technika alakjait három alaptípusra lehet visszavezetni: az elsőnél a munka izolált, a másodiknál asszociált, a harmadiknál a gép által segített. A gazdaság alakjai a technika alakjaitól nem a munka szocializáltsága szerint különböznek, hanem a tőke és a munka egyesülésének intimitása szerint. Különbséget kell tenni a differenciálatlan gazdaság között, mely a szabad föld használatán alapszik és a differenciált vagy kapitalista gazdaság között. E két alapvető társadalmi típus újra felosztható. A differenciálatlan gazdaság lehet kollektív, korporatív vagy kooperatív: míg a differenciált gazdaság lehet rabszolga-, jobbágy- vagy bér munkán alapuló. „Ha a három első formát egymás között összehasonlítjuk s ha ugyanezt tesszük a másik három formával, azt találjuk, hogy mindegyik közülök az előtte levőtől abban különbözik, hogy a termelő kevésbé szigorú kényszernek van alávetve és ez oly kritérium, melynek segítségével könnyen megkülönböztethetjük ezeket az alformákat egymástól és egy szigorúan tudományos osztályozásba sorozhatjuk be azokat.” (53.) Loria véleménye szerint ezeknek a történelmi tényeknek az osztályozása már elég magyarázat, mert okát adja ama „kényszerítő” intézmények változásainak (erkölcs, vallás, jog, kormányzat), melyek látszólag a civilizáció egyik állapotát a másiktól megkülönböztetik. A két nagy gazdasági formának az önzés két állapota felel meg, Mikor a gazdaság differenciálatlan vagy egyenlőségi, az egyéni önzés meg-

férhet az egyesülés kollektív önzésével, mert a közös gazdálkodás feltételeit érintő szabályok lényegileg ugyanazok az egyesre és a csoportra nézve. Midőn ellenben a differenciált gazdaság foglalja el az előbbi helyét, midőn egy uralkodó osztály — a föld és a tőke birtokában — dolgoztat egy másikat a saját hasznára: az érdekek összhangja lehetetlenné válik. Szigorúan vége, az uralkodó osztály kollektív érdeke összhangban maradhat tagjainak érdekével, de a rabszolgák és a proletárok érdeke ellentétbe jut az uralkodók érdekeivel. Ennélfogva az elnyomott osztályok önzését meg kell változtatni, más irányba kell terelni, hogy így az uralkodók érdekével összhangba jusson. Innen az erkölcsi, a jogi és a politikai szankciók rendszere áll elő, mely abban a mértékben fejlődik, amelyben a gazdasági egyensúly egyre bizonytalanabb lesz. Szerző azt hiszi, hogy a politikai szankció az, mely az összes többinek a helyére fog lépni a gazdasági egyensúlynak egyre tökéletlenebbé válásával és annak folytán, hogy az elnyomott néposztályok egyre bizalmatlanabbaká lesznek a vallással és az uralkodó osztályok által gyártott közvéleménnyel szemben.

De mi volt a gazdasági alak kezdetleges differenciálódásának az oka? Hogyan bomolhatott fel oly társadalom, mely az érdekek harmóniáján alapult? Szerző a választ még egy elemibb gazdasági tényben keresi. A gazdasági alakok végeredményben attól a viszonytól függnek, melyben a népesség az őt ellátó földterülethez áll.

A történelem, e felfogásból nézve, a demográfiának függvénye. A társadalmi alakok egymást váltják fel, mint a flórák és a faunák a darwini elméletben. Loria szerint a népesség tudománya az egyedüli, mely választ adhat a társadalmi események kauzalitására nézve, úgy az egymásmellettség, mint az egymásutániség szempontjából. Szerző a különbség módszerét véli a szociológiában alkalmazandónak és a gyarmat átalakulásainak összehasonlítása az anyaország átalakulásaival ép a keresett különbségét adja meg. „Miután az egyik oldalra az összes elemeket helyeztük, melyek az emberre vonatkoznak, a másokra pedig a földre vonatkozó mindazon elemeket, melyek valaminő hatást gyakorolhatnak a társadalmi életre: össze kell hasonlítani két országot, melyek egymás között csupán az első vagy a második fajtájú elemekben különböznek. Ha két oly népet összehasonlítva, melyek egymástól csupán a föld elsajátításának módjában és termékenységében különböznek, úgy találjuk, hogy társadalmi szervezetük tökéletesen eltérő: rögtön azt a következtetést vonhatjuk le ebből, hogy ezek a feltételek tényleg a társadalmi alkat föltételei. Ha ellenben két oly nép társadalmi alkata, melyek csupán a lélektani tényezőkben különböznek, tökéletesen azonos:

feltétlenül rá vagyunk kényszerítve arra a következtetésre, hogy a föld birtokbavételének és termékenységének föltételei, vagyis a területiális föltételek egyesegyedül alakították a társadalmi alkatot, míg az ember belső föltételei csak mint néma személyek vesznek részt az emberiség véres drámájában.” (26.) A gyarmatok léte lehetővé teszi az ilyen összehasonlítást. Ha valamelyik gyarmatot fejlődése bizonyos pillanatában az anyaországgal összehasonlítunk: ugyanabban a pillanatban két oly országot hasonlítunk össze, melyekben a faj, a kultúra, a vallás, a hagyomány, vagyis az összes lélektani elemek azonossága tökéletes. De a föld birtokbavételének és termékenységének állapota és ezeknek hatásai nagy ellentétben vannak, mivel az anyaországban a föld teljesen el van foglalva, sőt talán művelés alatt is áll: míg a gyarmatban a terület egy nagy része feltöretlen és tulajdonos nélkül való. Ha egy adott pillanatban a gyarmat társadalmi alkata radikálisan különbözik az anyaország alkatától: ezt a különbséget nem lehet a lélektani tényezőknek tulajdonítani amelyek mindkét országban azonosak.

Ennélfogva nincs más hátra, mint az, hogy azt a különbséget a mezőgazdasági termelés és a földtulajdon eltérő állapotának tudjuk be.

Egy másik eljárási mód is kellő, értékükben mutatja be a lélektani tényezőket: ha t. i. a gyarmat történelmének bizonyos szakát az anyaország történelmének valamely korábbi szakával hasonlítjuk össze, oly szakával, melyben a népesség sűrűsége, a föld elsajátításának és termékenységének föltételei azonosak azokkal, melyeket a gyarmatban konstatálhatunk. Itt két oly társadalmi halmazatot hasonlítunk össze, melyekben az összes emberi és lélektani tényezők eltérők. A legraffináltabb civilizációt találjuk olykor a legdurvább barbársággal szemben. Ha a gyarmat fejlődésének valamely újabb korszaka teljes megegyezést mutat az anyaország fejlődésének egy korábbi szakával: arra kell következtetnünk, hogy az egyéni vagy a kollektív lelki állapotok nem szociológiai tényezők, hanem hogy az alapvető ok a területiális föltételekben keresendő. És ezt az indukciót tényleg lehetővé teszi az északamerikai társadalom fejlődésének összehasonlítása a XVII. századtól kezdve a nyugateurópai történelemmel: három évszázad alatt az európai gyarmatosok befutják történelem előtti korukat, klasszikus ókorukat, középkorukat, modern korukat, aszerint, amint több-kevesebb gyorsasággal szerte terjedtek e földterületen. Amerikában a népesség fokozatos sűrűsödése és a föld elfoglalása a társadalmi szerkezet mindazon vonásainak megszüntetésére vezetett, melyek őt a modern Európától megkülönböztették és az ókorhoz s a középkorhoz hozták közel.

Így a Malthus és Ricardo törvényei a történelem tudományos magyarázatának alapjait szolgáltatják, miként — Darwin által gene-

ralizálva — már az állati morfológia megalapozására vezettek. De azért szerző óv attól, hogy a történelmi gazdaságtant a közönséges darwinizmussal összezavarjuk. A népesség szaporodása és a haladás közötti viszony nem ugyanaz az alacsonyabb állatoknál, mint az embernél. Az állatoknál a haladáshoz az kell, hogy a szaporodás fölülmúlja a létező élelmiszerek mennyiségét. Az embernél a népesség valamelyes szaporodása elégséges arra, hogy haladást hozzon létre, mert a fogyasztóknak ez a gyarapodása szükségessé teszi a termelés fokozását, ami csak az anyag tehetetlensége elleni küzdelem útján érhető el. Az „emberi lángelme” így egyre jobb módszerek kitalálására lesz ösztökélve. „Ha tehát az állati fejlődés alapoka a népesség túlszaporodása: az emberi és társadalmi fejlődésre elegendő a népesség egyszerű szaporodása, amely esetleg nem is haladja túl azokat az érleli cikkeket, melyek eltartására szükségesek. És ez egy újabb fölénye az emberi fajnak az állatiak felett; mert ezeknél a haladást feltétlenül a faj egy részének kipusztítása kíséri: míg az emberi fejlődés elkerüli ezt a sötét végzetet s végbemegy anélkül, hogy örökös hekatombák serkentsék és hajtsák.” (18.);

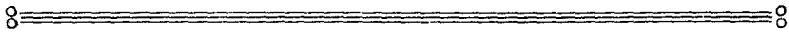
Loriának ezek a gondolatai nem újak: most csak pontosabb formában összegezte őket ebben az új könyvében. Sajnos, erre nálunk szerzőt csak kis szociológiai kézikönyve után ismerik, mely pedig távolról sem adja vissza a *sociologia loriána* (mert bátran lehet ilyenről beszélni) egész gazdagságát termékeny eszmékben és gyönyörű történelmi szintézisekben. A *Le bast della costituzione odierna* c. munkáját már kevesen ismerik, melyben a „kényszerítő” ideológiai szerkezetek összefüggését magyarázza meg a gazdasági struktúrákkal. Az *Analisi della proprietà capitalista* c. óriási munkája, melyben társadalmi morfológiájának induktív igazolását törekszik adni a gyarmati módszer alkalmazásával: nálunk jóformán teljesen ismeretlen maradt. Pedig igazán nagy kár. Mert ez a szociológiai rendszer az összes jelenlegiek között, véleményem szerint, a legalkalmasabb arra, hogy a fiatalabb nemzedék belőle induljon ki. Ma Loria ugyanis az objektív szociológia legkonzekvensebb képviselője s — a Durkheimi iskolával szemben — nem olvad fel az apró részletekben, hanem nagy és egyetemes törvényszerűségek megállapítására törekszik.

Kétségtelen, hogy a jövő szociológiája túlságosan egyszerűsítőnek fogja találni a Loria magyarázatait; kétségtelennek látszik nekünk, hogy a történelmi fejlődés korszakainak olyan sztereotip megújulásáról nem lehet szó, mint amilyenekről Loria beszél; s végül kétségtelen az is, hogy nincs minden humor nélkül, hogy a lélektani elem ezen

szuverén alábecsülője mennyi, valóban gyakran ördögi racionalizmust tételez fel az uralkodó osztályoktól a „kényszerítő” ideológiák kiokoskodásában. Másrészt azonban bizonyos, hogy a *terra libera* és a népesség viszonya, valamint a *classi improduttive* szerepére és a kapitalizmuson belüli osztálytagozódás dinamikájára vonatkozó elméletei a mai szociológia legtermékenyebb kutatásai közé tartoznak.

Van azonban ennek a társadalmi morfológiának egy a szerző által meg nem oldott, sőt észre sem vett problémája. Mindig csak az egyre szaporodó népesség haladást keltő, új technikai találmányokra vezető nyomásáról hallunk. De fel sem vetődik az a kérdés: mi a rend, a törvényszerűség ebben a progresszióban? Az egyes korszakok gazdasági és ideológiai erőinek összefüggéséről szerző gyönyörű dolgokat tud elmondani, de nem látjuk a törvényszerűséget az egyes világtörténelmi korszakok között.

A történelmi materializmusnak s minden vele rokon gondolatiránynak egyik nagy gyöngéje itt van. A fejlődés kényszerítő törvényszerűségét nem látjuk meg tisztán sem a múlta sem a jövőre nézve. **R.**



A szocializmus hatása a magánjogra. (Írta: Kovács Lipót. Lampel R. könyvkereskedése. Budapest, 1906. Ara 3 korona.)

Az olvasó bizonyos előítélettel veszi a munkát kezébe, melynek címlapjára oda van nyomtatva, hogy azt a budapesti tudomány-egyetem a Senger-díjjal jutalmazta. Egy könyv, mely a szocializmussal foglalkozik és a magy. kir. tudományos egyetemtól díjat kapott! Már előzetesen kétség szállja meg az olvasót a könyv objektivitása és értéke iránt.

A könyv elolvasása meggyőz bennünket arról, hogy ez az előítélet nem volt alaptalan. Szerző elég modern felfogású ember, ki felismeri a jognak a mindenkori gazdasági viszonyoktól való függését, de a művet mégis csak azért írta meg, hogy pályadíjat nyerjen vele. Ennek a belső ellentmondásnak következménye az, hogy a szerző maga is kifejti, miszerint a jog és gazdasági viszonyok inkongruenciája a jelenlegi gazdasági rendszer összeomlását fogja előidézni, deez mind elkerülhető lesz, ha az uralkodó osztály idején meggondolja a dolgot, s jobb szívvvel fog viselkedni a vagyontalan osztályokhoz, a reform terére lép (29. l.). Míg tehát a szerző a *Zusammenbruchstheorie* érvényét az uralkodó osztályok jószívűségétől és belátásától teszi függővé, másrészt sok helyen és túlságosan mereven hangsúlyozza a gazdasági fejlődés automatikus jellegét. A pályadíj rovására kell írunk azon kirohanást is, melyet a szerző a szocializmus ellen elkövet (15. l.), holott nagyon jól látja és sok helyt találóan ostromozza az uralkodó osztály összes visszaéléseit. A pályadíj rovására kell írunk továbbá szerzőnek azon szokását is, hogy igen sűrűn és a legfontosabb kérdésekre nézve döntő bizonyítékképpen idézi a bíráló

egyetemi tanárok műveit, akik bizonyára magok is csodálkoznak azon, hogy a szocializmus hatásainak megítélése tekintetében oly elsőrangú tekintélyekké léptek elő. Szerző a mai jogrendszer igazságtalanságainak megszüntetését a szolidaritás terjedésétől várja, mely a szerzett jogok sérelme nélkül, illetőleg úgy fogja célját elérni, hogy a szerzett jogok elvonása által okozott sérelmet elosztja az egész társadalomra. Hogy ez mint egyeztethető össze a gazdasági erőknél általa annyira hangsúlyozott automatikus fejlődésével, erre nézve a könyv a válaszszal adós marad. Lelkesült híve azonfelül Gierke patriarchális elveinek, mely nem más, mint a középkori köteléki szervezeteknek modernebb kiadása. A könyv továbbá sokkal kevesebbet nyújt, mint amennyit címlapján ígér, mert a magánjog alapelvein kívül csak a munkabérszerződést s a vele összefüggő intézményeket vonja tárgyalás alá és nem terjeszkedik ki a dologi jogokra, a kötelmi, házassági és örökjogra, szóval a magánjog túlnyomó részére. Azonkívül sok botlást és apróbb hibát találunk a könyvben, melyet itt azonban térszúke miatt nem sorolhatok fel.

Mindazáltal a munka nem mondható értéktelennek. Mint már említettem, felismeri, sőt sok helyen nagyon tisztán látja a jognak függését a gazdasági viszonyoktól, s főleg azt, hogy a jog alá van rendelve a gazdaságnak (18. 1.). Felismeri, hogy a mai jogrend önkényes, fejlődésileg nem igazolt (57. 1.), s hogy a termelés társadalmivá tétele mily átalakító hatással van a jogra. Elég jól magyarázza a római jog fejlődését is, bár túlságos súlyt tulajdonít az eszmék hatásának. Igen helyes hűrokat penget meg ott, ahol Gierke nyomán, a mai magánjogi törvényhozás struccpolitikáját ostorozza, s megrójjá a Tervezet intézkedéseit, melyek nem számolnak a haladás igényeivel.

Legnagyobb érdeme azonban a munkának, hogy az úttörők közé tartozik. Nálunk még idáig kevesen vették magoknak azt a fáradságot, hogy Anton Menger példáját követve, a magánjogot szocialisztikus nézőpontból tegyék vizsgálat tárgyává. Legkiválóbb magánjogásaink tevékenysége dogmatikai szubtilitások kieszelésében s régi magyar jogszabályok „kiásásában” merül ki, mely utóbbi törekvés — egy már 60 év óta megszünt gazdasági rendszer jogát a XX. század fejlett forgalmi és gazdasági viszonyaira alkalmazni — époly tudománytalan, mint fejlődésellenes.

Kívánatos lenne, ha szerző tovább haladna a megkezdett úton, de természetesen csak úgy, ha hibái levetésére el tudja magát határozni. Erre pedig a legbiztosabb út, ha minél mélyebben behatol a szocializmus és történeti materializmus lényegébe, s egyszer és mindenkorra lemond az egyetemi pályadíjakról.

Szende Pál.

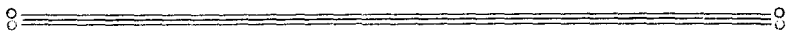
8=====8

Az érzelmek logikája.
(*Th. Ribot: La logique des sentiments. Paris. Alcan 1905. 200 p.*)

Ribot egyike a legtermékenyebb pszichológusoknak. A tények tisztelete és a szociológiai szempont respektálása jellemzik. Érzi, hogy mentül inkább halad az ember előre az alacsonyabb rendű lelki folyamatoktól a magasabbak felé: annál kikerülhetlenebbé válik a szociológiai kuta-

táisi mód. Jelen könyve tárgyát teljesen szociológiai természetűnek ismeri fel: „Ez a munka látszólag az egyéni lélektannak egyik kérdésével foglalkozik, de valójában az épen annyira kollektív, minthogy az emberi csoportok a hiedelmek, a vélemények és az előítéletek közössége folytán alakulnak ki és maradnak fenn és ép az érzelmek logikája az, ami megalkotásukra és védelmükre vezet.” (X. p.)

Az érzelmek logikája más, mint az értelem logikája. A tudós nem ismeri el, pedig nagy szerepet játszott és játszik az életben. Mert nem lehet tagadni, hogy a logika kérdései két módon tárgyalhatók: úgy mint természeti tények, bárminő legyen is bizonyító értékük — és ez a lélektan feladata; avagy mint a célszerűség kérdései, hogy minő feltételek mellett van az emberi okoskodásoknak tudományos értékük — és ez a logika feladata. Mindkét kutatásnak más az értelme. Az egyik jelenségeket állapít meg, a másik szabályokat állít fel. Az egyik azt mutatja meg, hogy hogyan gondolkodnak rendszerint; a másik, hogy hogyan kellene gondolkozunk. Ribot az elhanyagoltabb feladatra, a lélektanira vállalkozott: nagy éleselméjűséggel elemeire bontja a pszichikai mechanizmust, mely lehetővé teszi ezt a *sui generis* okoskodást, mely az érzelmeken s az indulati kedélyhangulatokon nyugszik. Ezek a lelki állapotok kollektív természetűek. Így az érzelmi okoskodás legfontosabb alakja az, melyet képzeletinek nevez. Ide tartoznak a túlvilági életre vonatkozó hiedelmek és eszmék (98.) és a jóslásra (101.) s a mágiára (107.) vonatkozó. Az ezekre vonatkozó okoskodások pedig nem érthetők meg másként, mint úgy, ha azoknak a különböző társadalmakban való jelentkezéseit keressük. Ez a munka pedig túlmegegy a tulajdonképeni értelemben vett pszichológia határán és a szociológiába vezet. S tényleg Ribot ezen vizsgálataiban nem a lelki patológiához fordul, hanem Tylorhoz, Frazerhez, Bouché-Leclercq-hez és a többi szociológusokhoz. A Ribot könyve így egy újabb bizonyítéka annak, hogy a lelki élet minden komplikáltabb megnyilvánulása érthetetlen a szociológiai kutatások segítségül hívása nélkül. **D.**



Róma nagysága és hanyatlása. (I.) (*Guglielmo Ferrero: Grandezza e Decadenza di Roma. Milano, Fratelli Treves, 7906. Volume primo: La conquista deli Impero*)

militarizmus gloriolás lidérce imbolyog újra körülöttünk. Róma! Itt megszűnik a gondolkodó ítékezés, itt nincs kauzalitás, nincsenek emberek, törvényszerűségek, ismétlődő tények. Itt csupán az öldöklésnek, a félisteneknek, a szónoklatoknak szabad a tere. A professzionátus történetírók mindig az Olympusról vagy épen a Marsról nézték s vizsgálták a „klasszikus ókor” mozzanatait és fenséges magasságból csicserogtak a „hamisítatlan demokráciák fénykoráról”, Perikles dicsőségéről, gőgös Tarquiniusokról, „isteni” Sullákról, Pompeiusról, Caesarról kínos száz oldalakon; kaptunk igen érdekes anekdotákat e nagyságok

Róma története! E két szóra szívárványos bengáli fény lobban fel a szemünk előtt, kritikátlan ámulat ejti zsidbadásba az agyunkat, szürke kis iskolamesterek Caesar-örjögése idéződik fel az emlékezetünkben, a

intim magánéletéből, szellemes bonmot-kat önön magasztos szájukból; élvezhettük sűrű kiköpéseiket a *miseria plebs* felé, és csatát, triumfist, mézszárlást, irodalmat, jogot, vallást, törvényt *plus quam satis*. Természetesen finoman osztályozva és elkülönítve messze egymástól még fejezetileg is, hogy e telekkönyvi munkálatban valami összefüggést, rendszert, alapozást, kritikát ne fedezhessen fel semmiképpen a kutató ész. Ijedten, felháborodva rebbennek szét azután a károgo holló-történészek, ha valaki — mint most Ferrero — nyugodt gesztussal, elfogulatlan elmével, a szabad gondolat hatalmával szereszakítja a szorgalmasan szótt Mája-fátylat, rátapos az apoteózis görögtüzére és új köntöst ad arra a vérszegény, kopott színjátékra, amellyel évezredek óta nyomorították a jámbor emberiség múltban merengő hajlamait. Talán egyszerűbb így a kiállítás, kevesebb a póz, szárazabb a tiráda, nem kiabálnak úgy a főszereplők — és bizonyára kisebb a hallgatóság. De kaptunk mindezek helyett valamit. Az Életet magát. A szennyes, a kínlódó, a tülekedő és nyomorúságos, de felséges és megragadó, mert igaz életet. Új beállításban, új színezéssel, új eredményekkel látjuk Róma történetét. Ugyanazok az indító okok üdvözölnek, ugyanazokkal a következményekkel találkozunk, azokra a célokra és alakulatokra ismerünk, amelyek ma alkotnak és uralkodnak. A Jelen némi módosításokkal visszahelyezve a Múltba: ez Ferrero Rómája. Téves volna azonban az a hit, helytelen az a feltevés, hogy a történelmi materializmus látcsövét — amely állandóan a kezében van — soha sem veszi el a szeme elől és ezt ismeri el egyetlen, de mindent visszaadó szemlélési formának. Nem. Sokszor tévesen néz, gyakran hiányos vagy túlzó, sőt néha még az ősi útvesztőkbe téved. Hanem az okok keresésénél legtöbbször, önkéntelenül is, ama konklúziókra jut, amelyek a gazdasági erők döntő hatásait a valóság, a faktumok bizonyító hatalmával kétségbevonhatlanul igazolják. Széles kontúrokban íródik elénk Róma, minden állam, az egész világ valódi fejlődése; röviden és szárazon: a haladás az agrár-konzervativizmustól az imperialisztikus militarizmuson át a merkantil-demokrácia felé! A *Conquista deli' Impero*-ban eddig ismeretlen precizitással látjuk a gazdasági motívumok hullámain felvetődni az eszmék habfoszlányait: az állami berendezkedést, a háborúkat és vezérfiakat, a tudományt és a politikát. Rajzoljuk utána a materialisztikus kereteket. — Az ős Rómában a patriciátusé a föld, övék a hatalom és tekintély. A konzervativizmus pompás virágzása épen a gazdasági viszonyok kiszabottságából, a béke uralmából, a megélhetés egyszerűsége és könnyűségéből fakad. De mihamar felverték a csendet a harc és a hódítás. Miért? Mommsen persze (I. 707.) zeng leigázó vágyról, terjeszkedő ösztönről. Ferrero azonban igen természetes főokot ad magyarázatul: túlszaporodott a népesség, a patriciusok ager publicusokból akartak újabb hatalmi forrásokat nyerni, az alsóbb osztályok pedig zsákmányra és holmi részesedésre számítottak. Etruria, Samnium, Sicilia kezükbe került, de az új területeket kizárólag az arisztokráciának juttatta az állam; övé lett minden haszon, a nép pedig tengődött most már szűkes birtokán. Jelentkeznek az elégtelenségek, a belső harcok; farkasszemet néz a birtokelöklőség és a plebs. A hadjáratok azonban

megteremtettek egy harmadik réteget, meghozták a merkantilizmus első elemeit: a sereg és a flotta kiállítására, élelmezésére, felszerelésére kialakult a vállalkozók rendje az életrevalóbb plebejusok közül. Szicília megszerzésével megindult a gabonaszállítás és üzérkedés, a karthagói háborúk már nem annyira a földéhes nemesség, hanem a nyernivágyó spekulánsok kielégítésére szolgáltak. Gazdagodik az állam, terjed a műveltség, a fényűzés, az élvezeti vágy. Az arisztokrácia nagy része pazarol és pusztul; lassan kifejlődik a kapitalisták mindenható osztálya, behatol a politikai körökbe, intézi az állam pénzügyeit, terjeszkedik a földműves-rétegek rovására. A nép t. i. igényei növekedésével nem gyarapíthatta arányosan vagyonát vagy birtokát, a rossz közlekedés és a szicíliai és afrikai olcsó búza versenye — amelyet különben Ferrero nem akar elismerni — tönkretette az itáliai agrikultúrát; a parasztság eladósodott, földjei az uzorás tőkészek kezébe kerültek, a kisbirtok helyét teljesen átveszi az össze-sített nagybirtok, a proletárság pedig megszületik és kínlódik, spekulál, kivándorol vagy eladja magát. A hódítások most már csakis a külkereskedelmi piacok megkaparításáért vagy biztosításáért folynak, a nagybérlőknek új talaj kell, a gabonabehozatal állandósítása a főcél! Az arisztokrácia is spekulál már, hogy elvert kincseit pótolhassa; az alsóbb rétegeknél pedig a merkantil-szellem korlátlanul hat és rombol. Nagy bankház, lármás tőzsde a Kr. e. II. században Róma. Az imperialisztikus vágyak, a meggazdagodási törekvések, a kulturális fejlődés a roppant gazdasági változással, a primitív agrárkultúrának világkereskedelemmé való átformálódásával karöltve járnak. Megindul a harc a sülyedő arisztokrácia, a túltengő kapitalizmus és a nyomorgó proletárság között. A római polgárjog megadása egész Itália lakosságát egyesítette. Egyformán nyomták őket az adósságok a javak tennézetellenes elosztódása következményeként. Ezen már nem lehetett segíteni a kisbirtok restaurálásával, amely terv mögött (Flaminius, Gracchusok) különben is az antik társadalom, a konzervatív agrár-állam felélesztése rejtőzött; a plutokrácia úgy sem volt hajlandó latifundiumairól lemondani. De a demokratikus irányzat fokozatosan erősödött a tőke és a föld állandó összpontosulásával; minden politikai mozgalom szükségszerűleg szociális agitációvá terelődött el. Minden reakció ellenére is (Sulla) gyarapodott a nagy tömegek súlya és befolyása. Már nem is akart azért földet a nép, hogy maga művelje azt, hanem, hogy üzérkedhessek vele; a hitel, a politikai borralalók, a játékok tartottak el százezreket, akik rövid demokratikus rohamok után vissza-visszasülyedtek a demagógia lápjába; saját hatalmukkal nem tudtak élni (Catilina), a kapitalisták és arisztokraták dróton rángatták Pénz ő felsége révén az egész proletariátust. A züllő birodalom rohamosan zuhant a végső pusztulás vagy — az erős, korlátlan monarchia felé. „És jött Caesar!” . . . mondja Mommsen. Nélkülözhetetlennek tartjuk, hogy e néhány vázlatos és kiszakított vonással bár, de mégis idevetítsük azoknak a tényleges és hatékony erőknek s rugóknak összefüző szárait, amelyekben felépült a római társadalom, amelyeknek rezdüléseiből nyomon követhető a birodalom testének minden érverése, megérthető minden apró pattanása is.

Ferrero első kötete egyáltalán csak előkészítő tanulmány tulajdonképeni feladatához. Itt csupán ábrázolni akarja az anyagi és szociális tagozódást, amelynek sűrűlódásai és összeütközései végeredményképen a monarchiához vezettek. Az összbnyomás tiszta és felemelő. Erezzük az idők végtelen rövidségét s a történelem csodálatos ismétlődéseit, páratlan következetességét. Hiszen a proletariátus, Mommsen *canaille*-ja (I. 708.) ma növekvő erőben él, egyek céljai és eszközei, talán csak romlottsága kisebb s igényei kevesebbek. A kapitalizmus kényuralma bennünket is fojtogat, újkori megszületése hasonló körülmények közt ment végbe. Az arisztokrácia ugyanazt a gyászos karriert futotta meg, mint a konzervatív Catoék és Clodiusok, akiket Mommsen „reformpártiaknak” nevez ki. A gabonaverseny ma még jelentősebb tényező a világkereskedelemben és politikában, mint 2000 év előtt. És az emberek! Cicero „a kispolgár, akit a pénz s a születés elvakít és boldogít” (Ferrero 319.), a talpnyaló prókátor, aki mindenbe beleüti az orrát és mindent visszájára csinál — ma talán a bársonyszékben ül; Grassus a pöffeszkedő „politikuskrajzler”, aki pénzével egész Rómát a zsebében tartotta, ma esetleg Londonban vagy Párisban a börzén manipulál. Sulla hány van a tizenkilencedik században, hány modern Mariust vagy Lucullust temettünk el! Büszke intézményeket pillantunk meg a maguk valódi jellegükben. Montesquieu (38. 1.) és Mommsen (I. 309.) magasztalt szenátusa a gyámoltalanság, a befolyásolhatóság, a megvásárolhatás kóros tüneteit nyögi Ferrero komoly bírálata alatt. A lovagrend a legmodernebb világításban, szédítő hatalommal jelenik meg előttünk. „Hadipolitikájukat a rómaiak szép szavakkal és nemes célzatokkal aranyozták be: „Róma nem harcol érdekből, hanem elnyomott népek szabadságáért!” (Ferrero 34. 1.), pedig a legridegebb materializmus idézett elő minden fegyverfogást. A mithridatesi háborúkat, amelyeket Drümánn *Geschichte Roms*-jában, valamint Mommsen úgy jelentenek be, mint „Hellas Róma ellen” „Kelet és Nyugat harca” „nemzetiségi ellentét”, addig Ferrero, — sokban Reinach (*Mithridates Eupator* 183. 1.) és Landucci (*Storia del diritto romano*) alapos megfigyelései nyomán — egyrészt a kapitalista lovagok retentő zsarolásainak és rabszolgafogdosásának, másrészt a rómaiak növekvő gabonaszükségletei és lukszcikk-éhsége következményeként tünteti fel. A siránkozó, haszonféltő plutokrácia ellen Mithridates nemzetközi proletárlázadást vezetett, száz és százezer itáliai támogatásával; csak a kapitalizmus végső erőfeszítései és a kis-ázsiai birodalmak benső ziláltsága mentette meg a dicső Rómát e félelmetes népfelkelés túlsúlyától. Ugyancsak látjuk Caesar és Crassus egyiptomi vállalkozásánál — amelyről Mommsen, szeplőtlen Caesarját szépséghibákkal találva, mélységesen hallgat — hogy a plutokrácia hiúsította meg kapzsi érdekből az olcsó gabonapiac megszerzését, amelyre pedig Caesar is odaadta nevét — adósságai kifizetése fejében.

Kimeríthetlen a gazdagsága már Ferrero első könyvének is. Ami ingadozást, hosszadalmasságot, sőt ellenmondást találunk benne, az a jámi tanuló gyermek és az egyedül álló újító természetes habozása és bátortalansága. Egy büszke korszak — emberi és igazságos méltatásra talált az olasz tanár munkájában.

Kósa Miklós.

Az emberiség fejlődésének iránya. *L'humanité évolue-t-elle vers le socialisme? par Paul Descamps Paris. Bureaux de la Science Sociale 1906.*

A *Science Sociale* múlt évi novemberi számában egy tanulmányt közöl, mely az alkalmazott szocializmus különböző formáinak segítségével óhajt megfelelni azon kérdésre, hogy

valóban „a szocializmus felé fejlődik-e az emberiség”?

Azokat, akik még egyáltalán felvetik ezt a kérdést, két szempont vezérelhet. Vagy kapitalista érdekekből apriorisztikusan tagadni akarják a kérdést, amely esetben persze tudományos objektivitásról nem lehet szó vagy pedig nem tudnak különböztetni jámbor óhajtások és természeti szükségszerűségek között. A jelen esetben úgy látszik az utóbbi forog fenn. Erre vallanak azon végső következtetések, melyek szerint: „Egy kommunista társadalom csak úgy maradhatna fenn, ha nem lépne versenyre kevésbé kommunizált szervezetekkel”. Verseny esetében az azt alkotó egyeseket legyőzik, leigázzák vagy kényszerítik, hogy azon fokra emelkedjen, mint legyőzője. Ezen tételekből meríti azután jövőendő prognózisát is, mely abban kulminál, hogy az egyedüli gyógyszer az individualizmus érvényre juttatása, amint ezt a létért való küzdelem elve megköveteli.

Vagyis gyógyszerrel: egy kívánatos állapot meghonosíthatásának módjairól beszél és nem arról, aminek szükségképpen be kell következnie. Az ő tanítása szerint a kommunizmus maga nem chiméra, hanem chiméra az a törekvés, hogy azt egy komplikált társadalomban meghonosíthassák.

Mindezeket az állításait nagy apparátussal összehordott elméleti és praktikus adatokra építi, oly rendszerességgel, mely egy német polgári nemzetgazdásznak is becsületére válnék. Ez a szisztematizálás különben egyedüli erőssége a tanulmánynak, mert az idézett és helyenként becses adathalmazban áttekintést enged.

A szocializmus három megjelenési formájának: a kommunizmusnak, kollektívizmusnak és monopolizmusnak definícióival és törvényeivel kezdi a szerző fejtegetéseit, hosszasan ismertetve a különböző elméleteket Platónától kezdve de Huet agrárkollektívizmusáig. Majd a fenti három forma alkalmazására tér át, ismertetve a családi kommunizmust, a kommunizmuson alapuló egyéb szervezeteket és a faluközösséget, mindezt újabb szempontok, sőt úgyszólván minden különösebb kritika avagy kommentár nélkül. Hasonlóképpen jár el a kollektívizmus fejtegetésénél és csak a községi és állami monopolizmusról szóló szakaszokban válik önállóbbá.

Teljesen az övének azonban csak az említett végkonklúziók mondhatók.

Descamps cáfolása egyértelmű volna Marx védelmezésével. Ennyi elismerést azonban Descamps tanulmánya nem érdemel meg.

B. E.

A demokrácia és a jövő.

(Demokratie und Zukunft, Von Dr. jur. Eugen Böhmger. Berlin 1906. Hermann Walther Verlagsbuchhandlung. 300. p.)

A cím nem fejezi a könyv tartalmát. A címet azért választotta a szerző, „mert a könyv gondolatokat tartalmaz a létért való küzdelemről a népek életében és a töme-

gek akarata vagy szeszélye, különösen Németországban, az egyenlő választójog folytán, döntőleg határozza meg az ország sorsát”. (5.)

Ezek a gondolatok a népek létért való küzdelméről nem járnak nagyon mélyen. A könyv hemzseg a hazafias tirádáktól és az erkölcsi prédikációktól; de hála a tömérdek citátumnak, az ember olykor nem egy érdekes adatra talál benne, különösen a nemzetiségi és a faji kérdés körül.

Szerző retteg a szociáldemokráciától és a történelmi fejlődést vissza szeretné csinálni egész a Herbert Spencer-féle benemavatkozási eszményig. A fejlődés az erkölcsi nevelés eredménye, azért „az államnak, a nemzet vezető és gondolkodó köreinek feladata a jellemképzést elősegíteni, miként azt már Fichte a német nemzethez intézett dicső beszédeiben hangsúlyozza és mint azt újabban az angol filozófus Spencer követeli. Négy jellembeli sajátság az, melyek egy népnek — erősen kidomborodva — egy másik felett, melyben ezek a tulajdonságok kisebb mértékben fordulnak elő, túlsúlyt kölcsönöz: hazaszeretet, szabadságszeretet, gazdaságosság és az adott kötelesség felismerése.” (15.)

Szóval minden egy lagymatag szociálliberalizmus szellemében megy, mely csak úgy ontja az idézeteket és felháborodik, ha a történelem minden pillanatban rácsafol a katedrai bölcseségekre, sőt kifejezetten reakcionáriussá válik a vagyontalan néptömegek fenyegető veszedelmével szemben.

Szerző végső bölcsesége ebben csúcsonylik ki: „Egészen érthetetlen az az állítás, hogy valamely szellemi mozgalmat nem lehet rendőri intézkedésekkel legyőzni; néhány tudós számára a szociáldemokrácia lehet szellemi hatalom, de sohasem a vagyontalan tömegre nézve, mely benne csak azt az erőt látja, melynek útján az összes proletárok egyesülésével mindenkinek azt lehet megszerezni, amit az egyes csak fegyházbüntetés veszélye alatt érhetne el, t. i. a más tulajdonát, annak akarata ellenére.” (296.)

Ehhez a dr. jur.-bölcsesség kihozatalához igazán kár volt 300 oldalt összeírni.

—i.



Társadalomtudományi Társaság.

A *Társadalomtudományi Társaság* december 29-én szombaton este Pikler Gyula elnöklete alatt lefolyt ülésén Máday Andor dr., genfi egyetemi tanár tartott előadást az *egyház és az állam viszonyáról* Franciaországban és Svájcban.

Franciaországban a középkorban az állam és az egyház egy volt. Az első szétválasztási törvényt a francia forradalom teremtette meg 1795-ben. Ez azonban csak 7 évig tartott, vagyis a konkordátum megkötéséig, mely Napóleon műve. Ez az egyházat több eddig élvezett jogától, mint pl. a püspökök kinevezési jogától megfosztotta, de viszont vagyoni előnyökben részesítette az egyházat. Napoleon bukása után a konkordátum jórészt érvényben maradt, sőt a szent szövetség az egyház jogait megszorította s az egyháznak számos előnyt biztosított. Az 1825. évi törvényekkel az állam egészen az egyház szolgálatába szegődött, így pl. a kehely megsértését halállal büntették. A harmadik köztársaság alatt, vagyis 1871-től kezdve, a konkordátum érvényben volt. Ezt a konkordátumot azonban az egyház megszegte. A Dreyfus-ügy alkalmával terelődött a figyelem a kongregációkra, melyek heyes agitációt fejtettek ki Dreyfus ellen.

A kongregációkat először Szent Lajos szabályozta 1270-ben, amikor azok létesítését engedélytől tette függővé. 1749-ben XV. Lajos fentartja az engedélyhez kötöttséget és megtiltja a kongregációknak a „holtkéz” birtokok szerzését. 1817-ben a nőkongregációkra nézve felfüggesztik a törvényt. A kongregációk nagy elterjedését bizonyítja az a körülmény, hogy tagjaik száma 1900-ban 200.000-re rúgott, míg a nagy forradalom előtt csak 52.000-en voltak. A kongregációk nagy szerepet játszottak úgy a gazdasági, mint a politikai élet és a közoktatásügy terén. Gazdasági téren azért, mivel óriási vagyont halmoztak fel és azt jól tudták gyümölcsöztetni. 1900-ban 1071 milliót tett ki a vagyonuk még a hiányos állami statisztika szerint is. Hatalmas vagyonuk segítségével nagy politikai agitációt fejtettek ki., Hogy a közoktatás terén mekkora volt a fontosságuk, bizonyítja az a körülmény, hogy az alsófokú iskolák tanulóinak harmad-része, a középfokúaknak pedig a fele járt az ő iskoláikba. Iskoláikat pedig politikai izgatásokra használták fel.

Az 1901. július 1. egyesülési törvény szabályozza a francia egyesületeket. Ennek értelmében bárki bármely célból alakíthat egyesületet minden engedély, sőt bejelentés nélkül. Csak az ország területi épsége ellen törő, vagy a köztársasági alkotmányt veszélyeztető egyesületeket szabad a köztársasági elnöknek felosztatni. Azon egyesületek azonban, melyek igényt tartanak arra, hogy jogi személyeknek tekintessenek, tartoznak alapszabályaikat benyújtani s azoknak jóváhagyását kérni. Ha valamely egyesület azt akarja, hogy közérdekűnek ismerjék el, annak a kormányhoz kell fordulnia, mely ebben a kérdésben döntő szereppel bír. Ezek az egyesületek, céljaikhoz képest ingatlant is szerezhhetnek. A negyedik fajta egyesület a kongregáció, amelynek

tagjai lemondanak a belépéskor egyéni szabadságukról s így ezek az egyesületek a többiektől különböznek. Az egyesületek feloszlatása csak bírói ítélet útján történhetik. Kongregációk feloszlatása akkor következhetik be, ha a törvény kihirdetése után három hónapig nem kérik elismertetésüket, de akkor is csak bírói ítélet alapján.

Mivel az egyház nem tartotta be a konkordátumot, az 1905. december 9-iki törvény kimondja az egyház és állam szétválasztását.

Svájc-ban az állam és egyház szétválasztásának problémája régibb keletű, mint Franciaországban s a 22 kanton közül már négy foglalkozott vele, azonban csak Neuchatel és Genf kantonok intézkedései bírnak nagyobb fontossággal. Neuchatel-ben 1848-ig az állam és a protestáns egyház egyesítve voltak. Eddig csak az lehetett állampolgár, aki az államvallás hívője. Az 1848-iki törvény a papválasztást az általános választói joggal felruházott polgárságra bízta. Ez a törvény a papoknak állami fizetést biztosított s a kormánytanácsot az egyház ügyeiben felügyeleti joggal ruházta fel. Ez a törvény többé-kevésbé érvényben maradt 1873-ig, mikor félig-meddig sikerült behozni a szeparációt. Ez a törvény a protestáns államvallás mellett elismeri a katolikust is államvallásnak s ezekkel egyenlő jogokat ad a zsidó vallásnak is. A teljes szeparációt célzó törvényjavaslatokat eddig elvetették.

Genf-ben 1842 előtt szintén érvényben volt az a törvény, hogy állampolgár csak a (protestáns) államvallás hívője lehet. Hogy ez a helyzet milyen káros volt az egyházra nézve, azt bizonyítja az a körülmény, hogy a szeparáció kívánsága épen protestáns részről merült fel. Az 1872. évi törvény a protestáns mellett elismeri a nemzeti (máskép ó-) katolikus vallást is államvallásnak. 1875-ben kitiltják a kongregációkat. A szeparáció kérdése az idén kormányjavaslat alakjában jelentkezett és 1907-ben kerül szavazás alá. A javaslat kimondja a lelkiismeretszabadságot, a teljes szeparációt s az egyesülési és gyülekezési jog alkalmazását az egyházra. A papoknak tíz évre szóló nyugdíjat biztosít a javaslat, az eddigi jövedelem kétharmadát.

A *Társadalomtudományi Társaság* választmánya f. évi január 19-én ülést tartott, melyen 66 új tag vétetett fel. Ezzel a Társaság tagjainak száma 916-ra emelkedett. Ez az örvendetes eredmény lehetővé tette, hogy a Társaság a *Társadalomtudományi Olvasókörrrel* együtt Károly-körút 14. II. em. helyiséget bérelt, hol kényelmes felolvasóterem s olvasóterem fog a tagok rendelkezésére állani s egyben a *Pulszky-könyvtár* alkalmas elhelyezésre talál. Ennek kapcsán a Társaság tagjai körében mozgalom indult meg az iránt, hogy tagjainak ezerre való emelkedése alkalmából (ami előreláthatólag rövid idő alatt be fog következni) a Társaság megalapítója, boldogult Pulszky Ágost emlékére, kegyeletes ünnepély rendeztessék.

A Társadalomtudományok Szabad Iskolája.

A Társadalomtudományok Szabad Iskolája második munkás- és első egyetemi tanfolyamainak megnyitása f. évi január hó 13-án folyt le igen nagy közönség jelenlétében.

Somló Bódog elnök a gyűlést a következő beszéddel nyitotta meg:

Egy új szociális világfelfogás első szervezkedése indult meg Magyarországon hét évvel ezelőtt, igen csekély eszközökkel, jelentőségében fel nem ismerve, mindössze néhány fiatal ember érzületében kelte hatalmas hullámokat. Azóta, amit ez a néhány fiatal ember remélt, mind beteljesedett. Sőt a beteljesülés még messze túl is haladta a reményeket. Hét esztendővel ezelőtt egyikünk sem hitte volna, hogy új folyóiratunkat ilyen rövid idő múlva közel ezer emberből álló társaság hatalmas bátyája veszi majd körül és még kevésbé azt, hogy egy rendszeres főiskolának tanári kara fogja majd hirdetni a hallgatók százainak a legszabadabb társadalomtudományi kutatás legfrissebb eredményeit. Amit akkor ilyen rövid időre reméltünk, nem sokkal több volt, mint hogy majd a hivatalos körökbe visszük bele néhány lépésnyire új eszméinket. Azóta azonban megtanultuk saját példánkon a generációk szerepét a nemzetek életében, megtanultuk, hogy amit várnunk szabad, az nem idegen körök meghódítása, hanem annak az áradatnak megnövekvése, amelynek első hullámocskáái voltunk. S íme, ma már odáig hömpölygött ez, az egész országban egyre hatalmasbodó áradata az új eszméknek, hogy a Társadalomtudományok Szabad Iskoláját ezennel megnyithatom, átadva azt az érdeklődő közönségnek.

Milyen hatalmas lépés! Néhány évvel ezelőtt nálunk még alig-alig tudta valaki, hogy mi a szociológia s már ott tartunk, hogy százan meg százan tanulják egy szervezett főiskola rendszeres előadásaiban minden ágát, minden segédtudományát, minden részletét. Ma már ott tartunk, hogy egy széles körnek világnézetet jelent, ellenfeleink fülében pedig harci riadóként hangzik a szociológia.

Míg a hivatalos körök előtt a szociológia még most sem komoly tudomány, kialakult ez a szociológiai főiskola, amely majd a napnál is világosabban fogja kimutatni, hogy az az élő valóság, amely bennünket első leheletünktől az utolsóig körülvesz és amelyet társadalomnak nevezünk, alkalmas tárgya a tudománynak. Még pedig alkalmas tárgya a tudománynak nemcsak darabokra törve, egyes holt részeiben, hanem a maga élő, egységes valóságában. A társadalom egyes részei összefüggnek egymással, egymást befolyásolják, izoláltan

nem is realitások. Ezért ezeket a részeket merev elszigeteltségben nem is lehet eredményesen vizsgálni és így éppen a szociológiai fel-fogásból kiinduló társadalomtudomány a társadalmi jelenségek igazi tudománya. Minden olyan résztudomány, amely nem ennek az egész-nek akar munkafelosztásos része lenni, lehetetlenségre vállalkozik. Teljes lehetetlenség p. o. az erkölcsi jelenségeket külön szakítva, azokat egy olyan etika tárgyává tenni, amely nem az egységes szociológiának kívánna egyik része lenni. Mert mit is jelentene az ilyen vállalkozás? Azt, hogy az erkölcsi szabályok magukban álló, különállóságokban megérthető jelenségek, hogy azok, teszem, a gazdasági jelenségekre való minden tekintet nélkül kutathatók. Ez éppen oly lehetetlenség, mint ahogy az élő testek egyes orgánumait vagy életnyilvánulásait nem kutathatjuk anélkül, hogy az egységes testi élet egy-egy darabját látnók bennük. A szociológiát persze lehet, sőt kell is részekre bon-tanunk. De ez egy egészen új differenciáció. Nem összefüggéstelen résztudományokra való bomlás, hanem minden egyes rész éppen az összefüggések egy részét foglalja magában.

Ez az egyik jellemző tulajdonsága az új társadalomtudománynak, hogy nem dirib-darab tudás, hanem a szociális életről szóló integrális tudomány.

Egy másik főjellemvonása a szociológiának és így ennek a mi iskolánknak is, az a mód, amelyen a társadalom jelenségeiben hozzá-nyúl. A társadalom nekünk egy élő objektum, amelyhez mi kizárólag a kutató eszközeivel nyúlunk hozzá. Mi a társadalmat egészen úgy vesszük vizsgálat alá, mint bármiféle egyéb organizmust. Kutató, vizsgáló szemmel, elfogulatlanul. Mi csak obszerválunk, összehasonlí-tunk, mérünk, következtetünk és ellenőrizzük e következtetéseket a tudományos bizonyítás minden rendelkezésre álló eszközével. Szóval nem előre megfogalmazott igazságokhoz keresünk utólagos bizonyíté-kokat. Mi az igazságot keressük, nem pedig bizonyos igazságokat kötött marsrutával. Az igazságot keressük és e keresés közben bizo-nyos igazságokat találunk. És ami igazságot találunk, amellet azután rendületlenül kitartunk. Szilárd meggyőződésünk, hogy megismerni a társadalom tudományos törvényeit és szigorúan e törvények szerint élni, azok szerint cselekedni: ez a hasznos és a célszerű. Ez a hasz-nos arra a nagy egészre, amelynek mi parányi részei vagyunk, amely minket körülölel és amelynek életét éljük a mi véges életünkkel, Tehát nem egyénileg hasznos és célszerű. Jól tudjuk, hogy egyénileg, hej, de célszerűtlen az ilyen élet. De hasznos az egészre.

A tudomány törvényeit rendületlenül kutatni és azok szerint élni, azokat bátran hirdetni, akár tetszik a hatalomnak vagy közvé-

leménynek, akár nem: ez a mi erkölcsünk, a kutató erkölce. Ez a *mi* hazafiságunk. Nem csinálni strucc-tudományt: ez a mi altruizmusunk.

Ez a morál folyik a tudományos kutatás és legelső sorban a szociológiai kutatás munkájából. Ez folyik a szociológiai felfogásból, amely nemcsak magukat a társadalomtudományokat illeszti egységbe, hanem a társadalomtudományoknak ezt az egységét ismét a természettörvények egységes rendszerébe igyekszik belehelyezni.

Sőt a magunk kutató munkáját sem szabad másként néznünk, mint ezzel az objektív szemmel. Maga a kutatás munkája sem áll kívül a társadalom életén és a természettörvények körén; az is a társadalom életének egyik produktuma. Így nézem én ezt az új iskolánkat is, amelynek ma megnyitó ünnepét üljük. Társadalmunknak egy újonnan képződő struktúráját kell benne szemlélnünk, amely nem véletlenül, nem némelyek önkényéből állott elő. Egy új orgánium van itt alakulóban. Egészen úgy, miként a távoli múltban egyszerre csak itt is, ott is kialakulnak az első egyetemek struktúrái, úgy alakulnak napjainkban a társadalom organikus törvényei szerint itt is, ott is a nyugaton egészen el mi hozzánk az új Szabad Iskolák, szervezkedésük új módjával, új programjaikkal és feladataikkal.

A nagy tetszéssel fogadott beszéd után az Iskola igazgatója, Jászi Oszkár emelt szót:

A munka — úgymond — melyre vállalkoztunk, csak integrális munka lehet, mert egy-egy szociológiai katedra felállítása az egyetemeken egymaga még nem oldja meg a társadalomtudományi oktatás kérdését, mert nem annyira bizonyos ismeretek közléséről van itt szó, mint inkább a természettudományos módszernek alkalmazásáról a társadalmi élet összes jelenségeire. A helyzetet legvilágosabban a következő analógia tüntetheti fel. Amint teljesen hiábavaló dolog volna egyetlen katedra felállítása a szoros értelemben vett természettudományi diszciplínákra, hanem a modern természettudomány csak egy egész sereg speciális, fizikai, kémiai, biológiai stb. vizsgálódások alapján épülhetett fel: egészen úgy egy általános szociológiai katedra létesítése egymaga még nem sokat érne, hanem különleges jogi, erkölcsi, vallási, művészeti, stb. kutatásokra van szükség, hogy ezek eredménye gyanánt megszülethessek majdan a jövő természettudományos szociológiája.

Ezért a mi munkánk csak kollektív munka lehet. Mentől több ember vállvetett munkájára van szükség, akik eltérő irányban s talán módszerekkel is dolgoznak ugyan, de egyek abban a törekvésben, hogy a társadalmi élet törvényszerűségeit nyomozzák ki, melyeknek felismerése a jövőben lehetővé fogja tenni a nagy és termékeny általánosításokat.

Ezen integrális és kollektív munka valóban termékeny azonban csak akkor lehet, ha minél szélesebb körben talál megértőkre. A szellemi termékek fogyasztóinak szűk köre mindig osztálykultúrát teremt, a nemzeti művelődésnek azt a fattyúhajtását, mely mindig szellemi védvámok után kiáltoz. Ezért képezi egyik főigyekezetünket, hogy lehetőleg minél nagyobb körben hintsük el a szociológiai megismerés magjait. Minél nagyobb a tudomány iránt érdeklődők száma: annál szabadabb és bátrabb lehet az egyes egyéniségek érvényesülése. Tehát a társadalmi haladás nagy ügyétől eltekintve, már — hogy úgy fejezzem ki magamat — a tudománynak önző érdeke is az, hogy minél extenzívebbé és intenzívebbé tegyük a társadalomtudományok iránti érdeklődést.

És tudva azt, hogy valóban értékes nemzeti kultúra csak a legjobb internacionális értékek asszimilálásából eredhet: arra fogunk törekedni, hogy a szociológia legelső külföldi képviselői minél gyakrabban szólalhassanak meg Iskolánk falai között.

Többször hangsúlyoztuk már, hogy ez az Iskola mellőzni fog minden politikát. Nem azért, mintha a politikát lebecsülnők; hanem azért, mert életerős politika csak tiszta, a napi torzsalkodásokon felülemelkedő tudományból hajthat ki.

Ehhez a munkához kérjük minden kultúrember lelkes támogatását, mert — mint jól tudják — a mi hátunk mögött nem állanak gazdag támogatók, akik bőkezűen megnyitják erszényeiket a hatalmukat erősítő ideológiák hirdetéseért.

De mimögöttünk áll a testi és a szellemi munka szövetsége és ez a szövetség erős, melyre bizvást lehet építeni.

Ne törődjünk azzal, hogy — miként a külföld hasonló intézményeit — iskolánkat forradalmi iskolának fogják elnevezni. Sőt, ha forradalom alatt a lelkeknek régi előítéletektől, dogmáktól és babonáktól való felszabadítását értik: akkor igenis emelt fővel kérünk részt magunknak ebben a forradalmi munkában.

Ha pedig a forradalmat az erőszakos átalakulások értelmében veszik: akkor mi — a társadalom objektív kutatói — jól tudjuk, hogy az ily forradalmak nem egyes izgatok munkái, hanem a társadalmi élet nagy bajainak és kríziseinek eredményei. Így azoknak, akik ebben az értelemben vetik felénk a forradalmiság vádját, egyszerűen azt válaszolhatjuk: A forradalmak oly társadalmak büntetései, akik nem tudtak, vagy nem akartak fejlődni.

E beszéd elhangozta után Buchinger Manó a szervezett munkásság nevében fejezte ki annak együttérzését az Iskola céljaival és vezérelveivel. A tudomány fontosságát fejtegette a

munkásság szempontjából. Az osztályérdekeket istápoló közoktatás és a korrupt sajtóviszonyok közepette a munkásságnak nagy érdeke, hogy legyen egy oly hely, ahonnan minden melléktekinet nélkül a tudomány igazságait hirdessék. Csakis a tudomány fegyvereivel vívhatja meg a munkásság szabadságharcát.

Az Iskola által hirdetett tanfolyamok a következők:

A) Munkás-kurzusok. (Oly főkollégiumok, melyek hallgatása a munkásokra kötelező.) I. Diner-Dénes József: *A modern kapitalizmus története.* II. Fazekas Bernát: *Az anyag körforgása a természet háztartásában.*

B) Munkás- és felsőbb tanfolyamok. I. Bolgár Elek: *A tulajdon fejlődése.* II. Dániel Arnold: *A földművelő társadalom fejlődése a parasztlázadások óta.* III. Diner-Dénes József: *Dózsa György kora.* IV. Gester Miklós: *A magyar ipariörvény.* V. Hevesi Sándor: *A művészet a társadalmi fejlődés szempontjából.* VI. Rónai Zoltán: *Régi és új büntetőjog.* VII. Szende Pál: *Adórendszer és osztályharc.*

C) Felsőbb tanfolyamok. I. Ágoston Péter: *Osztályközi magánjog.* II. Dienes Pál: *A fizika alapfogalmai. (Mechánika és termodinamika.)* III. Dienes Valéria: *Az én problémája és a monizmus.* IV. Farkas Geiza: *A mezőgazdaság fejlődésének iránya.* V. Fülöp Zsigmond: *Az átöröklési probléma fejlődése és mai állása.* VI. Glücklich Vilma: *A nő helyzete a társadalomban s a nőmozgalom célja.* VII. Harkányi Ede: *Újabb társadalomerkölctani kutatások.* VIII. Hertzka Tivadar: *A munkabér problémája.* IX. Jászi Oszkár: *A nemzetiségi kérdésről.* X. Krejcsi Rezső: *Kartellek és trösztök.* XI. Kúnfi Zsigmond: *Aíarx és a marxizmus.* XII. Ifj. Leopold Lajos: *A halál szociológiája.* XIII. Madzsar József: *Szociálhigiéne.* XIV. Övári-Altenburger: *A keresztény vallás és antik társadalom.* XV. Rózsa Mihály: *Az anyag fejlődése.* XVI. Somló Bódog: *A társadalmi típusok osztályozása.* XVII. Székely Aladár: *A szabadgondolkodó mozgalom.* XVIII. Zigány Zoltán: *A szövetkezetek szerepe a társadalmi fejlődésben.*

A győri Társadalomtudományi Kör megnyitása.

A szociológiai kutatások iránt országszerte felébredt érdeklődésnek egyik újabb, örvendetes jele *A győri Társadalomtudományi Kör* megalakulása, mely január 5-én folyt le a győri városház nagytermében nagy és lelkes közönség jelenlétében. A kör elnöke Dr. Németh Károly megnyitó beszédében meggyőzően fejtegette a szociológiai tanulmányok fontosságát s az új kör hivatását így körvonalozta:

Mi kisvárosi emberek, akiket az élet ezerféle gondjai kötnek le, kenyérkereső dolgos munkák közepette önálló tudományos tevékenységet ugyan a közel jövőben csak elvétve fogunk kifejthetni, de annál nagyobb szorgalommal fogjuk tanulmányozni a társadalmi tudományok úttörőinek szellemi alkotásait, s előbb a magunk körében, azután széles rétegekben óhajtjuk elhinteni a csiraképes magot, amelyből hazai kultúránk egy-egy lombos fája nőhet ki.

S ha e munkálkodásunk rendjén elsősorban azokat a nagy, fontos és megoldásra váró kérdéseket taglaljuk, amelyeket ma politikai pártok programjában is feltalálunk, mi ezekkel csak tudományos szempontokból fogunk foglalkozni; a szociális kérdés megoldása, a választói jog kérdése és az ezekkel összefüggő feladatok egész sorozata olyan tárgyak, amelyek a szociológia legfontosabb kérdései közé tartoznak, s csak gyávák volnánk, ha ezek taglalása elől kitérünk csak azért, mert tudományos alapokon fejlődött felfogásunk esetleg egyik vagy másik politikai párt hitvallásától eltérse miatt támadásoknak lennénk kitéve.

Küzdelem nélkül nincs haladás, s mi haladni akarunk, s csak arra kérem én bíránkat, a nagy közönséget, hogy midőn a mi munkálkodásunk irányát és eredményeit vizsgálja és bírálja, ne akarjon senki olyan feltevéseket reánk erőltetni, amelyek minket nem vezetnek, ne kételkedjék senki tudományos törekvéseink őszinteségében, s legyenek meggyőződve mindannyian, hogy amidőn újabb terét alkotjuk meg e körben munkásságunknak, hazánk és városunk iránt érzett szeretetünk adja nekünk ehhez az erőt!

A nagy tetszéssel fogadott beszéd után a tisztikart következőleg alakították meg:

Igazgató: dr. Kallós Henrik. Titkár: dr. Krausz Imre. Pénztáros: Lovász Nándor. Könyvtáros: Pálos Ede.

Választmányi tagok: Farkas Mátyás főjegyző, Ghyczy Elemér földbirtokos, Giesswein Sándor kanonok, orsz. képviselő, Hoffmann Adolf főmérnök, Miháلكovics Tivadar közjegyző, dr. Takács Bernát orvos. Két választmányi tagsági helyet a jelentkező pártoló tagoknak tartottak fenn.

A tisztikar megválasztása után Jászi Oszkár tolmácsolta a budapesti Társadalomtudományi Társaság üdvözlését és jókívánatait a testvéregyesület megalakulásához s azután a kör meghívására előadást tartott *Hazafiság és Szocializmus* címen.